

Soarta Castelului Bánffy din Bonțida

**în timpul regimului comunist
din România**

A bonchidai Bánffy-kastély sorsa

**a romániai kommunista
rendszer idején**

The Fate of the Bánffy Castle in Bonțida

**during the Communist Regime
in Romania**

Ioana RUS-CACOVEAN

Cluj-Napoca / Kolozsvár 2024

Editură / Kiadó / Published by:
Erdélyi Múzeum-Egyesület

© Transylvania Trust 2024

Autor / Szerző / Author: Ioana Rus-Cacovean

Îngrijire text / Szöveggondozás / Manuscript preparation:
Eke Zsuzsanna

Traducere / Fordítás / Translation:
Eke Zsuzsanna (maghiară/magyar/Hungarian),
Ioana Rus-Cacovean (engleză/angol/English)

Coperta și grafica / Borítóterv és grafikai szerkesztés /
Cover and graphic design:
Könczey Elemér, IDEA PLUS
Tehnoredactare / Tördelés / Layout:
Fazakas Botond, IDEA PLUS

Tipar executat la / Nyomdai munkálatok / Printed by: IDEA
Director / Igazgató / Director: Nagy Péter

Finanțator / Támogató / Supported by:

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
RUS-CACOVEAN, IOANA

**Soarta Castelului Bánffy din Bonțida în timpul regimului
comunist din România = A bonchidai Bánffy-kastély sorsa
a romániai kommunista rendszer idején = The Fate of the
Bánffy Castle in Bonțida during the Communist Regime
in Romania** / Ioana Rus-Cacovean. - Cluj-Napoca : Erdélyi
Múzeum-Egyesület, 2024
Conține bibliografie
ISBN 978-606-739-274-6

728.82

CUPRINS

Introducere 6

**Un sediu baroc
pentru SMAT** 9

**Tema de proiectare
pentru o casă de sănătate** . . . 19

**O cerere de demolare
pentru „magazie”** 25

„Emisia continuă” 27

Concluzii 28

Surse

Documente de arhivă 77

Publicații periodice 79

Volume 82

Filme istorice 83

Rezumat 84

Figuri 87

TARTALOM

Bevezető 30

**Barokk székhely
a GTÁ számára** 33

**Tervezési feladat egy egészség-
ügyi központ számára** 43

**A „fészker”
elbontási kérvényezése** . . . 49

„Az adás folytatódik” 51

Következtetések 52

Források

Archív iratok 77

Időszaki kiadványok 79

Kötetek 82

Történelmi filmek 83

Kivonat 84

Ábrák 87

CONTENTS

Introduction 54

**A Baroque AMTS
Headquarters** 57

**The design theme
for a health home** 67

**A demolition request
for “the warehouse”** 73

**“Radio-Romania”
Keeps Broadcasting** 75

Conclusion 76

Sources

Archival documents 77

Periodic publications 79

Books 82

Historical films 83

Abstract 85

Figures 87

**„UN DEZASTRU PENTRU ISTORIA ARHITECTURII TRANSILVĂNENE,
O RUȘINE PENTRU ORGANELE LOCALE CARE <ÎL AU ÎN GRIJĂ> ȘI O
PATĂ PE CONȘTIINȚA ARHITECȚILOR ȘI OAMENILOR DE CULTURĂ
DIN ACEASTĂ ȚARĂ”**

**SOARTA CASTELULUI BÂNFFY DIN BONȚIDA ÎN TIMPUL REGIMULUI
COMUNIST DIN ROMÂNIA¹**

¹ Prezentul text reprezintă o versiune extinsă a articolului Ioana Rus-Cacovean, „<A disaster for the history of Transylvanian architecture, a disgrace for the local bodies that ‘take care of it’ and a load on the conscience of architects and people of culture from this country>. The Fate of the Bánffy Castle in Bontida during the Communist Regime in Romania”, *Bruckenthal. Acta Musei*, XVI. 4 (2021), 813-831.

INTRODUCERE

Proprietate a familiei nobiliare Bánffy încă din 1387, cu o istorie complexă de-a lungul vremii, castelul de la Bonțida a trecut prin numeroase transformări de la conac nobiliar, reședință fortificată în stil renescentist în secolul al XVII-lea, la castelul baroc din perioada 1747-1751 și 1784-1786, amplificat cu elemente romantice în secolul al XIX-lea. Considerat astăzi cel mai spectaculos ansamblu baroc din Transilvania, castelul de la Bonțida a fost, de la începutul secolului al XX-lea, obiectul mai multor studii aprofundate care documentează fazele sale de construcție și transformare până în perioada interbelică, împreună cu analize detaliate ale arhitecturii, decorului sculptural și mobilierului interior². Cu toate acestea, niciunul dintre aceste studii nu merge dincolo de anii 1950, istoria recentă a castelului fiind prezentată de

obicei numai ca o scurtă și dezolantă concluzie, menționându-se doar că ansamblul s-a degradat treptat după ce a fost transformat în sediu al Stațiunii de Mașini Agricole și Tractoare (SMAT), fiind jefuit timp de mai multe decenii de localnicii care extrăgeau din el materiale de construcție. Sau, mai recent, ca exemplu al unui monument transformat cu succes într-un centru de conservare a patrimoniului și un loc de desfășurare a evenimentelor culturale și a festivalurilor.

Astfel, prezentul studiu își propune să reconstituie istoria ansamblului pe parcursul secolului al XX-lea, tratând în principal perioada de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, începând cu confiscarea sa de către stat în 1950 și până în 1984. Textul se concentrează pe atitudinea sătenilor, a Cooperativei Agricole de Producție (CAP) și a SMAT față de acest ansamblu, în paralel cu imensele eforturi depuse de

2 Biró 1935; Kovács 1995; B. Nagy 1970; B. Nagy 1973; Sabău 1977; Sabău 1982; Sabău 1992; Dávid 2001; Sabău 2002; Kovács 2005; Biró 2007; Bicsok & Orbán 2012; Hegedüs, Eke & Makay 2017.

către Direcția Monumentelor Istorice (DMI)³ pentru a-l salva de la demolare. Capitolele ale căror titluri au fost inspirate din diverse citate și informații extrase din documente găsite în arhivele Institutului

Național al Patrimoniului (INP) prezintă cele mai tragice decenii din istoria Castelului Bánffy din Bonțida, în general ignorate de alte studii⁴.

3 Este denumirea generică a principalei instituții din România responsabilă cu cercetarea și proiectarea conservării monumentelor, aprobarea proiectelor, inventarierea și restaurarea monumentelor, precum și cu desfășurarea propriilor șantiere de restaurare a monumentelor, între anii 1952 și 1989 schimbându-și mereu denumirea oficială: Direcția Generală a Monumentelor Istorice (1952-1959), Direcția Monumentelor Istorice și Direcția Monumentelor Istorice și de Artă (1959-1974), Direcția Patrimoniului Cultural Național (1974-1977), Direcția Economică și a Patrimoniului Cultural Național (1978-1989), conform „Istoricul INP”, *Institutul Național al Patrimoniului*, <https://patrimoniul.ro/en/articles/istoric>, accesat la 15 iulie 2024.

4 O succintă sinteză a acestor date apare pentru prima dată în Ioana Rus, *Conservarea monumentelor în Transilvania în perioada 1945-1977* (teză de doctorat, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, 2012). Mai târziu, subiectul a fost tratat mai pe larg în Rus-Cacovean 2021 și Rus-Cacovean & Eke 2023, 48-55.

„...SMAT nu a realizat niciodată lucrări de întreținere, cu atât mai puțin intervenții de protecție și reparații, indiferent de degradarea severă a castelului și de faptul că era responsabilă de conservarea acestuia...”

UN SEDIU BAROC PENTRU SMAT

Deținut și locuit până la izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial de contele Miklós Bánffy, trupele germane au folosit aripa de nord a castelului ca spital militar și depozit pentru echipamente medicale în timpul conflagrației. Cu toate acestea, când naziștii au fost forțați să părăsească țara, ca pedeapsă pentru negocierile duse de contele cu guvernele României și Ungariei pentru a întoarce armele împotriva Germaniei, aceștia au incendiat castelul, provocând mari pagube corpului principal și aripii de vest a ansamblului, care și-au pierdut acoperișurile și planșeele dintre parter și etaj. Înainte de incendiere, trupele au golit castelul de cea mai mare parte a mobilierului, a operelor de artă și a cărților din biblioteca familiei Bánffy pentru a le transporta în Germania. Dar, pe drumul de întoarcere, convoaiele cu bunuri jefuite au fost bombardate, astfel încât toate acestea s-au pierdut în cele din urmă⁵.

5 Hegedüs, Eke & Makay 2017, 93.

Despre starea castelului după jefuire și incendiere avem destul de puține informații, din documentele de arhivă reieșind doar că acesta a rămas în părăsiere, lipsit de utilizare și protecție, astfel încât în anul 1948 acesta se afla deja într-o stare avansată de degradare.

Odată cu venirea la putere a comuniștilor și cu „Planul de lichidare a proprietății moșierești” din 1949⁶, împreună cu Decretul nr. 92 pentru naționalizarea proprietății private⁷, statul a preluat controlul asupra tuturor unităților economice și social-culturale, precum și asupra unui mare număr de reședințe private⁸, „...pentru a lua din mâinile exploatatorilor un mijloc important de abuz”⁹. După confiscarea acestora, în ședința din 18 octombrie 1949, Comitetul Central al Partidului Muncitoresc

6 Ion 2009, 272.

7 Decret 92/1950.

8 Socaciu 2007.

9 Ionescu-Gură 2005, 486.

Român a decis repartizarea conacelor către diferite ministere și instituții, atribuind Ministerului Agriculturii aproximativ 5000 de clădiri istorice, care au fost transformate în CAP-uri¹⁰.

În urma acestei legi de „naționalizare”, asemenea altor zeci de conace¹¹ din satele transilvănene, și domeniul de la Bonțida cu castelul și grădina sa istorică, a avut aceeași soartă. (Fig. 1) Conte Miklós Bánffy s-a retras la Budapesta, unde s-a și stins din viață la scurt timp, iar Ministerul Agriculturii a preluat ansamblul și a instalat în incintă SMAT Bonțida.

Din cauza incendiului provocat de trupele germane, se poate spune că monumentul nu se afla într-o stare prea bună: interiorul trebuie să-și fi pierdut deja cea mai mare parte a mobilierului și a decorului, corpul principal și aripa vestică a ansamblului își pierduseră acoperișurile și o parte din planșee, existau mai multe zone în care tencuiala deja căzuse, în timp ce unele dintre aripi erau părăsite și aproape că începeau să se dărâme, ca turnurile circulare grav avariate și manejul, care, în absența reparațiilor sau a unei minime întrețineri, s-au ruinat treptat.

10 *Ibidem*, 498.

11 Ion 2009.

Cu toate acestea, este important de remarcat faptul că în arhiva INP, corespondența vremii prezintă aripa Miklós, grajdurile și fosta bucătărie, ocupate pe atunci de SMAT, încă bine conservate, cu majoritatea tâmplăriei, a ușilor și ferestrelor și toate statuile de deasupra cornișei intacte. (Fig. 2, 9-10, 25, 32-34) După instalarea în incintă, SMAT a transformat cea mai bine conservată clădire, aripa Miklós, în birouri administrative și locuințe pentru angajații săi. De asemenea, bucătăria a fost transformată în cantină, iar fostele grajduri în club muncitoresc.

Însă SMAT nu a realizat niciodată lucrări de întreținere, cu atât mai puțin intervenții de protecție și reparații, indiferent de degradarea severă a castelului și de faptul că era responsabilă de conservarea acestuia în calitate de proprietar și beneficiar al ansamblului după naționalizare. Se poate spune chiar că s-au apucat să-l distrugă cu „ajutorul” neîngrădit al sătenilor, nedepunând niciun efort pentru conservarea lui, ci efectuând diverse intervenții inadecvate și neavizate asupra clădirilor pe care le ocupa, respectiv în curtea interioară unde, în puținele fotografii care au supraviețuit din această perioadă, pot fi văzute mașinile agricole¹². (Fig. 6)

12 Releveu 1964.

Mai mult, în 1948, Comisiunea Monumentelor Istorice (CMI) a aflat din surse indirecte că direcțiunea Camerei Agricole din Cluj a intervenit pe lângă Ministerul Agriculturii pentru obținerea autorizației de demolare a castelului, pentru a folosi materialul de construcție la alte clădiri. Și, fără să aștepte un răspuns, în luna iulie trecuseră chiar la demontarea materialelor din fier (porți, grilaje) și lemn (ferestre, uși și parchet)¹³. CMI a reacționat imediat, trimițând în august 1948 un ordin de oprire a lucrărilor de demolare¹⁴, însă probabil castelul fusese deja avariat în mare măsură.

Una dintre primele reacții care semnalează starea avansată de degradare a ansamblului a venit în septembrie 1948 din partea Uniunii Populare Maghiare din România, sub forma unui memoriu referitor la mai multe monumente transilvănene. În consecință, în ianuarie 1948, CMI a transmis o atenționare către SMAT Cluj și Bonțida, invocând legea pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice, potrivit căreia proprietarii și instituțiile care le utilizau trebuiau să asigure buna lor conservare, solicitându-le

să dispună de fonduri pentru lucrările cele mai urgente și să ia măsuri pentru paza monumentului. Însă SMAT nu și-a luat angajamentul pentru aceste lucrări, lăsând în continuare castelul fără pază, ceea ce a dus, în iunie 1949, la prăbușirea unui zid de 25 metri de la manej și chiar la o nouă cerere de demolare completă a acestuia¹⁵.

În urma acestor evenimente, în august 1949, arhitectul Ștefan Balș, delegat al CMI, a cercetat amănunțit nu numai manejul parțial prăbușit, ci și întregul ansamblu, făcând un relevu detaliat al castelului. El a subliniat faptul că stema familiei Bánffy cu inscripție și datare de pe poarta principală a fost spartă cu ciocanul, iar fragmentele rămase au fost aruncate în șanțul din apropiere, precum și intenția SMAT de a îndepărta fântâna cu statuia unui cal de piatră din noul club muncitoresc amenajat în grajd. În raportul său, Balș a recomandat ca, până la obținerea de fonduri pentru lucrări de consolidare și reparații, zidul manejului să fie proptit provizoriu pentru a se evita prăbușirea sa completă, grajdul să fie păstrat în stare bună, în special ancadramentul portalului principal și ieslele în formă de scoică de la interior,

13 CMI *Notă internă* (4 august 1948), INP, Fond CMI, Corespondență.

14 *Adresa* CMI către Prefectura Cluj, Jandarmeria Cluj și Bonțida (4 august 1948); *Adresa* CMI către Ministerul Agriculturii (5 august 1948), INP, Fond CMI, Corespondență.

15 *Proces-verbal* (20 iunie 1949); *Adresa* CMI către SMAT Cluj (3 ianuarie 1949); *Adresa* CMI către Ministerul Agriculturii (5 august 1948), INP, Fond CMI, Corespondență.

statuile păstrate să fie menținute pe locurile lor inițiale, iar fragmentele căzute să fie adunate, inventariate și mutate la interior pentru a fi protejate. Printre acestea se numărau părțile stemei fragmentare și alte câteva piese păstrate încă la fața locului, cum ar fi trei statui, o masă de biliard, patru capete de animale din lemn și patru piese de șah. Balș a subliniat, de asemenea, necesitatea de a îngădi accesul liber în interiorul aripii principale prin înzidirea ușilor și ferestrelor sau închiderea lor cu scânduri, deoarece unele dintre bolțile acesteia erau deja pe cale să se prăbușească¹⁶.

Dar SMAT a ignorat și aceste recomandări, după cum o arată corespondența CMI, care consemnează, în toamna anului 1950, că sătenii din Bonțida și din localitățile învecinate continuau să „macine” sistematic castelul, dărâmând ziduri și transportând materiale de construcție¹⁷. Deși la 5 decembrie 1950, Miliția locală și Consiliul Popular Bonțida au publicat o interdicție severă de a scoate materiale

de orice fel din ansamblu¹⁸, acțiunea a rămas fără consecințe. Un an mai târziu, la 30 septembrie 1951, directorul Muzeului de Istorie din Gherla a constatat că unora dintre statui le lipseau deja capetele, altele amenințau să cadă, iar în ciuda măsurilor luate, oamenii continuau să scoată pe ascuns materiale din clădirea principală, în special din subsolul acesteia, periclitanți și mai mult monumentul. Cu toate acestea, nu este surprinzător faptul că sătenii au ignorat interdicția oficială, din moment ce însăși SMAT trata castelul ca pe o carieră de materiale, făcând în continuare demolări și transformări neavizate sau însușindu-și piesele descoperite. De exemplu, în ciuda solicitărilor repetate de a le preda muzeului din Gherla, împreună cu relocarea statuiilor baroce până la găsirea unui sprijin pentru restaurarea lor, trei statuete din bronz de aproximativ 30 cm, în stare bună, medalii din bronz, lămpi din sticlă și bronz au fost luate de către conducerea SMAT¹⁹. Piesele fuseseră descoperite în timpul unor noi lucrări neautorizate în clădirea Miklós, în încăperea în care contele

16 Ștefan Balș, *Raport despre Castelul Bánffy din Cluj* (11 august 1949); *Adresa* CMI către SMAT Bonțida (16 august 1949), INP, Fond CMI, Corespondență.

17 *Adresa* Departamentului Patrimoniului Cultural de pe lângă Consiliul de Miniștri – Serviciul Muzee și Monimente către Sfatul Popular Bonțida (24 noiembrie 1950), INP, Fond CMI, Corespondență.

18 *Adresa* Sfatului Popular Bonțida către Departamentul Patrimoniului Cultural de pe lângă Consiliul de Miniștri – Serviciul Muzee și Monimente (5 decembrie 1950), INP, Fond CMI, Corespondență.

19 *Adresa* lui Prudner Iosif către DMI (1 octombrie 1951), INP, Fond CMI, Corespondență.

își avea „muzeul personal”, de unde angajații SMAT au scos stratul de moloz pentru a umple alte gropi. Fiind convins că alte astfel de piese valoroase încă se mai aflau prin castel, acoperite de zidăria prăbușită, Prudner Iosif, directorul muzeului din Gherla, a cerut 10.000 de lei pentru a efectua niște săpături înainte ca SMAT să facă alte descoperiri accidentale, dar în zadar²⁰.

Situația a rămas neschimbată și în anul 1953 când, în urma mai multor sesizări venite din partea profesorului György Sebestyén²¹ și a Institutului de Istorie și Filosofie din Cluj²², care descriau din nou starea deplorabilă în care au găsit castelul, un trimis al Serviciului Tehnic de Proiectare împreună cu Consiliul Popular Regional Cluj au vizitat Bonțida²³. Delegatul a semnalat la rândul său lipsa pazei, furtul neconținut de materiale, inclusiv a ancadramentelor

din piatră de la uși și ferestre, mutilarea statuiilor, accesul nerestricționat și joaca distructivă a copiilor în incintă, precizând că dacă încă se mai păstrau unele piese, aceasta se datora doar dimensiunii și greutateii lor, fiind prea masive și greu de demontat. El a propus, de asemenea, o listă de lucrări urgente necesare pentru a opri continuarea distrugerilor, ca realizarea unui acoperiș temporar și relocarea statuiilor într-un muzeu²⁴.

În consecință, DMI a convocat și a reamintit Ministerelor Agriculturii și Gospodăririi Silvice, Direcției Generale a SMAT și Consiliului Popular Bonțida că, în conformitate cu Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 2447 din 1952, întrucât monumentul se afla în folosința SMAT, acestea erau direct responsabile de ansamblu și obligate să ia măsuri imediate de pază, întreținere și reparații, chiar și doar temporare²⁵. La 8 august 1953, un inginer delegat de către

20 *Ibidem*.

21 György Sebestyén, *Memoriu cu privire la starea unor monumente de arhitectură către Comitetul de Stat pentru Construcții și Arhitectură* (aprilie 1953), INP, Fond DMI, Corespondență I.

22 *Adresa* Institutului de Istorie și Filosofie din Cluj către Academia Republicii Populare Române (28 aprilie 1953), INP, Fond DMI, Corespondență I.

23 *Adresa* Consiliului Popular Cluj către Comitetul de Stat pentru Arhitectură și Construcții (3 iunie 1953), INP, Fond DMI, Corespondență I.

24 Ludovic Boros, *Raport către Comitetul de Stat pentru Arhitectură și Construcții* (22 iunie 1953), INP, Fond DMI, Corespondență I.

25 *Adresa* CMI către Ministerul Agriculturii (5 august 1948); *Adresa* CMI către SMAT Bonțida (7 iulie 1949), INP, Fond CMI, Corespondență; *Adresa* Comitetului de Stat pentru Arhitectură și Construcții către Ministerul Agriculturii (13 iulie 1953); *Adresa* Comitetului de Stat pentru Arhitectură și Construcții către Consiliul Popular al Regiunii Gherla (16 iulie 1953), INP, Fond DMI, Corespondență I.

Direcția Regională Silvică Cluj a mers la Bonțida pentru a declanșa o anchetă, scoțând la iveală o parte din ilegalitățile care au afectat aspectul parcului aflat în administrația Direcției Silvice Gherla. El a evaluat prejudiciul la 23 de delictе în 1952, dintre care 17 fuseseră comise chiar de către angajații SMAT, care au fost judecați și condamnați, și un delict în 1953, inclusiv tăierea a 19 mc de lemn, care au fost, prin urmare, confiscați și predați Fabricii Herbák János din Cluj²⁶. De asemenea, acesta a constatat că aleile și rondourile aveau un aspect părăginit, în timp ce pe o suprafață de 5 ha se efectuau lucrări de împădurire cu frasin și stejar²⁷.

Cu toate acestea, niciuna dintre aceste măsuri nu a oprit distrugerile, o nouă delegație DMI din 20-22 august 1953 observând că angajații SMAT îndepărtaseră fântâna de piatră din grajd, au târât calul sculptat într-un colț al curții și l-au ciopârțit, continuând în același timp să aprovizioneze bucătăria cantinei cu lemn tăiat din parc. De asemenea, au demontat blocurile de piatră care formau baza turnului de sud-vest și le-au reutilizat ca dale pentru un trotuar²⁸.

26 Aristide Gheorghiuță, *Raport* (8 august 1953), INP, Fond DMI, Corespondență I.

27 *Ibidem*.

28 Ferdinand Fischer, *Raport* (25 august 1953), INP, Fond DMI, Corespondență I.

Dovadă a completei dezorganizări și a lipsei lor de responsabilitate, atunci când comuniștii au „naționalizat” proprietatea privată, aceștia au distribuit clădirile istorice către diverse instituții, fără a întocmi însă documente legale în acest sens. În conformitate cu Decizia Consiliului de Miniștri nr. 661 din 1955 pentru Conservarea și Folosirea Monumentelor de Cultură în Republica Populară Română, „salvgardarea, protecția, conservarea și restaurarea monumentelor culturale, a peisajului corespunzător și a zonei de protecție a acestora este o sarcină permanentă a Consiliilor Populare pe teritoriul cărora se găsesc aceste monumente”²⁹. Cu toate acestea, în cazul Bonțidei, ca și în altele, nu exista nicio înregistrare oficială care să ateste că beneficiarul legal al domeniului era SMAT. Iar atunci când DMI a încercat să clarifice această situație, dându-și seama că pot evita cu ușurință tragerea la răspundere, „tovarășii [din conducerea SMAT Bonțida, n.a.] au refuzat să semneze” procesul verbal de predare-primire care le-a fost prezentat, în ciuda dovezilor evidente care ilustrau diverse aspecte ale activității și utilizării ansamblului arhitectural de către aceștia timp de ani

29 LMC 1956.

de-a rândul³⁰. Dezorganizarea administrativă și situația juridică neclară poartă astfel o parte din vină pentru desfigurarea monumentelor în timpul regimului comunist, permițând beneficiarilor să acționeze nechibzuit, fie prin folosirea clădirilor istorice fără nicio reparație până când acestea deveneau inutilizabile, fie prin efectuarea de intervenții neavizate, despre care DMI afla doar pe alte căi.

Astfel, în ciuda faptului că a fost înscris ca monument istoric în 1955, castelul devenind cel puțin în teorie protejat prin lege, în absența sancțiunilor, intervențiile DMI au rămas din nou fără ecou.

Consecința inevitabilă a fost că la 2 mai 1956, „în urma unei furtuni”³¹, dar cel mai probabil și în timpul unor noi tentative de furt, zidul manejului s-a prăbușit cu toate statuile sale și ancadramentul portalului principal, provocând moartea a două persoane. Delegatul DMI, Ferdinand Fischer, a găsit zidurile zdrobite

30 Adresa DMI către Ministerul Agriculturii (22 septembrie 1953), INP, Fond DMI, Corespondență I. Aceeași situație s-a petrecut și cu alte monumente transilvănene, ca Cetatea din Alba Iulia și Castelul Haller din Coplean, ai căror beneficiari au refuzat în repetate rânduri să-și asume orice responsabilitate, și după prăbușirea acestora, chiar au negat faptul că au utilizat vreodată aceste ansambluri. Vezi Rus-Cacovean 2017; Rus-Cacovean 2020.

31 Adresa Consiliului Popular Cluj către DMI (4 iulie 1956), INP, Fond DMI, Corespondență I.

și stivuite în curte de către Consiliul Popular Bonțida, în timp ce copiii școlii din apropiere continuau să se joace în voie pe acoperișul de tablă al fostului grajd, iar SMAT continua să îndepărteze soclul turnului, împreună cu zidăria și treptele de piatră de la terasa de pe fațada vestică³². (Fig. 21)

În iunie 1958, arhitectul Richard Lieblich a găsit castelul „într-o stare de plâns [...], reprezentând un dezastru pentru istoria arhitecturii transilvănene, o rușine pentru organele locale care <îl au în grijă> și o pată pe conștiința arhitecților și oamenilor de cultură din această țară”³³. În unele dintre camere, muncitori temporari cazați străpunseseră pereții exteriori pentru a evacua hornurile sobelor, afumând complet fațadele baroce și folosind camerele monumentului chiar și drept closet³⁴.

Ca o măsură disperată de a salva castelul, alături de alte foste reședințe nobiliare, DMI a încercat să evacueze SMAT din acesta. Astfel, s-a adresat Consiliului de Miniștri printr-un document secret la 17

32 Adresa DMI către Consiliul Popular Cluj (22 august 1956); Ferdinand Fischer, *Schiță în creion și acuarelă* înfățișând fațadele Castelului din Bonțida și zidul prăbușit al manejului (31 iulie 1956), INP, Fond DMI, Corespondență I.

33 Richard Lieblich, *Raport* (iunie 1958), INP, Fond DMI, Corespondență I.

34 *Ibidem*.

noiembrie 1954, informându-l că nenumărate monumente erau „folosite greșit, fiind ocupate de diferite instituții fără ca un organ al statului să le fi dat vreo aprobare”³⁵, transformate neprofesionist și utilizate necorespunzător. Pentru a remedia această situație, ei susțineau necesitatea ca monumentele de arhitectură exploatate contrar caracterului sau destinației lor și, prin urmare, expuse ruinei sau degradării, să fie „luate neîntârziat din folosința și din inventarul celor care le folosesc sau le dețin, aceștia fiind obligați să suporte costul lucrărilor de restaurare în funcție de pagubele pricinuite”³⁶.

DMI a conștientizat, de asemenea, că, pentru a preveni distrugerea totală a acestuia, devenise obligatorie nu doar evacuarea din Castelul de la Bonțida a celor care nu îl îngrijeau și a căror activitate era incompatibilă cu conservarea monumentului, ci și găsirea unui nou beneficiar mai potrivit și a unei noi funcțiuni. Astfel, au fost inițiate discuții la nivel regional cu diverse societăți și instituții pentru a prelua și repara castelul și a-l transforma într-o unitate culturală sau sanitară. Din 1956 și până în 1960, prin numeroase scrisori, au încercat să convingă fie

Fabrica Herbák János, fie Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj și Ministerul Educației și Culturii să preia castelul, propunând transformarea acestuia într-o casă de odihnă pentru muncitori sau studenți. Cu toate acestea, toți cei abordați au refuzat categoric, declarând că nu sunt interesați de utilizarea acestui ansamblu³⁷.

Singura instituție care a găsit o utilitate pentru monument a fost Studioul Cinematografic București, care l-a folosit temporar ca decor pentru secvențele „Curte comandament” din *Pădurea spânzuraților*, un film regizat de Liviu Ciulei și difuzat în 1964. Pentru a se conforma cerințelor regizorale, pe baza unui raport și cu supravegherea unuia dintre arhitecții DMI și a unui arheolog, în decembrie 1963, la castel au fost depozitate 10 camioane de moloz, au fost curățate inscripțiile și desenele recente de pe pereți, a fost montată o schelă metalică provizorie pentru susținerea unei părți din structura acoperișului și au fost înlocuite câteva uși de lemn la interior. De asemenea, au fost săpate 10 gropi de bombardament și 20 metri

35 Adresa DMI către Consiliul de Miniștri (17 noiembrie 1954), INP, Fond DMI, Corespondență I.

36 *Ibidem*.

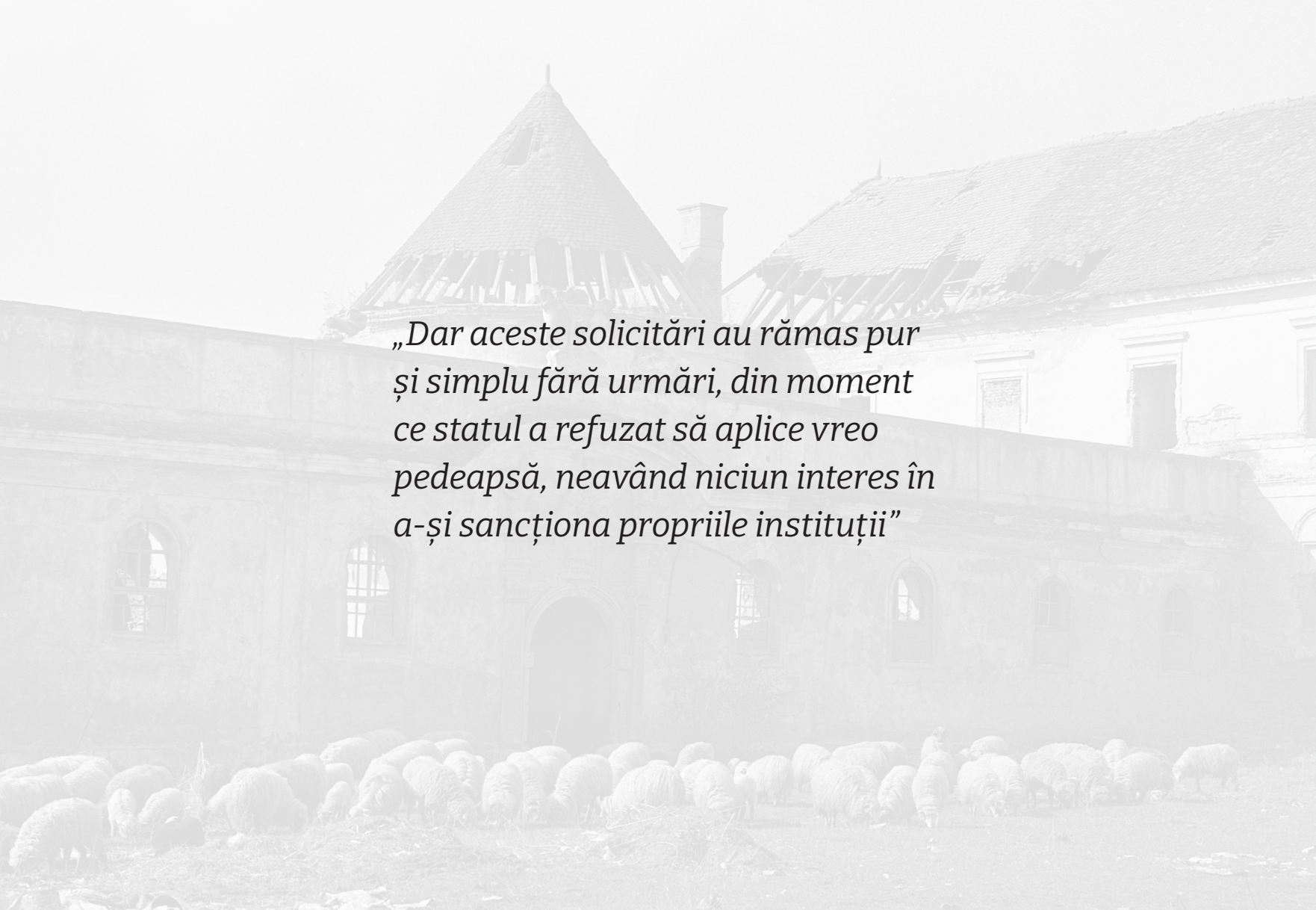
37 Adresa Consiliului Popular Cluj către DMI (4 iulie 1956); Richard Lieblich, *Raport* (iunie 1958); Adresa DMI către Universitatea „Victor Babeș” din Cluj (4 mai 1959); Adresa DMI către Ministerul Educației și Culturii (22 noiembrie 1960); Adresa Ministerului Educației și Culturii către DMI (5 ianuarie 1961), INP, Fond DMI, Corespondență I.

de tranșee în curte și în parc³⁸. În lipsa unor fotografii din această perioadă, numeroasele cadre de film care surprind Castelul de la Bonțida sunt extrem de sugestive pentru degradarea avansată în care se afla deja ansamblul³⁹. (Fig. 41-44)

38 *Adresa Studioului de Film București către DMI (27 noiembrie 1963); Adresa DMI către Studioul de Film București (12 decembrie 1963); Proces-verbal între Studioul de Film București și DMI (19 decembrie 1963)*, INP, Fond DMI, Corespondență I.

39 *Pădurea spânzuraților în regia lui Liviu Ciulei (1964)*.

*„Dar aceste solicitări au rămas pur
și simplu fără urmări, din moment
ce statul a refuzat să aplice vreo
pedeapsă, neavând niciun interes în
a-și sancționa propriile instituții”*

TEMA DE PROIECTARE PENTRU O CASĂ DE SĂNĂTATE

Chiar dacă toate instituțiile abordate au refuzat să preia castelul, DMI a insistat cu încăpățănare și, sperând să convingă curând pe cineva, în 1961 a elaborat o temă de proiectare⁴⁰. Dosarul a fost aprobat la 11 decembrie 1962, cu propunerea de reconversie a castelului în casă de odihnă sau de sănătate⁴¹. Ținând cont de importanța și volumul lucrărilor de restaurare, precum și de considerabila sumă necesară de 6.200.000 lei, DMI a recomandat Consiliului Popular Cluj să inițieze un proiect de hotărâre a Consiliului de Miniștri prin care să obțină fondurile de stat de care ar fi fost nevoie, după cum s-a procedat la Castelul din Hunedoara

și la Cetatea din Făgăraș⁴². Însă aceasta nu a fost emisă niciodată.

La 3 martie 1966, echipa de proiectare DMI, condusă de arhitect-șef Mariana Anghelescu, a finalizat documentația, propunând păstrarea tuturor elementelor arhitecturale ale diferitelor aripi, reconstrucția manejului, restaurarea statuilor păstrate în incintă și readucerea celor care fuseseră mutate în alte muzee (Fig. 37-40), amenajarea mansardei, marcarea în teren a fundațiilor descoperite prin săpături arheologice și protejarea parcului romantic. Proiectul sugera transformarea ansamblului într-o casă de sănătate care să asigure conservarea monumentului, cu camere pentru bolnavi, un club și o sală de ședințe, un mic muzeu documentar, o sală de

40 Proiect A5/1961.

41 Aviz DMI (11 decembrie 1962), INP, Fond DMI, Corespondență I.

42 Adresa DMI către Consiliul Popular Cluj (1966), INP, Fond DMI, Corespondență I.

mese, o bucătărie, spații de depozitare, o spălătorie, camere pentru serviciul medical, birouri și locuințe pentru personalul medical și administrativ, terenuri de sport și pentru alte activități în aer liber. În proiect a fost inclusă și moara istorică a castelului, pentru care a fost prevăzută o destinație comercială și a fost propus un mic bazin de înot în parc, pe malul Someșului⁴³. (Fig. 13-15, 18-20, 22-24, 28-31)

Însă în absența hotărârii Consiliului de Miniștri care să finanțeze intervenția, nu este surprinzător faptul că Sfatul Popular Regional Cluj a reușit în alți câțiva ani să strângă treptat doar sume foarte mici de bani, insuficiente pentru întregul proiect, dar care au fost alocate pentru lucrările cele mai urgente. Între timp, castelul s-a degradat și mai mult, așa cum o subliniază clar o inscripție apărută pe zidurile aripii principale și ale fostului grajd: „FERIȚI ZIDUL, PERICOL DE DĂRĂMARE!” (Fig. 36) Fosta capelă a continuat să fie locuită de persoane fără adăpost, pompa de apă a SMAT a fost instalată în bucătărie, grajdurile și poarta au fost parțial ocupate de muncitori temporari, în timp ce Consiliul Popular Bonțida organiza festivități publice în imediata vecinătate a ruinelor, încurajând distrugerea deliberată a zidurilor și

sculpturilor⁴⁴. Astfel, în primăvara anului 1968, din cauza desfacerii pereților de la parter și subsol de către localnici, care continuau să folosească ansamblul drept carieră de materiale, s-a prăbușit parțial și zidăria turnului nordic⁴⁵. (Fig. 3-5, 7-8, 11-12, 16-17, 26-27, 35)

Mai mult, aflând că restaurarea castelului era „pe cale să înceapă”, pentru a-l „elibera”, la 31 iulie 1968, Direcția Agricolă a Județului Cluj a înaintat către DMI propria documentație, solicitând avizul acesteia pentru construirea unui nou sediu SMAT și a unei cantine. Ca dovadă a lipsei de înțelegere a responsabilităților ce îi reveneau, aceasta a propus ridicarea noii clădiri după un proiect-tip, fie chiar în mijlocul curții, fie între clădirea Miklós și fosta bucătărie a ansamblului. Propunerea a fost, desigur, respinsă de către DMI, care a recomandat evacuarea completă a SMAT din incintă și relocarea acesteia pe un teren aflat în afara zonei de protecție a castelului. De asemenea, a propus sancționarea SMAT pe motiv că nu și-a respectat obligațiile legale în calitate de beneficiar al unui monument istoric, împreună cu Comitetul Executiv al Consiliului Popular Bonțida, care

43 Proiect 5/1966.

44 *Proces-verbal* (3 octombrie 1968), INP, Fond DMI, Corespondență I.

45 *Ibidem*.

a asistat pasiv la degradarea clădirilor și a parcului, permițând extragerea de materiale și defrișarea grădinii istorice⁴⁶. Dar aceste solicitări au rămas pur și simplu fără urmări, din moment ce statul a refuzat să aplice vreo pedeapsă, neavând niciun interes în a-și sancționa propriile instituții.

Abia în toamna anului 1969, la douăzeci de ani de la confiscarea monumentului, primele lucrări la castel au început cu îndepărtarea molozului, pe baza unui proiect de reparații urgente și de transformare în sanatoriu, destinație aleasă de Consiliul Regional Cluj. Memoriul a fost întocmit de Direcția de Sistemizare, Arhitectură și Proiectarea Construcțiilor (DSAPC), întrucât în 1967, DMI anunțase deja că era copleșită de alte proiecte de anvergură aflate în derulare. Proiectul propunea încă o dată evacuarea necondiționată a familiilor care locuiau în interiorul castelului, angajarea unui paznic pentru a opri furtul de materiale de către localnici și oprirea plantării haotice de arbuști care deteriorau și mai mult grădina istorică. În ceea ce privește monumentul în sine, proiectul includea îndepărtarea vegetației crescute pe ruine, curățarea molozului de deasupra bolților pentru a le descărca pe cele intacte și a le permite

să se usuce, îndepărtarea depunerilor de pământ din jurul clădirii pentru a asigura scurgerea apei de ploaie, repararea pereților fisurați, o șarpantă provizorie deasupra aripii unde aceasta se prăbușise și restaurarea părților rămase. Propunerea includea, de asemenea, consolidarea zidurilor de la manej, reconstrucția învelitorii de tablă a grajdului, protecția morii, consolidarea statuilor și executarea lucrărilor de către Întreprinderea de Gospodărire Comunală și Locativă Gherla (IGCL). În cele din urmă, în mai 1969 a fost finalizată documentația, care sugera amplasarea unei plăci de beton armat și a unei șarpante deasupra întregii aripi principale, învelitori din țiglă, restaurarea coșurilor de fum, consolidări și reconstrucții ale zidurilor demolate, subzidirea fundațiilor și împrejmuirea parcului cu stâlpi din beton armat și sârmă ghimpată⁴⁷.

În 1970, o nouă documentație întocmită de către Institutul de Proiectare pentru Sistemizare și Construcții din Cluj prevedea consolidarea grajdurilor și a porții castelului⁴⁸. Însă, la 14 noiembrie 1970, a fost emisă Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 1587⁴⁹, cu privire la unele măsuri de raționalizare a

46 *Aviz Direcția Tehnică Cluj* (12 octombrie 1968); *Aviz DMI* (22 octombrie 1968), INP, Fond DMI, Corespondență I.

47 Proiect 213/1969.

48 Proiect 335/1970.

49 HCM 1587/1970.

consumului de material lemnos, ceea ce a generat diverse discuții privind șarpanta grajdului proiectat prin această documentație. Problema a fost depășită abia după ce DMI a demonstrat că prin păstrarea formei originale și reutilizarea a cât mai mult posibil din lemnul existent, raționalizarea consumului era mai bine atinsă decât prin realizarea unui acoperiș mai simplu, dar mai înalt⁵⁰.

Anul următor a fost întocmit un alt proiect pentru consolidarea bolților, planșeelor și fundațiilor aripii principale⁵¹, amplasarea unui paratrăsnet⁵², precum și o expertiză pentru consolidarea clădirii bucătăriei și a turnului său înclinat. De asemenea, Comitetul Executiv al Consiliului Popular Cluj a stabilit din nou viitoarea destinație a castelului ca sanatoriu pentru tratarea nevrozelor.

Dar în timp ce se lucra la aripa principală, la 13 iulie 1971, o delegație DMI a constatat că pereții și acoperișurile celorlalte părți ale castelului încă se

prăbușeau, ca bolta de sub poarta principală, șase bolți și stâlpi de la grajduri, în timp ce o altă porțiune a acoperișului cu coșuri de fum de la grajd se prăbușise deja în 1969 și 1970. Și pentru că încă nu exista un nou beneficiar potrivit pentru castel, iar împrejmuirea nu era completă, nici SMAT și nici ceilalți locuitori ai ansamblului nu fuseseră încă evacuați⁵³.

Lucrările au continuat în 1972, dar la 13 noiembrie a fost emisă Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 1339 cu privire la măsurile luate pentru intensificarea regimului de economii în utilizarea fondurilor la unitățile socialiste de stat⁵⁴. Decizia a fost ulterior întărită prin Legea nr. 8 din 22 noiembrie 1972 cu privire la dezvoltarea economico-socială planificată a României⁵⁵ și prin Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 1397 din 1974⁵⁶, care au rămas în vigoare până în 1997. Potrivit acestora, toate ministerele, consiliile populare, întreprinderile și instituțiile de stat urmau să muncească din greu și să implementeze pașii prevăzuți în Programul de măsuri pentru economisirea cheltuielilor unităților socialiste, care impunea creșterea rapidă a productivității muncii, stabilită

50 *Aviz DMI* (21 februarie 1971); *Adresa Consiliului Popular Cluj către DMI* (15 martie 1971); *Adresa DMI către Consiliul Popular Cluj* (15 martie 1971), INP, Fond DMI, Corespondență II.

51 Proiect 440/1971; *Aviz DMI* (5 mai 1972), INP, Fond DMI, Corespondență II.

52 *Memoriu justificativ* (august 1971), INP, Fond DMI, Corespondență II.

53 *Adresa DMI către Consiliul Popular Cluj* (18 august 1971), INP, Fond DMI, Corespondență II.

54 HCM 1399/1972.

55 Legea 8/1972.

56 HCM 1397/1974.

ca factor decisiv pentru victoria noii ordini și pentru dezvoltarea economică și socială a țării. Reducerea cheltuielilor de producție urma să fie realizată prin eliminarea risipei și pierderilor și prin stabilirea unui regim strict de economii în fiecare activitate. În sectorul construcțiilor, toate companiile, trusturile și organizațiile aveau obligația de a gestiona în mod judicios materialele de pe șantiere, de a reduce consumul de ciment și de beton armat, de a diminua costurile de gestionare a șantierului și alte cheltuieli, precum și de a realiza economii față de estimările în devizele inițiale și de a crește profiturile.

În baza acestora, Direcția de Investiții de pe lângă Consiliul Popular Regional Cluj a interzis continuarea lucrărilor la castel și a solicitat încetarea acestora, cu excepția celor strict necesare pentru conservarea intervențiilor care fuseseră deja efectuate, precum închiderea ferestrelor și a ușilor, și realizarea unui sistem de evacuare a apelor pluviale, cu condiția ca acestea să fie „economice și pe cât posibil permanente în cazul reluării lucrărilor de restaurare”. Toate acestea trebuiau făcute în limita sumei de 150.000 lei care fusese deja aprobată pentru anul 1973⁵⁷.

În aceste condiții, puținele lucrări realizate în iarna următoare dovedesc graba de a închide

șantierul de restaurare. La 18 ianuarie 1973, după analizarea lucrărilor efectuate până atunci, DMI le-a criticat și a recomandat refacerea tencuielilor exterioare de pe latura de est a porții și a grajdului care deja se și degradaseră, insistând să rezolve cât mai curând acoperișul grajdului prin montarea garguielor din piatră. A recomandat de asemenea și numerotarea și depozitarea în încăperile existente a elementelor valoroase din piatră (statui, ancadrame și lespezi) împrăștiate prin toată incinta⁵⁸.

Și deși întreruperea lucrărilor a fost condiționată de reluarea acestora în 1974⁵⁹, șantierul nu a mai fost redeschis niciodată. În iulie 1976, DMI remarca cu tristețe că, în ciuda insistențelor sale, nu s-a găsit încă niciun beneficiar interesat să preia monumentul, deși au sugerat inclusiv lărgirea gamei de posibile funcțiuni viitoare, cum ar fi cea de han turistic cu cramă la subsol, casă de odihnă, muzeu istoric sau de vânătoare, sanatoriu, institut de ergoterapie sau orfelinat. Singura ofertă a venit din partea bine-cunoscutei Școli pentru Copii Neuropsihici Cronici din

58 Adresa DMI către Consiliul Popular Cluj (31 ianuarie 1973), INP, Fond DMI, Corespondență II.

59 Adresa DMI către Consiliul Popular Cluj (28 februarie 1973), INP, Fond DMI, Corespondență II.

57 CPC-DTI 1973.

Siret⁶⁰, care intenționa „să preia și să amenajeze”⁶¹ castelul, dar pe care Consiliul Popular Cluj a refuzat-o⁶², probabil din cauza reputației proaste a acestei instituții. Între timp, și în ciuda lucrărilor făcute cu mult efort și cheltuială, în 1974, castelul a fost lăsat în părăsire încă o dată și reocupat de cei fără adăpost. Procesul de ruinare s-a reluat și el, în timp ce alte cinci statui au fost aruncate de pe soclu în octombrie 1973⁶³.

60 Despa 2023; Despa & Benea 2023.

61 *Adresa* DMI către Ministerul Sănătății (9 iulie 1976), INP, Fond DMI, Corespondență II.

62 *Adresa* Consiliului Popular Cluj către DMI (18 octombrie 1976), INP, Fond DMI, Corespondență II.

63 *Adresa* Consiliului Popular Cluj către Comitetul Județului Cluj pentru Cultură Socialistă și Educație și DMI (7 noiembrie 1973); *Adresele* DMI către Comitetul Județului Cluj pentru Cultură Socialistă și Educație și către Consiliul Popular Cluj (22 noiembrie 1973), INP, Fond DMI, Corespondență II.

O CERERE DE DEMOLARE PENTRU „MAGAZIE”

În 1974 DMI a fost reorganizată ca Direcția Patrimoniului Cultural Național (DPCN), iar din nou în 1978 ca Direcția Economică și a Patrimoniului Cultural Național (DEPCN), păstrând această denumire până în 1989, dar pierzându-și atribuțiile de proiectare și specialității, împreună cu fondurile de restaurare, pentru a-și păstra doar rolul în aprobarea puținelor propuneri făcute de alte instituții, ca serviciile tehnice ale Bisericilor, singurele care încă se bucurau de o oarecare autonomie față de stat. Astfel, după aceste schimbări instituționale și restricții ale organismului cu cea mai înaltă autoritate în domeniul protecției monumentelor din România, tăierile complete de finanțare și lipsa mijloacelor de reacție au provocat haos și confuzie, dar mai ales și mai multe pagube numeroaselor șantiere întrerupte înainte de finalizarea lucrărilor.

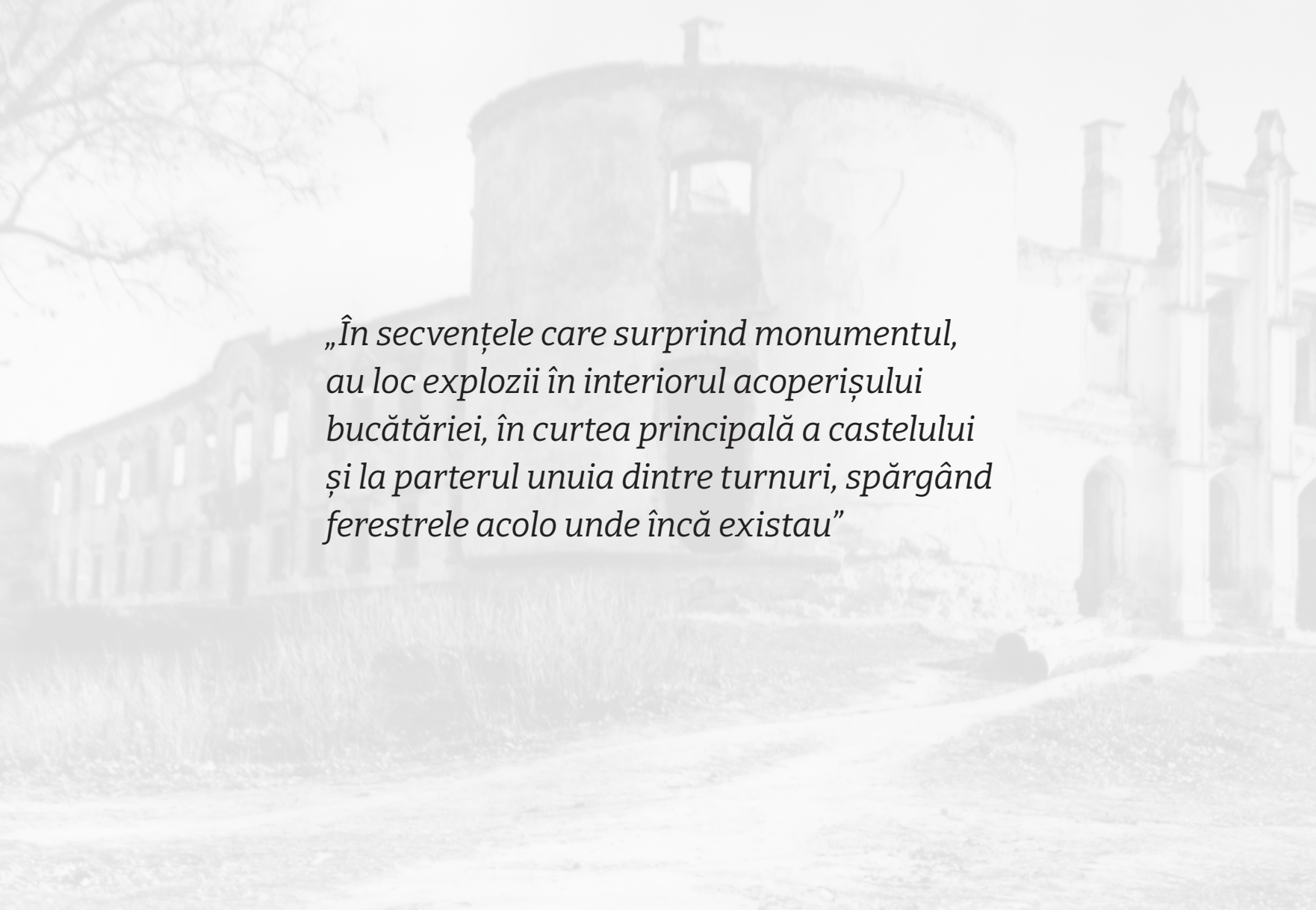
Arătând un adevărat cinism, sau poate pur și simplu doar ignoranță extremă, la 24 iulie 1977, Consiliul Popular Bontida a trimis o cerere de demolare a „magaziei”, care de fapt era o anexă istorică barocă a

castelului, ce fusese folosită ca atare timp de 240 de ani, iar între 1949 și 1961 ca depozit pentru fier vechi de către SMAT (Fig. 45). Solicitarea a fost motivată prin starea avansată de uzură a clădirii și vechimea acesteia, investiția considerându-se a fi „integral amortizată” conform Legii nr. 62 din 1968, care reglementa durata de viață a construcțiilor agricole la cincizeci de ani, în timp ce clădirea actuală avea o vechime de 252 de ani (!). De asemenea, ei au sugerat folosirea materialului rezultat din demolarea anexei pentru construirea unei noi școli în 1978, prin „munca patriotică a locuitorilor satului Bontida”⁶⁴.

La 18 septembrie 1977, DPCN a respins cererea, amintindu-le încă o dată obligațiile ce le reveneau, de a păstra, restaura și proteja monumentele istorice pe care le aveau în folosință⁶⁵.

64 Adresa Consiliului Popular Bontida către Consiliul Popular Cluj (24 iulie 1977); Adresa Consiliului Popular Cluj către DMI (24 august 1977), INP, Fond DMI, Corespondență II.

65 Adresa DMI către Consiliul Popular Cluj (10 septembrie 1977), INP, Fond DMI, Corespondență II.

*„În secvențele care surprind monumentul,
au loc explozii în interiorul acoperișului
bucătăriei, în curtea principală a castelului
și la parterul unuia dintre turnuri, spărgând
ferestrele acolo unde încă existau”*

„EMISIA CONTINUĂ”

Cu toate acestea, în lipsa altor mijloace de intervenție și sancționare a responsabililor, la 12 ani de la întreruperea lucrărilor de restaurare, SMAT și CAP au amenajat o ciupercărie în grajd, o crescătorie de pui în clădirea Miklós, o stație de îmbuteliere a berii în fosta capelă și o crescătorie de iepuri în fosta bucătărie⁶⁶. La 10 mai 1984, Muzeul de Istorie a Transilvaniei și Oficiul pentru Patrimoniul Cultural Național din Cluj anunța DEPCN că parcul era extrem de degradat, acoperișurile și bolțile s-au prăbușit peste tot la castel, iar la sud de acesta, o școală neintegrată corespunzător se afla în construcție fără cunoștința sau aprobarea organelor responsabile⁶⁷.

În toți acești ani, singurul utilizator interesat de castel, în afară de SMAT sau de familiile cazate ilegal, a fost regizorul și scenaristul Dinu Tănase, care în 1985 a amplasat platoul filmului *Emisia continuă* în

clădirile și curtea ansamblului de la Bonțida. De data aceasta însă, nu a fost întocmit niciun protocol cu DEPCN pentru supravegherea și reglementarea intervențiilor, toate aripile castelului fiind grav afectate de scenele de luptă. În secvențele care surprind monumentul, au loc explozii în interiorul acoperișului bucătăriei, în curtea principală a castelului și la parterul unuia dintre turnuri, spărgând ferestrele acolo unde încă existau. De asemenea, s-a tras cu gloanțe în pereți și au fost montate mitraliere în luminatoarele acoperișului, la reculul cărora se pot vedea țiglele căzând liber⁶⁸. Și, în lipsa oricărei supravegheri din partea DEPCN, niciuna dintre aceste daune nu a fost remediată după dezmembrarea platoului de filmare. (Fig. 46-48)

66 Adresa Muzeului de Istorie a Transilvaniei și a Oficiului pentru Patrimoniul Cultural Național Cluj către DMI (10 mai 1984), INP, Fond DMI, Corespondență II.

67 *Ibidem*.

68 *Emisia continuă* în regia lui Dinu Tănase (1984).

CONCLUZII

Soarta Castelului Bánffy din Bonțida este reprezentativă pentru alte sute de monumente din România, fotografiile de la începutul anilor '90 fiind extrem de sugestive: ruina a fost abandonată chiar și de cei care au măcinat-o decenii de-a rândul. (Fig. 49-65) S-au păstrat doar fragmente ale pereților încoronați de o placă de beton armat ruginit, urme ale încercărilor disperate ale DMI de a salva castelul în anii 1960-1970 și fără ca cei ce l-au distrus din neglijență și agresiune sistematică timp de zeci de ani să fie vreodată trași la răspundere: SMAT, Consiliul Popular, CAP și localnicii.

Castelul și-a găsit un proprietar și un beneficiar adecvat abia în 2003, când Fundația Transilvania Trust l-a preluat de la Consiliul Local Bonțida și ulterior, după retrocedarea ansamblului, de la conțesa Katalin Bánffy, fiica lui Miklós Bánffy⁶⁹. Fundația a început un efort minuțios de restaurare și reconstrucție, care este încă în desfășurare și în prezent, implicând studenți și voluntari în acest proces, într-o încercare de a sensibiliza opinia publică și cel puțin generațiile viitoare asupra sorții monumentelor istorice.

69 Hegedüs, Eke & Makay 2017, 93.

**„KATASZTRÓFA AZ ERDÉLYI ÉPÍTÉSZETTÖRTÉNETRE NÉZVE, SZÉGYEN
A »RÓLA GONDOSKODÓ« HELYI SZERVEK SZÁMÁRA ÉS FOLT AZ ORSZÁG
ÉPÍTÉSZEINEK ÉS KULTÚREMBEREINEK LELKIISMERETÉN”**

**A BONCHIDAI BÁNFFY-KASTÉLY SORSA A ROMÁNIAI KOMMUNISTA
RENDSZER IDEJÉN¹**

¹ Jelen szöveg a szerző egy korábban megjelent tanulmányának bővített változata. Eredeti megjelenés: Ioana Rus-Cacovean, „A disaster for the history of Transylvanian architecture, a disgrace for the local bodies that ‘take care of it’ and a load on the conscience of architects and people of culture from this country>. The Fate of the Bánffy Castle in Bontida during the Communist Regime in Romania”, *Brukenthal. Acta Musei*, XVI. 4 (2021), 813–831.

BEVEZETŐ

Az 1387-től kezdődően a Bánffy család birtokában levő, bonyodalmas történelemi múlttal rendelkező bonchidai kastély számos átalakuláson ment keresztül: először nemesi udvarház volt, a 17. században reneszánsz stílusú erősített rezidencia, majd az 1747–1751 és 1784–1786-os évekbeli munkálatoknak köszönhetően barokk kastély, amely a 19. században a romantika jegyében egészült ki. A napjainkban Erdély leglátványosabb barokk épületegyütteseként ismert bonchidai kastély már a 20. század eleje óta számos részletes tanulmány tárgyát képezte, amely tanulmányok a két világháború közötti időszakig dokumentálják a kastély építési és átalakulási szakaszait, valamint részletesen elemzik építészeti részleteit, szobrászati díszítését és belső berendezését². Azonban a tanulmányok egyike sem haladja

meg az 1950-es éveket, általában röviden, sivár hangulatú összegzés formájában mutatják be a kastély közelmúltját, mintegy megjegyezve, hogy miután a Mezőgazdasági Gép- és Traktorállomás (GTÁ)³ székhelyévé vált, az épületegyüttes állapota fokozatosan romlott, mivel évtizedekig fosztogatták a helybeliek, akik jóformán építőanyag-lelőhelyként használták az épületet. Újabban sikertörténetként mutatják be, egy olyan műemlékként, amelyből örökségvédelmi központ, valamint kulturális rendezvények és fesztiválok helyszíne lett.

Így a jelen tanulmány célja az épületegyüttes 20. századi történetének rekonstruálása, elsősorban a második világháború végétől kezdődően, pontosabban az 1950-es államosítástól 1984-ig. A szöveg a falu lakosságának, a Mezőgazdasági

2 Biró 1935; Kovács 1995; B. Nagy 1970; B. Nagy 1973; Sabău 1977; Sabău 1982; Sabău 1992; Dávid 2001; Sabău 2002; Kovács 2005; Biró 2007; Bicsok & Orbán 2012; Hegedüs, Eke & Makay 2017.

3 Románul *Stațiunea de Mașini Agricole și Tractoare* (SMAT), ford. megj.

Termelőszövetkezetnek (TSZ)⁴ és a GTÁ-nak a hozzáállására, az épületegyütteshez való viszonyulására összpontosít, ezzel párhuzamosan pedig a Műemlékvédelmi Igazgatóságnak (MI)⁵ az épület megmentését célzó óriási erőfeszítéseire. A bonchidai Bánffy-kastély történetének legtragikusabb,

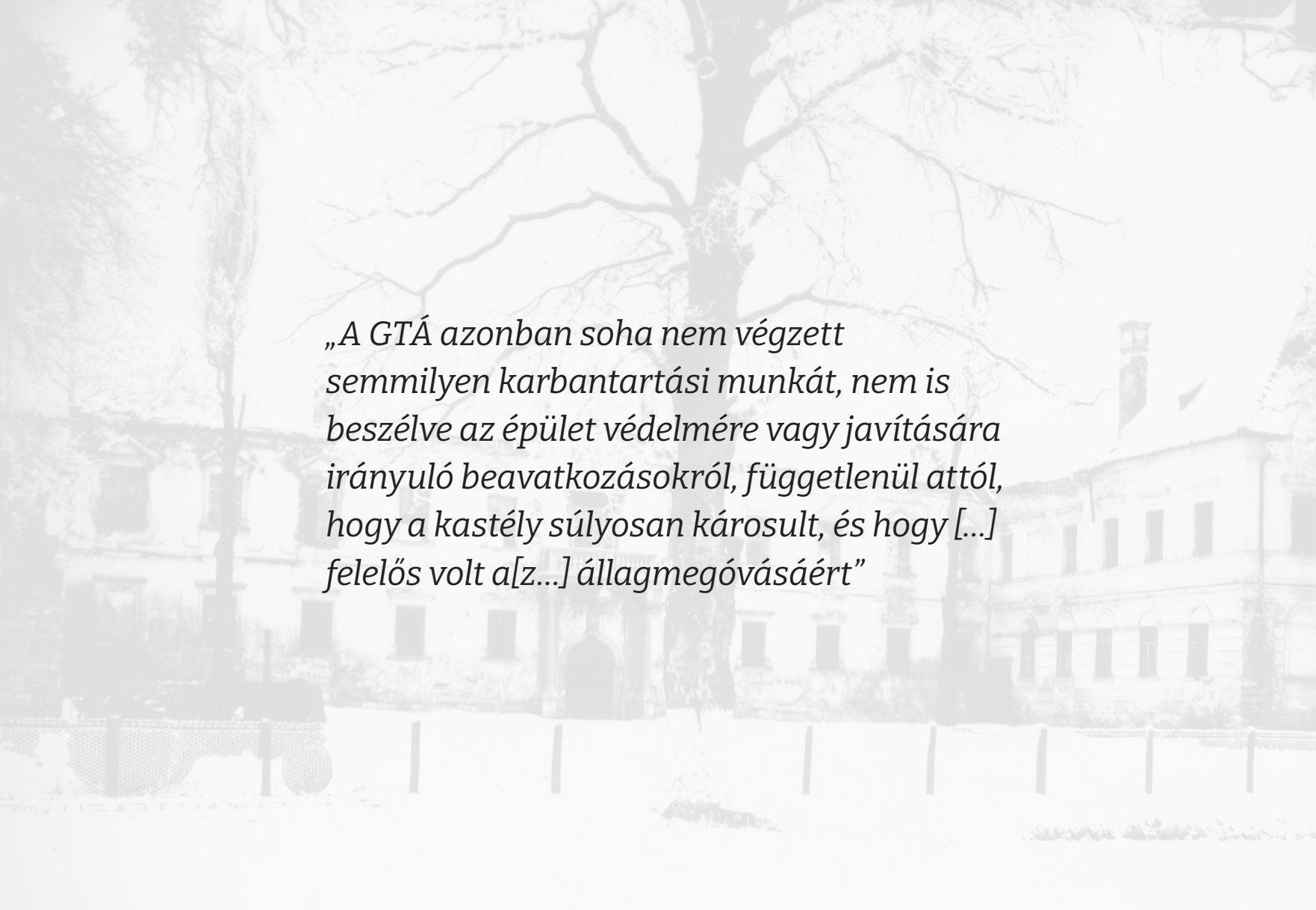
egyéb tanulmányok által általában figyelmen kívül hagyott évtizedeit mutatják be azok a fejezetek, amelyek címét a Nemzeti Örökségvédelmi Intézet (NÖI)⁶ archívumában talált iratokból kiemelt különféle idézetek és adatok ihlették⁷.

4 Románul *Cooperativa Agricolă de Producție* (CAP), ford. megj.

5 Románul *Direcția Monumentelor Istorice* (DMI), a műemlékvédelem területén a kutatásért és tervezésért, a tervek jóváhagyásáért, a műemlékek számbavételéért és helyreállításáért, valamint saját műemlék-helyreállítási helyszíneinek fejlesztéséért felelős legfontosabb romániai intézmény neve. 1952–1989 között több ízben változtatta nevének hivatalos formáját: Műemlékvédelmi Főigazgatóság (1952–1959), Műemlékvédelmi Igazgatóság, valamint Műemléki és Művészeti Igazgatóság (1959–1974), Nemzeti Kulturális Örökségvédelmi Igazgatóság (1974–1977), Gazdasági és Nemzeti Kulturális Örökségvédelmi Igazgatóság (1978–1989), forrás: „Istoricul INP”, *Institutul Național al Patrimoniului* [INP Intézményi Történet, *Nemzeti Örökségvédelmi Intézet*], <https://patrimoniul.ro/en/articles/istoric>, hozzáférés 2024. július 15-én.

6 Románul *Institutul Național al Patrimoniului* (INP), szerk. megj.

7 Ezen adatok tömör szintézisét első ízben itt találjuk: Ioana Rus, *Conservarea monumentelor în Transilvania în perioada 1945-1977* [Erdélyi műemlékvédelem 1945–1977 között] (doktori értekezés, Babeș-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, 2012). Később a témával bővebben foglalkozott Rus-Cacovean 2021 és Rus-Cacovean & Eke 2023, 48–55.

*„A GTÁ azonban soha nem végzett
semmilyen karbantartási munkát, nem is
beszélve az épület védelmére vagy javítására
irányuló beavatkozásokról, függetlenül attól,
hogy a kastély súlyosan károsult, és hogy [...]
felelős volt a[z...] állagmegóvásáért”*

BAROKK SZÉKHELY A GTÁ SZÁMÁRA

A második világháború kitöréséig gróf Bánffy Miklós tulajdonában levő és általa lakott kastély északi szárnyát a német csapatok katonai kórháznak és egészségügyi felszerelések raktárának használták a háború alatt. Viszont amikor a nácik arra kényszerültek, hogy az országot elhagyják, annak megtorlásaként, hogy a gróf tárgyalásokat folytatott Románia és Magyarország kormányaival a német érdekek ellenében, felgyújtották a kastélyt, amely során súlyos károk keletkeztek a főépület központi és nyugati szárnyában: károsult a földszint és az emelet közötti födém, valamint elpusztult a tető. A gyújtogatást megelőzően a katonák kifosztották a kastélyt: számos bútort, műtárgyat és a családi könyvtár példányait gyűjtötték össze azzal a szándékkal, hogy Németországba szállítsák. Sajnos a visszaúton a konvojokat lebombázták, így végül az eltulajdonított tárgyak odavesztek⁸. A kastély kifosztás és felgyújtás

8 Hegedüs, Eke & Makay 2017, 93.

utáni állapotáról meglehetősen kevés információ van, az archív iratokból csak az derül ki, hogy az épületegyüttes elhagyottan állt, használat és védelem nélkül, így már 1948-ban előrehaladottan károsult állapotba került.

A kommunisták hatalomra kerülésével és az 1949-es „Földbirtokos tulajdonok felszámolási tervével”⁹, valamint az 1949. évi 92. sz., a magántulajdon államosításáról szóló rendelettel¹⁰ az állam átvette az irányítást minden gazdasági és társadalmi-kulturális egység, valamint számos magántulajdonban levő rezidencia felett¹¹, „...hogyan elvegye a kizsákmányolók kezéből a visszaélés egy fontos eszközét”¹². Elkobzásukat követően a Román Munkáspárt Központi Bizottsága 1949. október 18-i ülésén úgy döntött, hogy az udvarházakat szétosztja a különböző

9 Ion 2009, 272.

10 Decret 92/1950.

11 Socaciu 2007.

12 Ionescu-Gură 2005, 486.

minisztériumok és intézmények között. Mintegy 5000 műemléképület került a Mezőgazdasági Minisztérium kezelésébe, amelyeket TSZ-ekké alakítottak át¹³.

Az „államosítási” törvény következtében a bonchidai birtok, történelmi kastélyával és kertjével együtt, több tucat erdélyi falusi udvarház sorsában osztozott¹⁴. (1. ábra) Gróf Bánffy Miklós Budapestre vonult vissza, ahol nem sokkal később elhunyt, a Mezőgazdasági Minisztérium pedig átvette a birtokot, és a kastélyban létrehozta a Bonchidai GTÁ-t.

A német csapatok által okozott tűzvész miatt a műemlék már ekkor sem volt túl jó állapotban: az épületbelső már elveszíthette berendezésének és díszítésének nagy részét, az épületegyüttes főépületének központi és nyugati szárnyánál hiányzott a tetőszerkezet és a födémek egy része, több helyen már a vakolat is lehullott, míg egyes szárnyak elhagyatottan álltak és omlásveszély fenyegette őket, mint például a súlyosan megsérült kerek tornyok és a lovarda, amelyek javítás vagy minimális karbantartás hiányában fokozatosan romos állapotba kerültek.

Fontos azonban megjegyezni, hogy a NÖI archívumában található korabeli levelezésnek megfelelően a Miklós-szárnny, az istálló és az egykori konyha, amelyeket akkoriban a GTÁ foglalt el, még mindig jó állapotban voltak, az épületasztalos szerkezetek, ajtók és ablakok nagy része, valamint az attika feletti szobrok mindegyike épségben maradt. (2., 9–10., 25., 32–34. ábra) A kastély területére beköltözött GTÁ a legjobban fennmaradt épületet, a Miklós-szárnnyat alakította át adminisztratív irodákká és alkalmazotainak lakóhelyévé. A konyhát étkezdévé, az egykori istállót pedig munkásklubbá rendezték át.

A GTÁ azonban soha nem végzett semmilyen karbantartási munkát, nem is beszélve az épület védelmére vagy javítására irányuló beavatkozásokról, függetlenül attól, hogy a kastély súlyosan károsult, és hogy az államosítás után az épületegyüttes tulajdonosaként és kedvezményezettjeként felelős volt a kastély állagmegóvásáért. Azt is mondhatnánk, hogy a falubeliek korlátlan „segítségével” nekilátott a műemlék rombolásának, illetve a megőrzésnek gondolatát is mellőzve különböző alkalmatlan és engedély nélküli beavatkozásokat hajtott végre az általa elfoglalt épületeken, valamint a belső udvaron, ahol az

13 Uo., 498.

14 Ion 2009.

ebből az időszakból fennmaradt néhány fényképen mezőgazdasági gépek láthatók¹⁵. (6. ábra)

Mi több, 1948-ban a Műemlékvédelmi Bizottság (MB) közvetett forrásokból értesült arról, hogy a Kolozsvári Mezőgazdasági Kamara vezetősége közbenjárt a Mezőgazdasági Minisztériumnál azzal a céllal, hogy engedélyt kapjon a kastély lebontására, építőanyagának más épületekhez való felhasználására. Sőt, anélkül, hogy a választ megvárták volna, júliusban már el is kezdték a vas (kapuk, rácsok) és a fa (ablakok, ajtók, parketták) elemek elbontását¹⁶. Az MB azonnal reagált, 1948 augusztusában utasítást küldött a bontási munkálatok leállítására¹⁷, de ekkorra a kastély valószínűleg már nagy mértékben károsodott.

Az épületegyüttes előrehaladottan káros állapotára rámutató egyik első visszajelzés a Romániai Magyar Népi Szövetség részéről érkezett 1948 szeptemberében, egy több erdélyi műemlékkel kapcsolatos beadvány formájában. Ennek következtében

1948 januárjában az MB felszólítást küldött a kolozsvári és bonchidai GTÁ-nak, hivatkozva a műemlékek állagvédelméről és helyreállításáról szóló törvényre, amelynek értelmében a műemlékek megfelelő állagvédelmét a tulajdonosoknak és a műemléket használó intézményeknek kell biztosítaniuk, felkérve ezeket, hogy irányítsanak át pénzalapokat a leg-sürgősebb munkálatok kivitelezésére, és tegyenek intézkedéseket a műemlék megfelelő őrizetérének biztosítására. Azonban a GTÁ nem kötelezte el magát e munkálatok elvégzésére, így a kastélyt őrizetlenül hagyta, amelynek következtében 1949 júniusában a lovardának egy 25 méteres falszakasza összeomlott, sőt, a GTÁ újból kérvényezte a kastély teljes lebontását¹⁸.

A fenti események nyomán 1949 augusztusában Ștefan Balș építész, az MB megbízottja nemcsak a részben összedőlt lovardáról készített részletes felmérést, hanem az egész épületegyüttesről is. Felhívta a figyelmet arra, hogy a kapuépület bejárata felett található Bánffy család feliratos és évszamos címerét kalapáccsal szétverték, a megmaradt töredékeket pedig a közeli árokba dobták. Ugyancsak felhívta

15 Releveu 1964.

16 Az MB *belső jegyzete* (1948. augusztus 4.), INP, Fond CMI, Corespondență.

17 Az MB *levele* a Kolozs Megyei Hivatalhoz, a Kolozsvári és Bonchidai Csendőrséghez (1948. augusztus 4.); az MB *levele* a Mezőgazdasági Minisztériumhoz (1948. augusztus 5.), INP, Fond CMI, Corespondență.

18 *Jegyzőkönyv* (1949. június 20.); az MB *levele* a Kolozsvári GTÁ-hoz (1949. január 3.); az MB *levele* a Mezőgazdasági Minisztériumhoz (1948. augusztus 5.), INP, Fond CMI, Corespondență.

a figyelmet a GTÁ azon szándékára, hogy az istállóban felállított új munkásklubból eltávolítsák a lovat ábrázoló kőszoborral díszített szökőkutat. Balş jelenítésében azt javasolta, hogy amíg a megerősítési és javítási munkálatokra nem sikerül forrást szerezni, a lovarda falát ideiglenesen támasszák ki, hogy elkerüljék a teljes összeomlást, valamint, hogy az istállót, de különösen főbejáratának keretét és az épületrészben található kagyló alakú zaboscsészéket jó állapotban őrizték meg, a megmaradt szobrokat tartsák eredeti helyükön, valamint a lezuhant töredékeket gyűjtsék össze, leltározzák és szállítsák egy belső, védett helyre. Ezek közé tartoztak a töredékes címer elemei és néhány egyéb, még a kastélyban fennmaradt darab, például három szobor, egy biliárdasztal, négy fából faragott állatfej és négy sakkfigura. Balş azt is hangsúlyozta, hogy korlátozni kellene a főépületbe való bejutást az ajtók és ablakok befalazásával vagy bedeszkázásával, mivel egyes boltozatai már beomlással fenyegetnek¹⁹.

A GTÁ azonban ezeket az ajánlásokat is figyelmen kívül hagyta, amint azt az MB 1950-es őszi levelezése is mutatja, amely szerint a bonchidai és a szomszédos

falvak lakói továbbra is szisztematikusan „felemésztik” a kastélyt, falakat döntenek le és építőanyagot hordanak el²⁰. Bár 1950. december 5-én a helyi milícia és a bonchidai Néptanács szigorúan megtiltotta, hogy bármilyen anyagot elszállítsanak az épület-együttesből²¹, a tiltás megszegése következmények nélkül maradt. Egy évvel később, 1951. szeptember 30-án a Szamosújvári Történeti Múzeum igazgatója megállapította, hogy a szobrok egy részének már hiányzik a feje, mások közel állnak ahhoz, hogy leboruljanak, és a megtett intézkedések ellenére a főépületből, különösen annak alagsorából továbbra is titokban visznek el anyagokat, tovább veszélyeztetve ezzel a műemléket. Nem meglepő azonban, hogy a falubeliek figyelmen kívül hagyták a hivatalos tiltást, hiszen maga a GTÁ is építőanyag-lelőhelyként kezelte a kastélyt, továbbra is engedély nélkül végzett bontásokat és átalakításokat, illetve sajátította ki a megtalált darabokat. Például a GTÁ vezetősége

19 Ștefan Balş, *Jelentés a Kolozs megyei Bánffy-kastélyról* (1949. augusztus 11.); az MB levele a Bonchidai GTÁ-hoz (1949. augusztus 16.), INP, Fond CMI, Corespondență.

20 A Minisztertanács Kulturális Örökségvédelmi Osztálya – Múzeumok és Műemlékek Szolgálatának levele a Bonchidai Néptanácsához (1950. november 24.), INP, Fond CMI, Corespondență.

21 A Bonchidai Néptanács levele a Minisztertanács Kulturális Örökségvédelmi Osztálya – Múzeumok és Műemlékek Szolgálatához (1950. december 5.), INP, Fond CMI, Corespondență.

három darab körülbelül 30 cm-es, jó állapotban lévő bronzszobrot, valamint bronzérmeket, üveg- és bronzlámpákat tulajdonított el, habár többször kapott felszólítást arra nézve, hogy adja át azokat a szamosújvári múzeumnak, illetve, hogy a barokk szobrokat is helyezze át addig, amíg sikerül támogatást szerezni a restaurálásukhoz²². Az eltulajdonított darabokat a Miklós-épületben, a gróf „személyes múzeumának” helyiségében fedezték fel a GTÁ munkatársak, újabb engedély nélkül végzett munkálatok során, amikor törmelékretegeket távolítottak el annak érdekében, hogy egyéb réseket betömjenek. Mivel meg volt győződve arról, hogy más hasonló értékes tárgyak is hevernek még a kastélyban az omladozó falazat alatt, Prudner Iosif, a szamosújvári múzeum igazgatója egy 10.000 lejes összeget kérvényezett arra, hogy elvégezze a szükséges ásatásokat, még mielőtt a GTÁ további véletlen felfedezéseket tenne, sajnos, eredménytelenül²³.

A helyzet 1953-ban sem változott, amikor Sebestyén György²⁴ és a Kolozsvári Történelmi és Filozófiai

Intézet²⁵ több, a kastély siralmas állapotáról beszámoló értesítése nyomán, a Műszaki Tervezői Szolgálat küldötte a Kolozsvári Területi Néptanáccsal együtt Bonchidára látogatott²⁶. A küldött jelezte az őrizet hiányát, az anyagok, kivált a kő ajtó- és ablakkeretek szakadatlan ellopását, a szobrok megcsonkítását, az emberek korlátlan hozzáférését az épülethez és a gyerekek rongáló jellegű játékát a helyszínen, valamint megállapította, hogy a néhány még helyben maradt darab csak hatalmas méretének és súlyának köszönheti, hogy még nem tűnt el, mivel túl masszív és nehezen elbontható. Javasolt továbbá egy sor olyan sürgősségi munkálatot, amely megakadályozná a további pusztulást, például egy ideiglenes tető felépítését és a szobrok múzeumba való áthelyezését²⁷.

Ennek következtében az MI összehívta és emlékeztette a Mezőgazdasági és Erdészeti Minisztériumot, a GTÁ Főigazgatóságát és a Bonchidai

22 Prudner Iosif *levele* az MI-hez (1951. október 1.), INP, Fond CMI, Corespondență.

23 Uo.

24 Sebestyén György, *Jelentés egyes építészeti műemlékek állapotáról az Építésügyi és Építészeti Állami Bizottság számára* (1953. április), INP, Fond DMI, Corespondență I.

25 A Kolozsvári Történelmi és Filozófiai Intézet *levele* a Román Népköztársaság Akadémiájához (1953. április 28.), INP, Fond DMI, Corespondență I.

26 A Kolozsvári Néptanács *levele* az Építésügyi és Építészeti Állami Bizottsághoz (1953. június 3.), INP, Fond DMI, Corespondență I.

27 Ludovic Boros, *Jelentés* az Építésügyi és Építészeti Állami Bizottságnak (1953. június 22.), INP, Fond DMI, Corespondență I.

Néptanácsot, hogy a Minisztertanács 1952. évi 2447. számú határozata értelmében, mivel a műemlék a GTÁ használatában van, az közvetlenül felelős az épületegyüttesért, és köteles azonnali intézkedéseket hozni az őrzés, karbantartás és javítás érdekében, még ha csak ideiglenesen is²⁸. 1953. augusztus 8-án Bonchidára utazott egy a Kolozsvári Területi Erdészeti Igazgatóság által delegált mérnök, hogy vizsgálatot indítson, amely során feltárt néhányat azon elkövetett törvényteleniségek közül, amelyek negatív hatással voltak a Szamosújvári Erdészeti Igazgatóság által kezelt kastélykertre. Felmérése szerint 1952-ben 23 törvényteleniségre került sor, amelynek elkövetői 17 esetben maguk a GTÁ-alkalmazottak voltak. Ezeket bíróság elé állították és elítélték. Ugyanakkor egy 1953-as törvényteleniséget is megállapított, többek között 19 köbméter fa kivágását, amelyet elkoboztak és átadtak a kolozsvári Herbák János Gyárnak²⁹. Azt

28 Az MB levele a Mezőgazdasági Minisztériumhoz (1948. augusztus 5.); az MB levele a Bonchidai GTÁ-hoz (1949. július 7.), INP, Fond CMI, Corespondență; az Építésügyi és Építészeti Állami Bizottság levele a Mezőgazdasági Minisztériumhoz (1953. július 13.); az Építésügyi és Építészeti Állami Bizottság levele a Szamosújvári Területi Néptanácsához (1953. július 16.), INP, Fond DMI, Corespondență I.

29 Aristide Gheorghiu, *Jelentés* (1953. augusztus 8.), INP, Fond DMI, Corespondență I.

is megállapította, hogy a sétányok és kör alakú ágyások elhanyagoltak, miközben egy 5 hektáros területen erdősítési munkálatokat végeztek kőris és tölgy ültetésével³⁰.

Mindezek ellenére, egyik intézkedés sem vetett gátat a pusztításnak, hiszen 1953. augusztus 20–22-én egy újabb MI küldöttség megállapította, hogy a GTÁ alkalmazottai eltávolították a kő szökőkutat az istállóból, a faragott lovat az udvar egyik sarkába vontatták és feldarabolták, miközben az étkezde konyháját továbbra is a kastélykertből kivágott fával látták el. Ugyanakkor, a délnyugati torony lábazatát képező kötőmböket elbontották, és járda burkolólapként hasznosították újra³¹.

A teljes szervezetlenség és felelősségvállalás hiányának bizonyítékeként meg kell említenünk, hogy amikor a kommunisták a magántulajdonokat „államosították”, a műemléképületeket különböző intézmények között osztották szét, anélkül, hogy erről jogi iratok készültek volna. A Minisztertanács 1955. évi 661. számú, a Román Népköztársaság kulturális műemlékeinek megőrzéséről és hasznosításáról szóló határozata szerint „a kulturális műemlékek, valamint

30 Uo.

31 Ferdinand Fischer, *Jelentés* (1953. augusztus 25.), INP, Fond DMI, Corespondență I.

*a hozzájuk tartozó táj és védelmi terület megőrzése, állagvédelme és helyreállítása azon néptanácsok állandó feladata, amelyek területén ezek a műemlékek találhatók*³².

Mindazonáltal Bonchidán, akárcsak egyéb esetekben, nem létezett hivatalos feljegyzés arról, hogy a GTÁ lett volna a birtok törvényes kedvezményezettje. És amikor az MI megpróbálta tisztázni ezt a helyzetet, a bonchidai GTÁ vezetői funkcióit betöltő elvtársak felismerve, hogy így könnyen elkerülhetik a felelősségre vonást, megtagadták a felmutatott átadási jegyzőkönyv aláírását, annak ellenére, hogy egyértelműen lehetett bizonyítani azt, hogy több éven keresztül tevékenykedtek az épületegyüttesben, és használatba vették azt³³. Tehát az igazgatási szervezetlenség és a tisztázatlan jogi helyzet is felelős volt, legalább részben, a műemlékek tönkretételéért a kommunista rendszer alatt, hiszen lehetővé

tették, hogy a kedvezményezettek meggondolatlanul cselekedjenek, akár úgy, hogy a műemléképületeket bármiféle javítás nélkül addig használják, amíg azok teljesen tönkre nem mennek, akár úgy, hogy engedély nélküli beavatkozásokat hajtsanak végre, amelyekről az MI csak egyéb források révén szerzett tudomást.

Így annak ellenére, hogy 1955-ben műemlékké nyilvánították, és a kastély legalább elméletileg törvényi védelem alá került, szankciók hiányában az MI közbelépései ismét következmények nélkül maradtak.

Ennek elkerülhetetlen következménye volt az, hogy 1956. május 2-án „egy vihart követően”³⁴, de valószínűleg újabb lopási kísérletek során, a lovarda fala minden szobrával és főkapujának keretével együtt leomlott, két ember halálát okozva. Az MI küldöttje, Ferdinand Fischer a Bonchidai Néptanács által összetört és az udvarban egy helyre felhalmozott falakat már ebben az állapotban találta, miközben a közeli iskola tanulói továbbra is felügyelet nélkül játszottak az egykori istálló bádogtetőjén, a GTÁ pedig folytatta a torony lábazatának, valamint a nyugati

32 LMC 1956.

33 Az MI levele a Mezőgazdasági Minisztériumhoz (1953. szeptember 22.), INP, Fond DMI, Corespondență I. Ugyanez a helyzet más erdélyi műemlékek esetében is előfordult, mint például a gyulafehérvári vár és a kapjoni Haller-kastély esetében, amelyek kedvezményezettjei többször is elutasították a felelősségvállalást, sőt, egyes épületek összeomlása után tagadták, hogy valaha is használták volna ezeket. Lásd Rus-Cacovean 2017; Rus-Cacovean 2020.

34 A Kolozsvári Néptanács levele az MI-hez (1956. július 4.), INP, Fond DMI, Corespondență I.

homlokzat előtti terasz falazatának és kőlépcsőinek az eltávolítását³⁵. (21. ábra)

1958 júniusában Richard Lieblich építész úgy találta, hogy a kastély *„siralmas állapotban van [...], egy katasztrófa az erdélyi építészettörténetre nézve, szégyen a »róla gondoskodó« helyi szervek számára és folt az ország építészeinek és kultúrembereinek lelkiismeretén”*³⁶. Az egyes helyiségekben elhelyezett időszakos munkások lyukakat vágtak a külső falakon a kályhák füstelvezetése végett, így teljesen befüstölték a barokk homlokzatokat, sőt, a műemlék egyes helyiségeit szükségleteik elvégzésére is használták³⁷.

Az MI a kastély és egyéb egykori nemesi reziden-ciák megmentése érdekében kétségbeesett intézkedéssel próbálkozott: megpróbálta kilakoltatni onnan a GTÁ-t. 1954. november 17-én titkos beadvánnyal fordult a Minisztertanácshoz, amelyben tájékoztatta azt, hogy számtalan műemléket *„helytelenül használnak, különböző intézmények foglalják el azokat az*

*állami szerv jóváhagyása nélkül”*³⁸, valamint szakszerűtlen módosításokat végeznek el rajtuk. E helyzet orvoslása érdekében úgy érveltek, hogy a jellegüktől vagy rendeltetésüktől idegen módon hasznosított és ezért romlásnak vagy pusztulásnak kitett építészeti műemlékeket *„haladéktalanul ki kell vonni a hasznélvezők vagy tulajdonosok használatából és tulajdonából, és kötelezni kell őket arra, hogy azok az okozott károk arányában viseljék a helyreállítási munkálatok költségeit”*³⁹.

Ugyanakkor az MI felismerte, hogy a teljes pusztulás megakadályozása érdekében nem elég eltávolítani a bonchidai kastélyból azokat, akik nem vigyáztak rá, és akiknek a tevékenysége összeegyeztethetetlen a műemlék fennmaradásával, hanem találni kell egy új, megfelelőbb használót és funkciót az épületegyüttesnek. E célból különböző környékbéli vállalatokkal és intézményekkel kezdeményezett tárgyalásokat a kastély átvételéről és rendbehozataláról, valamint kulturális vagy egészségügyi központtá alakításáról. 1956-tól 1960-ig számos levélben próbálta meggyőzni akár a Herbák János Gyárat, akár a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemet és az Oktatásügyi és

35 Az MI levele a Kolozsvári Néptanács-hoz (1956. augusztus 22.); Ferdinand Fischer, *Ceruza- és akvarellvázlat a bonchidai-kastély homlokzatáról és a lovarda leomlott faláról* (1956. július 31.), INP, Fond DMI, Corespondență I.

36 Richard Lieblich, *Jelentés* (1958. június), INP, Fond DMI, Corespondență I.

37 Uo.

38 Az MI levele a Minisztertanácshoz (1954. november 17.), INP, Fond DMI, Corespondență I.

39 Uo.

Kulturális Minisztériumot a kastély használatának átvételéről, javasolva, hogy munkások vagy diákok pihenőotthonává alakítsák át. Azonban a megkezesettek mindegyike kategorikusan elutasította a javaslatot, kijelentve, hogy nem érdekeltek az épületegyüttes használatában⁴⁰.

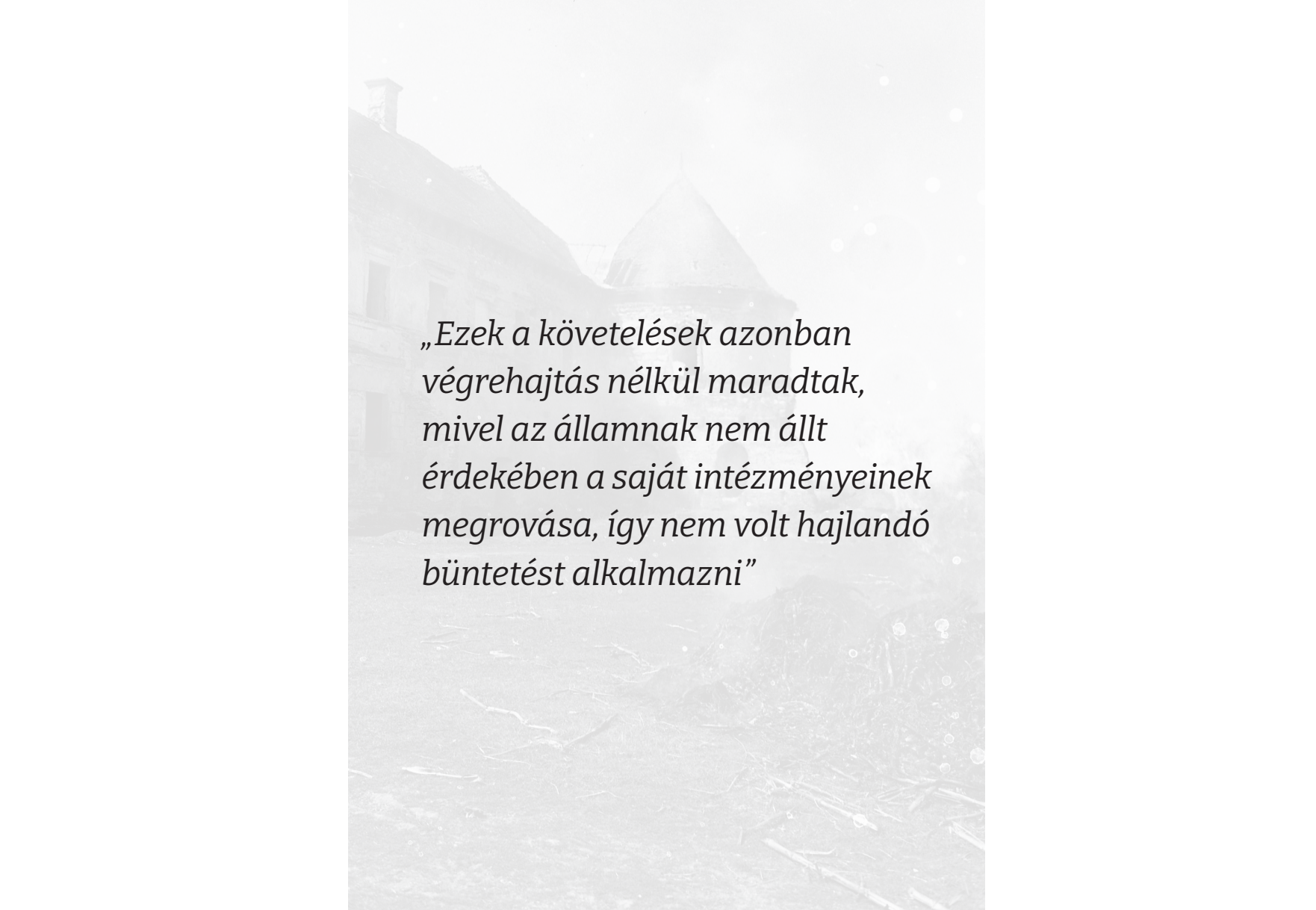
Az egyedüli intézmény, amely hasznát vette a műemléknek, a Bukaresti Filmstúdió volt, amely ideiglenes díszletként használta azt a Liviu Ciulei által rendezett és 1964-ben sugárzott *Akasztottak erdeje* című játékfilm „parancsnoksági udvar”-ban forgatott jeleneteihez. A rendezői követelményeknek megfelelő, egy jelentés alapján és az MI

egyik építésének, valamint egy régész felügyelete alatt 1963 decemberében 10 teherautónyi törmelékkel szállítottak a kastélyba, eltávolították a falakra valamivel korábban felkerült feliratokat és rajzokat, ideiglenes fémállványzatot emeltek a tetőszerkezet egy részének alátámasztására, és kicseréltek néhány belső faajtót. Ezenkívül 10 bombagödröt és 20 méternyi lövészárkot ástak az udvaron és a kastélykertben⁴¹. Mivel ebből az időszakból kevés fénykép maradt ránk, a bonchidai kastélyról készült számos filmkocka erőteljes képet ad az épületegyüttes előrehaladottan romos állapotáról⁴². (41–44. ábra)

40 A Kolozsvári Néptanács levele az MI-hez (1956. július 4.); Richard Lieblich, *Jelentés* (1958. június); az MI levele a kolozsvári Victor Babeş Egyetemhez (1959. május 4.); az MI levele az Oktatásügyi és Kulturális Minisztériumhoz (1960. november 22.); az Oktatásügyi és Kulturális Minisztérium levele az MI-hez (1961. január 5.), INP, Fond DMI, Corespondență I.

41 A Bukaresti Filmstúdió levele az MI-hez (1963. november 27.); az MI levele a Bukaresti Filmstúdióhoz (1963. december 12.); *Jezgyszókönyv* a Bukaresti Filmstúdió és az MI között (1963. december 19.), INP, Fond DMI, Corespondență I.

42 *Pădurea spânzuraților* [Akasztottak erdeje], Liviu Ciulei rendezésében (1964).

*„Ezek a követelések azonban
végrehajtás nélkül maradtak,
mivel az államnak nem állt
érdekében a saját intézményeinek
megrovása, így nem volt hajlandó
büntetést alkalmazni”*

TERVEZÉSI FELADAT EGY EGÉSZSÉGÜGYI KÖZPONT SZÁMÁRA

Annak ellenére, hogy az addig megkeresett összes intézmény elutasította a kastély átvételének javaslatát, az MI makacsul ragaszkodott tervéhez, és abban a reményben, hogy hamarosan sikerül valakit meggyőzni, 1961-ben elkészített egy tervezési feladatleírást⁴³. A beadott tervet 1962. december 11-én hagyták jóvá azzal a javaslattal, hogy a kastélyt pihenő- vagy egészségügyi központtá alakítsák át⁴⁴. Figyelembe véve a helyreállítási munkálatok mennyiségét és jelentőségét, valamint a munkálatok elvégzéséhez szükséges 6.200.000 lejes, meglehetősen magas összeget, az MI azt javasolta a Kolozsvári Néptanácsnak, hogy kezdeményezzen egy minisztertanácsi határozattervezetet a szükséges állami alapok

megszerzése érdekében, ahogyan azt a vajdahunyadi és fogarasi várkastélyok esetében is tették⁴⁵. Erre azonban sosem került sor.

1966. március 3-án az MI tervezőcsoportja Mariana Anghelescu főépítész vezetésével véglegesítette a dokumentációt, amelyben javasolta a különböző szárnyak összes építészeti elemének megőrzését, a lovarda rekonstrukcióját, a helyszínen őrzött szobrok restaurálását és az egyéb múzeumokba költöztetett szobrok visszaszállítását (37–40. ábra), egy manzárd kialakítását, a régészeti ásatások során feltárt alapok megjelölését a helyszínen, valamint a romantikus kastélykert védelmét. A terv értelmében az épületegyüttes egy egészségügyi központtá alakult volna át a műemlék megőrzése érdekében

43 Proiect A5/1961.

44 MI engedély (1962. december 11.), INP, Fond DMI, Corespondență I.

45 Az MI levele a Kolozsvári Néptanácsához (1966), INP, Fond DMI, Corespondență I.

betegszobákkal, klub- és gyűléstermekkel, egy kis dokumentációs múzeummal, étkezővel, konyhával, raktárhelyiségekkel, mosodával, az orvosi szolgálat helyiségeivel, az orvosi és adminisztratív személyzet irodáival és lakóhelyiségeivel, sportpályákkal és egyéb szabadtéri tevékenységekkel. A kastély történeti malmát is bevették a tervbe, amely számára kereskedelmi hasznosítást írtak elő, valamint a kertbe, a Szamos partján egy kis úszómedencét javasoltak⁴⁶. (13–15., 18–20., 22–24., 28–31. ábra)

Azonban a beavatkozás finanszírozására vonatkozó minisztertanácsi határozat hiányában nem meglepő, hogy a Kolozsvári Területi Néptanácsnak a következő néhány év során csak nagyon kis összegeket sikerült előteremtenie, amelyek nem voltak elegendők a terv teljes finanszírozásához, így ezeket a legsürgősebb munkálatokra lehetett csak fordítani. Időközben a kastély állapota tovább romlott, amit a főépület központi szárnya és az egykori istálló falain lévő feliratok is egyértelműen hangsúlyoztak: „KERÜLJÉK A FALAT, OMLÁSVESZÉLY!” (36. ábra) Az egykori kápolnát továbbra is hajléktalanok látták, a konyhába betelepítették a GTÁ vízszivattyúját, az istállót és a kapuépületet részben időszakos munkások foglalták el, míg a Bonchidai Néptanács

nyilvános ünnepségeket szervezett a romok közvetlen közelében, ösztönözve a falak és szobrok szándékos rombolását⁴⁷. Mivel a helyiek, akik továbbra is építőanyag-bányaként használták az épületegyüttest, bizonyos helyeken elbontották az északi torony földszinti és pincefalait, 1968 tavaszán a torony falazata részben beomlott⁴⁸. (3–5., 7–8., 11–12., 16–17., 26–27., 35. ábra).

Sőt, 1968. július 31-én a Kolozs Megyei Mezőgazdasági Igazgatóság, miután értesült arról, hogy a kastély helyreállítása „hamarosan megkezdődik”, saját dokumentációt nyújtott be az MI-hez, kérve annak véleményét egy új GTÁ-székház és étkezde építéséről. Felelősségtudatának hiányát bizonyítja, hogy az új épületet egy mintaterv szerint vagy az udvar közepére, vagy a Miklós-épület és az konyhaépület közötti területre javasolta felépíteni. A javaslatot az MI természetesen elutasította, és azt javasolta, hogy a GTÁ-t teljesen költöztessék el a helyszínről, a kastély védelmi övezetén kívüli területre. Továbbá azt is javasolta, hogy a GTÁ kapjon büntetést azzal az indoklással, hogy nem tartotta be a műemlék kedvezményezettjeként fennálló jogi kötelezettségeit,

46 Proiect 5/1966.

47 Jegyzőkönyv (1968. október 3.), INP, Fond DMI, Corespondență I.

48 Uo.

a Bonchidai Néptanács Végrehajtó Bizottságával együtt, amely passzívan közreműködött az épületek és a kert tönkretételében, lehetővé téve az épület anyagának kitermelését és a történeti kert irtását⁴⁹. Ezek a követelések azonban végrehajtás nélkül maradtak, mivel az államnak nem állt érdekében a saját intézményeinek megrovása, így nem volt hajlandó büntetést alkalmazni.

Csak 1969 őszén, húsz évvel a műemlék államosítása után kezdődtek el az első munkálatok a kastélynál: első lépésként a törmeléket távolították el egy sürgős javítási és szanatóriumi használatra való átalakítási terv alapján. Az új rendeltetést a Kolozsvári Területi Tanács választotta ki. A tervet a Rendszerezési, Építészeti és Tervezési Igazgatóság (RÉTI)⁵⁰ készítette, mivel az MI már 1967-ben jelezte, hogy a folyamatban lévő más nagyszabású projektek túlterhelik. Az új terv ismét javasolta a kastélyban élő családok feltétel nélküli kilakoltatását, egy ör alkalmazását, amely megfékezne a helyiek által elkövetett anyaglopást, valamint a kaotikus cserjeültetés beszüntetését, amely tovább károsítja a történeti

kertet. Ami magát a műemléket illeti, a terv magában foglalta a romokon burjánzó növényzet eltávolítását, a törmelék eltakarítását a boltozatokról, hogy az ép-ségben maradt boltozatokat tehermentesítsék és hagyják kiszáradni, az épület körüli földhányások eltávolítását az esővíz elvezetésének biztosítása érdekében, a repedezett falak kijavítását, egy ideiglenes tetőszerkezetet az összeomlott szárny fölé, valamint a megmaradt részek helyreállítását. A javaslat előírta továbbá a lovarda falainak megerősítését, az istálló bádogtetőjének felújítását, a malom védelmét, a szobrok megerősítését, illetve, hogy a munkálatokat a Szamosújvári Községi Gazdálkodási és Lakásügyi Társaság (KGLT)⁵¹ végezze el. Végül 1969 májusában véglegesítették a dokumentációt, amely egy vasbeton födém öntését és egy fedélszék felépítését javasolta a teljes főépület fölé, valamint cserépfedést, a kémények helyreállítását, a lebontott falak megerősítését és újjáépítését, az alapok aláfalazását és a kastélykert bekerítését vasbeton oszlopokkal és szögesdróttal⁵².

1970-ben a kolozsvári Rendszerezési és Tervezési Intézet által készített új dokumentáció az istálló és

49 A Kolozsvári Műszaki Tanács *engedélye* (1968. október 12.); MI *engedély* (1968. október 22.), INP, Fond DMI, Corespondență I.

50 Románul *Direcția de Sistematizare, Arhitectură și Proiectarea Construcțiilor* (DSAPC), ford. megj.

51 Románul *Întreprinderea de Gospodărire Comunală și Localită Gherla* (IGCL), ford. megj.

52 Proiect 213/1969.

kapuépület megerősítését írta elő⁵³. 1970. november 14-én azonban megjelent a Minisztertanács 1587. számú Határozata⁵⁴ a faanyagfogyasztás racionalizálására vonatkozó bizonyos intézkedésekről, ami különböző vitákat váltott ki a dokumentáció által tervbe vett istállók tetőjéről. A probléma csak akkor oldódott meg, amikor az MI kimutatta, hogy az eredeti forma megőrzésével és a meglévő faanyag lehető legnagyobb mértékű újrafelhasználásával jobban megvalósítható a fogyasztás racionalizálása, mint egy egyszerűbb, de magasabb tetővel⁵⁵.

A következő évben újabb tervet dolgoztak ki a főépület boltozatainak, födémeinek és alapozásának megerősítésére⁵⁶ és egy villámhárító felszerelésére⁵⁷, ugyanakkor szakvéleményt készítettek a konyhaépület és a ferde torony megerősítéséhez. Emellett a Kolozsvári Néptanács Végrehajtó Bizottsága ismét kijelölte a kastély jövőbeni rendeltetését:

53 Proiect 335/1970.

54 HCM 1587/1970.

55 MI engedély (1971. február 21.); a Kolozsvári Néptanács levele az MI-hez (1971. március 15.); az MI levele a Kolozsvári Néptanácsához (1971. március 15.), INP, Fond DMI, Correspondența II.

56 Proiect 440/1971; MI engedély (1972. május 5.), INP, Fond DMI, Correspondența II.

57 Indoklási beadvány (1971. augusztus), INP, Fond DMI, Correspondența II.

neurózisban szenvedő betegek kezelésére szolgáló szanatórium.

Azonban a központi szárnyon végzett munkálatok során, 1971. július 13-án, az MI küldöttsége azt tapasztalta, hogy a kastély egyéb részeinek falazata és tetőszerkezete még mindig omladozik, így például a főkapu feletti boltozat, az istálló hat boltozata és pillére, míg az istálló tetőjének egy másik része már 1969-ben és 1970-ben beomlott a kéményekkel együtt. És mivel még nem volt megfelelő új kedvezményezettje a kastélynak, a helyszín bekerítése még nem volt kész, valamint sem a GTÁ-t, sem az épület-együttes többi lakóját nem lakoltatták még ki⁵⁸.

A munkálatok 1972-ben folytatódtak, viszont november 13-án a Minisztertanács kiadta az 1339. számú Határozatot az állami szocialista egységek pénzeszközeinek felhasználása során a megtakarítás fokozása érdekében hozott intézkedésekről⁵⁹. Ezt a határozatot később megerősítette a Románia tervgazdasági és társadalmi fejlődéséről szóló 1972. november 22-i 8. számú törvénye⁶⁰, valamint a Minisztertanács 1974. évi 1397. számú Határozata⁶¹,

58 Az MI levele a Kolozsvári Néptanácsához (1971. augusztus 18.), INP, Fond DMI, Correspondența II.

59 HCM 1399/1972.

60 Legea 8/1972.

61 HCM 1397/1974.

amely 1997-ig hatályban maradt. Ezek értelmében minden minisztériumnak, néptanácsnak, állami vállalatnak és intézménynek áldozatokat kell hoznia és végre kell hajtania a szocialista egységek kiadásainak megtakarítását célzó intézkedési programban meghatározott lépéseket, amely a munkatermelékenység gyors növelésére szólított fel, mintegy az új rendszer győzelmének és az ország gazdasági és társadalmi fejlődésének döntő tényezőjeként. A termelési kiadások csökkentését a pazarlás és a veszteségek felszámolásával, valamint a megtakarítások szigorú rendszerének minden tevékenységben való bevezetésével kellett elérni. Az építőiparban minden vállalatot, trösztöt és szervezetet köteleztek arra, hogy a munkatelepi anyagokkal körültekintően gazdálkodjon, csökkentse a cement- és vasbetonfogyasztást, valamint a munkatelep-vezetési és egyéb kiadásokat, és hogy az eredeti becslésekhez képest megtakarításokat érjen el, valamint növelje a nyereségét.

Ennek alapján a Kolozsvári Területi Néptanács Beruházási Igazgatósága megtiltotta a kastélyon végzett munkálatok folytatását, illetve kérte a folyó munkálatok leállítását, kivéve a már elvégzett beavatkozások fenntartásához feltétlenül szükségesséket, mint például az ablakok és ajtók lezárását és az esővíz-elvezető rendszer megvalósítását, feltéve,

hogy azok „gazdaságosak és a lehető legtartósabbak, a helyreállítási munkálatok folytatása esetén”. Mindezt az 1973-ra már jóváhagyott 150.000 lejes összehatáron belül kellett megvalósítani⁶².

Ilyen körülmények között, a következő télen elvégzett kis mennyiségű munka a restaurálási munkatelep bezárásának sietségéről tanúskodik. 1973. január 18-án, miután elemezte az addig elvégzett munkát, az MI bíraltot fogalmazott meg, és javasolta, hogy a kapu és az istálló keleti oldalán újra javítsák ki a külső vakolatot, amely már akkorra tönkrement, valamint ragaszkodott ahhoz, hogy az istálló tetőjét minél hamarabb javítsák ki a kő vízköpők elhelyezésével. Javasolta továbbá a kastély egész területén szétszórót értékes kőelemek (szobrok, kőkeretek és kőlapok) megszámozását és meglévő helyiségekben való tárolását⁶³.

És bár a munka megszakításának az volt a feltétele, hogy az 1974-ben újrainduljon⁶⁴, az építőtelepet soha nem nyitották meg újra. 1976 júliusában az MI szomorúan vette tudomásul, hogy kitartó harca ellenére még mindig nem talált érdeklődő kedvezményezettet

62 CPC-DTI 1973.

63 Az MI levele a Kolozsvári Néptanácsához (1973. január 31.), INP, Fond DMI, Corespondență II.

64 Az MI levele a Kolozsvári Néptanácsához (1973. február 28.), INP, Fond DMI, Corespondență II.

a műemlék átvételére, pedig még a lehetséges jövőbeli funkciók körének bővítését is javasolta, mint például turisztikai fogadó borospincével, pihenőotthon, történelmi vagy vadászati múzeum, szanatórium, foglalkozásterápiás intézet vagy árvaház. Az egyetlen ajánlat a szeretvásári (Siret) Krónikus Neuropszichés Gyermekek Iskolájától⁶⁵ érkezett, amely szerette volna a kastélyt „átvenni és berendezni”⁶⁶,

de amelyet a Kolozsvári Néptanács elutasított⁶⁷, valószínűleg az intézmény rossz híre miatt. Időközben, a sok fáradsággal és költséggel elvégzett munkálatok ellenére, 1974-ben a kastély ismét elhagyatottan állt, és a hajléktalanok újra elfoglalták. A pusztulás folyamata is újraindult, miközben 1973 októberében öt másik szobrot döntöttek le a talapzatáról⁶⁸.

65 Despa 2023; Despa & Benea 2023.

66 Az MI levele az Egészségügyi Minisztériumhoz (1976. július 9.), INP, Fond DMI, Corespondență II.

67 A Kolozsvári Néptanács levele az MI-hez (1976. október 18.), INP, Fond DMI, Corespondență II.

68 A Kolozsvári Néptanács levele a Kolozs Megyei Szocialista Kulturális és Oktatási Bizottsághoz és az MI-hez (1973. november 7.); az MI levele a Kolozs Megyei Szocialista Kulturális és Oktatási Bizottsághoz és a Kolozsvári Néptanács-hoz (1973. november 22.), INP, Fond DMI, Corespondență II.

A „FÉSZER” ELBONTÁSI KÉRVÉNYEZÉSE

1974-ben az MI átszervezés alá került, először a Nemzeti Kulturális Örökségvédelmi Igazgatóság (NKÖI), majd 1978-tól 1989-ig a Gazdasági és Nemzeti Kulturális Örökségvédelmi Igazgatóság (GNKÖI) nevet viselte. Az átszervezés során elveszítette tervezői és szakértői jogosultságait, valamint a restaurálási alapok kezelésének jogát, illetve csak az egyéb intézmények által benyújtott néhány javaslat jóváhagyásában játszott szerepet. Ilyen intézmények voltak például az egyházak műszaki szolgálatai, amelyek még mindig élveztek egy bizonyos fokú függetlenséget az államtól. A romániai műemlékvédelem terén legnagyobb hatáskörrel rendelkező szervezeten végrehajtott intézményi változtatások és korlátozások következtében a finanszírozás elapadt és a közbelépésre szolgáló eszközök megszűntek, így egy kaotikus helyzet lépett fel, ugyanakkor még több kár keletkezett azokon a helyreállítási építőtelepeken, ahol a munkálatok befejezése előtt szakadt félbe a tevékenység.

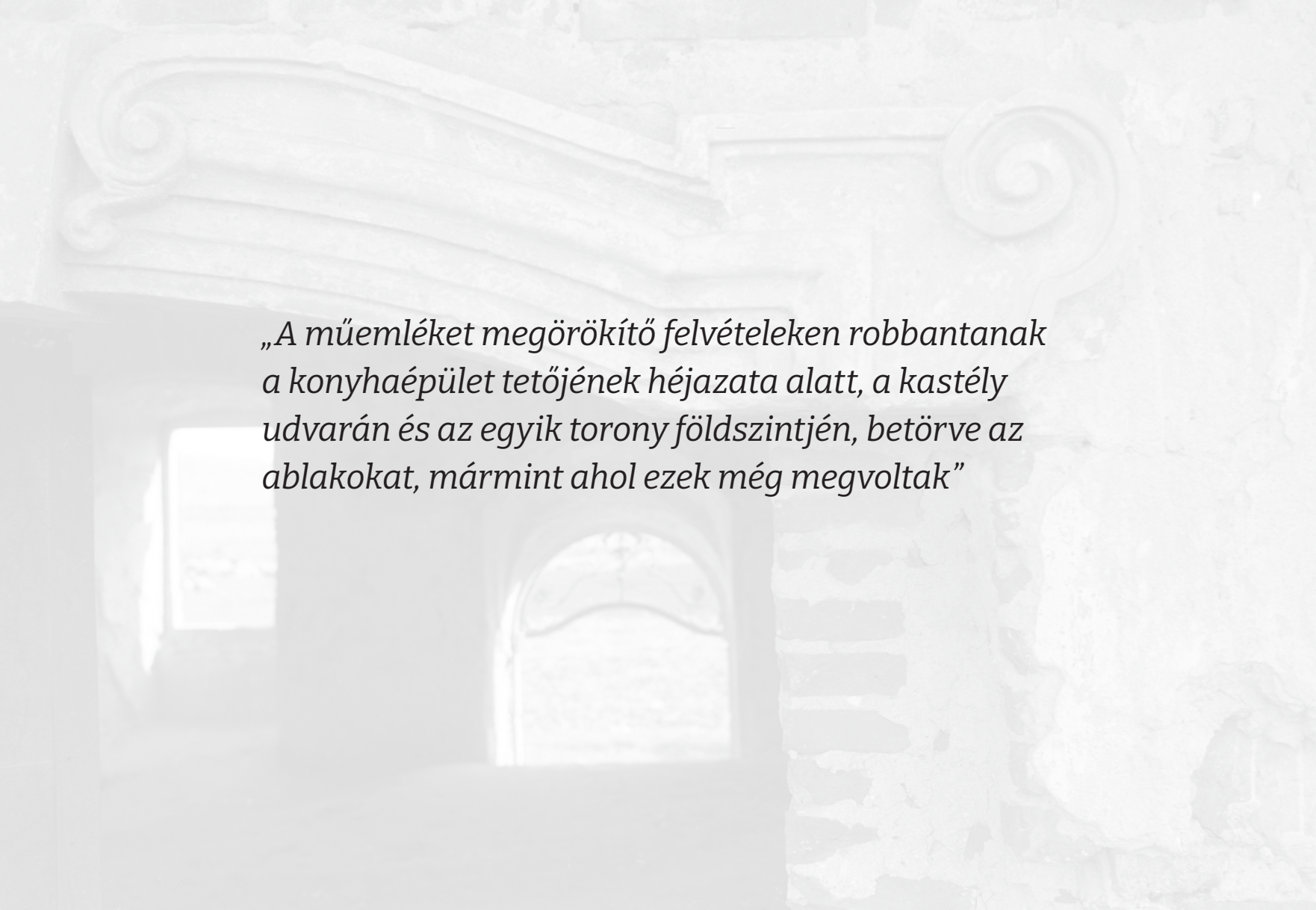
Igazi cinizmusról, vagy talán egyszerűen csak rendkívüli tudatlanságról árulkodik az, hogy 1977. július 24-én a Bonchidai Néptanács kérvényezte a „fészert”, vagyis a kastély egyik történeti, barokk

melléképületének a lebontását, amelyet 240 éven át használtak rendeltetésének megfelelően, majd 1949 és 1961 között a GTÁ fémhulladék-tárolójaként szolgált. (45. ábra) A kérelmet az épület előrehaladottan elhasznált állapotával és korával indokolták, mivel a beruházás az 1968. évi 62. sz. törvény értelmében, amely a mezőgazdasági épületek élettartamát ötven évre határozta meg – miközben az épület már 252 éves (!) volt –, „teljesen amortizálódottnak” számított. Azt is javasolták, hogy a melléképület lebontásából származó anyagot egy 1978-ban építendő új iskolához használják fel, amely „Bonchida lakosainak hazafias munkájával” jönne létre⁶⁹.

1977. szeptember 18-án a NKÖI elutasította a kérelmet, ismételten emlékeztetve a Néptanácsot a tulajdonában lévő műemlékek megőrzésére, helyreállítására és védelmére vonatkozó kötelezettségeire⁷⁰.

69 A Bonchidai Néptanács levele a Kolozsvári Néptanácsához (1977. július 24.); a Kolozsvári Néptanács levele az MI-hez (1977. augusztus 24.), INP, Fond DMI, Corespondență II.

70 Az MI levele a Kolozsvári Néptanácsához (1977. szeptember 10.), INP, Fond DMI, Corespondență II.

„A műemléket megörökítő felvételeken robbantanak a konyhaépület tetőjének héjazata alatt, a kastély udvarán és az egyik torony földszintjén, betörve az ablakokat, mármint ahol ezek még megvoltak”

„AZ ADÁS FOLYTATÓDIK”

A közbelépésre és a felelősök megrovására vonatkozó eszközök hiányában a GTÁ és a TSZ 12 évvel a helyreállítási munkálatok megszakítása után gombatenyészetet létesített az istállóban, csirkefarmot a Miklós-épületben, sörpalackozó állomást az egykori kápolnában és nyúlfarmot az egykori konyhában⁷¹. 1984. május 10-én az Erdélyi Történeti Múzeum és a kolozsvári Nemzeti Kulturális Örökségvédelmi Hivatal értesítette a GNKÖI-t, hogy a kastélykert rendkívül károsodott, a kastély egész területén beomlottak a tetők és a boltozatok, tőle délre pedig egy műemlékvédelmi tekintetben nem megfelelően illeszkedő iskola épült éppen az illetékes szervek tudta és jóváhagyása nélkül⁷².

Ezekben az években a GTÁ-n vagy a törvénytelenül elszállásolt családokon kívül az egyetlen, aki a kastély

iránt érdeklődést mutatott, Dinu Tănase rendező és forgatókönyvíró volt, aki 1985-ben *Az adás folytatódik* című játékfilm forgatását a bonchidai együttes épületeiben és udvarán valósította meg. Ezúttal azonban nem készült jegyzőkönyv az GNKÖI-vel a beavatkozások felügyeletéről és szabályozásáról, így a háborús jelenetek forgatása során a kastély összes szárnyát súlyosan károsították. A műemléket megőrkítő felvételeken robbantanak a konyhaépület tetőjének héjazata alatt, a kastély udvarán és az egyik torony földszintjén, betörve az ablakokat, mármint ahol ezek még megvoltak. Ugyanakkor a falakba is lőttek, a tetőablakokba pedig géppuskákat szereltek, amelyek használata közben, a visszarúgás miatt, a cserepek sorra potyogtak a tetőkről⁷³. Mivel a GNKÖI nem felügyelte a folyamatot, a forgatás befejezése után semmit sem javítottak ki ezekből a károkból. (46–48. ábra)

71 Az Erdélyi Történeti Múzeum és a Kolozsvári Nemzeti Kulturális Örökségvédelmi Hivatal levele az MI-hez (1984. május 10.), INP, Fond DMI, Corespondență II.

72 Uo.

73 *Emisia continuă* [Az adás folytatódik], Dinu Tănase rendezésében (1984).

KÖVETKEZTETÉSEK

A bonchidai Bánffy-kastély sorsa több száz romániai műemlékre jellemző, és az 1990-es évek elején készült fényképek igencsak sokatmondók: a romot még azok is elhagyták, akik évtizedeken keresztül emésztették, örölték. (49–65. ábra) Csak a rozsdaette vasbeton födémmel fedett falak töredékei maradtak fenn, az MI '60 és '70-es évekbeli kétségbeesett próbálkozásainak nyomai, hogy megmentse a kastélyt az enyészettől. Mi több, a kastély évtizedekig tartó elhanyagolásáért és szisztematikus tönkretételéért felelős szerveket, nevezetesen a GTÁ-t, a Néptanácsot

és a TSZ-t, valamint a helyi lakosságot sosem vonták felelősségre.

A kastély csak 2003-ban talált megfelelő tulajdonosra és használóra, amikor a Transilvania Trust Alapítvány átvette a bonchidai önkormányzattól, majd az épületegyüttes visszaszolgáltatása után Bánffy Miklós lányától, Bánffy Katalin grófnőtől⁷⁴. A Trust aprólékos, jelenleg is folyamatban levő restaurálási és rekonstrukciós munkába kezdett diákok és önkéntesek bevonásával, azzal a céllal, hogy felhívja a közvéleményt, de legalább a jövő nemzedékeinek figyelmét a műemlékek sorsára.

74 Hegedüs, Eke & Makay 2017, 93.

**"A DISASTER FOR THE HISTORY OF TRANSYLVANIAN ARCHITECTURE,
A DISGRACE FOR THE LOCAL BODIES THAT 'TAKE CARE OF IT', AND A LOAD
ON THE CONSCIENCE OF ARCHITECTS AND PEOPLE OF CULTURE FROM THIS
COUNTRY"**

**THE FATE OF THE BÁNFFY CASTLE IN BONTIDA DURING THE COMMUNIST
REGIME IN ROMANIA¹**

1 The present text represents an extended version of Ioana Rus-Cacovean, "<A disaster for the history of Transylvanian architecture, a disgrace for the local bodies that 'take care of it' and a load on the conscience of architects and people of culture from this country>. The Fate of the Bánffy Castle in Bontida during the Communist Regime in Romania", *Brukenthal. Acta Musei*, XVI. 4 (2021), 813-831.

INTRODUCTION

A possession of the Bánffy family since 1387, with a complex history over time, the Castle in Bonțida has undergone numerous transformations from a manor house to a Renaissance fortified residence in the 17th century, to the Baroque castle between 1747-1751 and 1784-1786, completed with romantic elements in the 19th century. Seen today as the most spectacular Baroque ensemble in Transylvania, the Castle in Bonțida has been the subject of various extended studies since the beginning of the 20th century that document its construction and transformation phases up to the interwar period, together with detailed analysis of its architecture, sculptural decorations, and interior furnishing². Still, none of these studies go beyond the 1950s, the recent history of the ensemble usually standing for a short and desolating

conclusion, being often said that the castle slowly degraded after having been transformed into the quarters of the Agricultural Machinery and Tractor Station (AMTS)³, and was looted for decades by the villagers, who extracted building material from it. Or more recently, as an example of a monument successfully transformed into a heritage conservation centre and a venue for cultural events and festivals.

Thus, the present study aims to reconstruct the ensemble's history during the 20th century, focusing mainly on the period since the end of World War Two, beginning with its confiscation by the State in 1950 up till 1984. The text focuses on the attitude of the villagers, the Cooperative of Agricultural Production (CAP)⁴, and the AMTS towards this ensemble.

2 Biró 1935; Kovács 1995; B. Nagy 1970; B. Nagy 1973; Sabău 1977; Sabău 1982; Sabău 1992; Dávid 2001; Sabău 2002; Kovács 2005; Biró 2007; Bicsok & Orbán 2012; Hegedüs, Eke & Makay 2017.

3 In Romanian *Stațiunea de Mașini Agricole și Tractoare (SMAT)*, a.n.

4 In Romanian *Cooperativa Agricolă de Producție (CAP)*, a.n.

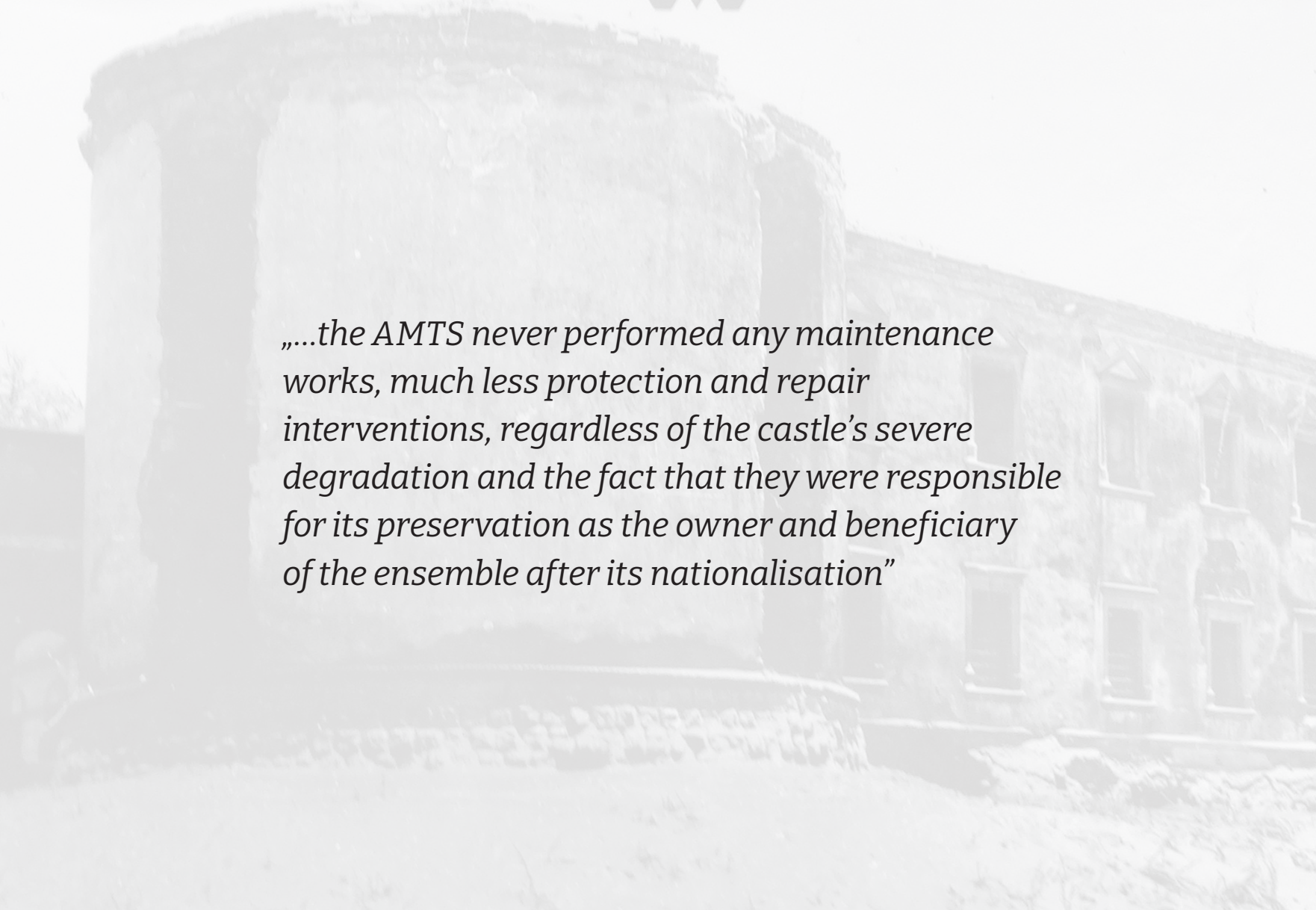
ble, in parallel with the immense efforts made by the Directorate of Historical Monuments (DHM)⁵ to save it from demolition. The chapters whose titles were inspired by various citations and information

extracted from documents found in the archives of the National Heritage Institute (NHI)⁶ present the most tragic decades in the history of the Bánffy Castle in Bonțida, generally ignored by other studies⁷.

5 In Romanian *Direcția Monumentelor Istorice* (DMI). It is the generic name of the main institution in Romania that was responsible for the research and design of monument conservation, approval of projects, inventorying and restoring monuments, and conducting their own monument restoration sites, between 1952 and 1989 always changing its official name: The General Directorate of Historic Monuments (1952-1959), The Directorate of Historic Monuments and The Directorate of Historical and Artistic Monuments (1959-1974), The Directorate of National Cultural Heritage (1974-1977), The Economic Directorate and of National Cultural Heritage (1978-1989), according to “Istoricul INP” [The History of INP], *Institutul Național al Patrimoniului*, <https://patrimoniul.ro/en/articles/istoric>, visited on July 15, 2024.

6 In Romanian *Institutul Național al Patrimoniului* (INP), a.n.

7 A succinct synthesis of this data appears for the first time in Ioana Rus, *Conservarea monumentelor în Transilvania în perioada 1945-1977* [Conservation of Monuments in Transylvania in 1945-1977] (PhD thesis, Babeș-Bolyai University, Cluj-Napoca, 2012). Later the data was extended in Rus-Cacovean 2021 and in Rus-Cacovean & Eke 2023, 48-55.

„...the AMTS never performed any maintenance works, much less protection and repair interventions, regardless of the castle's severe degradation and the fact that they were responsible for its preservation as the owner and beneficiary of the ensemble after its nationalisation”

A BAROQUE AMTS HEADQUARTERS

Owned and inhabited up till the outbreak of World War Two by Count Miklós Bánffy, the German troops used the castle's northern wing as a military hospital and a warehouse for medical equipment during the conflict. However, when the Nazis were forced to leave the country, as a punishment for the count's negotiations with the Romanian and Hungarian governments to turn their weapons against Germany, they set the castle on fire, causing great damage to the main body and the western wing of the ensemble, which lost their roofs and part of their inner floors. Prior to the arson, the troops stripped the castle of most of its furniture, artworks, and books from the Bánffy family's library to transport them to Germany. But on their way back, the convoys with looted goods were bombed, so all of these were eventually lost⁸. We have very little information about the castle's state after this robbery and torching, as the documents preserved in the archives of the NHI mention only that left without a roof, it remained abandoned,

8 Hegedüs, Eke & Makay 2017, 93.

lacking use and protection, so that in 1948 it was already in advanced decay.

With the communists' coming to power and with their 1949 "Plan for the Liquidation of Landowners' Property"⁹ together with the 1950 Decree no. 92 for property nationalisation¹⁰, the State seized control over all economic and social-cultural units, as well as a large number of private residences¹¹, "...to take away from the hands of exploiters an important means of abuse"¹². After their confiscation, during a meeting held on October 18, 1949, the Central Committee of the Romanian Workers' Party discussed the distribution of manor houses to various ministries and institutions, assigning to the Ministry of Agriculture about 5000 historic buildings, which were transformed into CAPs¹³.

9 Ion 2009, 272.

10 Decret 92/1950.

11 Socaciu 2007.

12 Ionescu-Gură 2005, 486.

13 *Ibidem*, 498.

Following this “nationalisation” law, like dozens of other manor houses¹⁴ in Transylvanian villages, the entire Bonțida estate, including the castle and its historic garden, had the same fate. (Fig. 1) Count Miklós Bánffy retired to Budapest, where he died shortly after, while the Ministry of Agriculture took over the ensemble and installed the Bonțida AMTS on the premises.

Due to the arson caused by the German troops, it is fair to say that the castle was not in its very best shape: the interior must have already lost most of its belongings, the main body and the western wing of the ensemble had lost their roofs and part of their floors, there were several areas where the plaster was already missing, while some of the wings were deserted and nearly beginning to crumble, like the severely damaged round towers and riding school, which, in the absence of repairs or minimal maintenance, gradually fell into ruin.

Nevertheless, it is important to note that the correspondence in the NHI Archives presents the Miklós wing, the stables, and the former kitchen, by then occupied by the AMTS, still well-preserved, with most of their carpentry, door, and window frames, and all the statues above the cornice intact. (Figs. 2,

9-10, 25, 32-34) After installing on the premises, the AMTS transformed the best-preserved building, the Miklós wing, into administrative offices and housing for its employees. They also turned the kitchen into a canteen and the former stables into a workers’ club.

Needless to say, the AMTS never performed any maintenance works, much less protection and repair interventions, regardless of the castle’s severe degradation and the fact that they were responsible for its preservation as the owner and beneficiary of the ensemble after its nationalisation. One might almost say that they set to destroy it with the unrestricted “help” of the villagers, making no efforts for its preservation but carrying out various inadequate and unapproved interventions on the buildings they occupied, respectively in the courtyard where in the few photographs surviving from this period, the agricultural machines can be seen¹⁵. (Fig. 6)

Moreover, in 1948, the Commission of Historical Monuments (CHM) found out from indirect sources that the Farming Chamber of Cluj asked the Ministry of Agriculture for permission to demolish the castle to use the construction material

14 Ion 2009.

15 Releveu 1964.

for other buildings. And, without waiting for an answer, in July they set out to dismantle its gates and grilles, together with its windows, doors, and wooden floors¹⁶. The CHM reacted immediately, sending an order to stop the demolition works¹⁷, but the monument had probably already been severely damaged.

One of the first reactions to signal the castle's state of advanced degradation came in September 1948 from the Hungarian People's Union of Romania in the form of a memorandum regarding several Transylvanian monuments. Consequently, in January 1948, the CHM warned the AMTS in Cluj and Bonțida, invoking the law for the conservation and restoration of historical monuments, according to which the owners and institutions that used them had to ensure their preservation, asking them to secure funding for the most urgent repairs and to take measures to safeguard the monument. But the AMTS did not commit to these works, leaving the castle unguarded, which in June 1949 led to the

collapse of a twenty-five-metre wall from the riding school and even a new request to completely demolish it¹⁸.

Following these events, in August 1949, CHM delegate architect Ștefan Balș thoroughly researched not only the partially collapsed riding school but also the entire ensemble, making a detailed survey of the castle. He pointed out that the Bánffy coat of arms with inscription and dating on the main gate was hammered down, and the remaining fragments were thrown into the nearby ditch, as well as the AMTS's intention to remove the fountain with a stone horse from the new club set up in the stables. In his report, Balș recommended, until securing funds for consolidation and repair works, the wall of the riding school to be temporarily propped to avoid its complete collapse, the stable to be preserved in good condition, especially its main door frame and the shell-shaped mangers inside, the remaining statues to be kept in place, and the fallen fragments to be gathered, inventoried, and moved inside for their protection. These included the fragmentary coat of arms and other several pieces still

16 CHM *Internal note* (August 4, 1948), INP, Fond CMI, Corespondență.

17 *Letter* from the CHM to the Cluj Prefecture, the Cluj and Bonțida Gendarmerie (August 4, 1948); *Letter* from the CHM to the Ministry of Agriculture (August 5, 1948), INP, Fond CMI, Corespondență.

18 *Minutes* (June 20, 1949); *Letter* from the CHM to the AMTS Cluj (January 3, 1949); *Letter* from the CHM to the Ministry of Agriculture (August 5, 1948), INP, Fond CMI, Corespondență.

preserved on site, like three statues, a pool table, four wooden animal heads, and four chess pieces. He also underlined the necessity to stop the unrestricted access inside the main wing by walling up its doors and windows or closing them with wooden planks, as some of its vaults were already threatening to collapse¹⁹.

But the AMTS ignored these recommendations too, as shown by the CHM's correspondence, which records in the autumn of 1950 that the villagers of Bonțida and the neighbouring settlements still systematically "ground down" the castle, tearing down walls and carrying away construction material²⁰. Although on December 5, 1950, the local Militia and the Bonțida People's Council published a severe ban on removing materials of any kind from the ensemble²¹, the action remained unechoed. A year later, on

September 30, 1951, the director of the Historical Museum in Gherla found that some of the statues were already missing their heads, others threatened to fall, and despite the taken measures, people still secretly carried away materials from the main building, especially from its basement, further endangering the monument. However, it is not surprising that the villagers ignored the official ban since the very AMTS treated the castle as a quarry for materials, still making demolitions and unadvised transformations or appropriating the discovered pieces. For example, despite the repeated requests to hand them over to the museum in Gherla, together with the relocation of the Baroque statues until support for their restoration was found, three bronze statuettes of approximately 30 cm, in good condition, bronze medals, glass and bronze lamps were taken by the AMTS's leaders²². The discovery was made during new unauthorised works in the Miklós building, in the room where the count used to have "his personal museum", from where the AMTS removed the debris layer to fill other pits. Convinced that other such valuable pieces still laid around the castle, covered by rubble, Prudner Iosif, director of the museum in Gherla, asked for

19 Ștefan Balș, *Report on the Bánffy Castle in Cluj* (August 11, 1949); *Letter from the CHM to the AMTS Bonțida* (August 16, 1949), INP, Fond CMI, Corespondență.

20 *Letter from the Department of Cultural Heritage along the Ministers' Council – the Service of Museums and Monuments to the Bonțida Town Hall* (November 24, 1950), INP, Fond CMI, Corespondență.

21 *Letter from the Bonțida Town Hall to the Department of Cultural Heritage along the Ministers' Council, the Service of Museums and Monuments* (December 5, 1950), INP, Fond CMI, Corespondență.

22 *Letter from Prudner Iosif to the DHM* (October 1, 1951), INP, Fond CMI, Corespondență.

10,000 lei to conduct some excavations before the AMTS made other accidental discoveries, but to no avail²³.

The situation remained unchanged in 1953 when, following several notifications from Professor Sebestyén György²⁴ and the Institute of History and Philosophy in Cluj²⁵, which described again the deplorable state in which they had found the castle, a delegate of the Technical Design Service along the Cluj Regional People's Council visited Bonțida²⁶. The envoy signalled himself the lack of security, the constant theft of materials, including stone door and window frames, the mutilation of statues, the unrestricted access and destructive play of children on the premises, stating that the remaining pieces were still in place only because of their size and weight, as they were too massive and difficult

to disassemble. He also suggested a list of urgent necessary works to stop further deterioration, like a temporary roof covering and the statues' relocation in a museum²⁷.

Consequently, the DHM summoned and reminded the Ministries of Agriculture and Forestry, the General Directorate of AMTS, and the Bonțida People's Council that, according to the 1952 Decision of the Ministers' Council no. 2447, as the monument was in the AMTS's use, they were directly responsible for the ensemble and obliged to take immediate security, maintenance, and repair works, even if only temporary²⁸. On August 8, 1953, an engineer delegated by the Cluj Regional Forestry Directorate arrived in Bonțida to launch an investigation, bringing to light some of the illegalities that affected the appearance of the park under the administration of

23 *Ibidem*.

24 György Sebestyén, *Memorandum on the state of some architectural monuments to The State Committee for Architecture and Construction* (April 1953), INP, Fond DMI, Corespondență I.

25 *Letter from the Institute of History and Philosophy in Cluj to the Academy of the People's Republic of Romania* (April 28, 1953), INP, Fond DMI, Corespondență I.

26 *Letter from the Cluj People's Council to the State Committee for Architecture and Construction* (June 3, 1953), INP, Fond DMI, Corespondență I.

27 Boros Ludovic, *Report to the State Committee for Architecture and Construction* (June 22, 1953), INP, Fond DMI, Corespondență I.

28 *Letter from the CHM to the Ministry of Agriculture* (August 5, 1948); *Letter from the CHM to the AMTS Bonțida* (July 7, 1949), INP, Fond CMI, Corespondență; and *Letter from the State Committee for Architecture and Construction to the Ministry of Agriculture* (July 13, 1953); *Letter from the State Committee for Architecture and Construction to the Gherla Regional People's Council* (July 16, 1953), INP, Fond DMI, Corespondență I.

the Gherla Forestry Office. He assessed the damage to twenty-three offences in 1952, of which seventeen were committed by the very AMTS employees, who were trialled and convicted, and one offence in 1953, including the cutting of nineteen cubic metres of wood, which were therefore confiscated and handed over to the Herbák János Plant in Cluj²⁹. He also found the alleys and flowerbeds to have a tattered appearance, while on an area of five hectares, afforestation works were carried out with ash and sessile oak³⁰.

However, neither of these measures stopped the destruction, since a new DHM delegation on August 20-22, 1953, noted that the AMTS employees eventually removed the stone fountain from the stable, dragged the sculpted horse out in a corner of the yard, and smashed it while they continued to stock the canteen's kitchen with wood cut from the park. They also dismantled the stone blocks that formed the southwestern tower's base and reused them as sidewalk tiles³¹.

29 Aristide Gheorghiuță, *Report* (August 8, 1953), INP, Fond DMI, Corespondență I.

30 *Ibidem*.

31 Ferdinand Fischer, *Report* (August 25, 1953), INP, Fond DMI, Corespondență I.

Proving complete disorganisation and lack of responsibility, when the communists “nationalised” private property, they distributed historic buildings to various institutions without preparing legal documents in this regard. According to the 1955 Decision of the Ministers’ Council no. 661 for The Preservation and Use of Cultural Monuments in the People’s Republic of Romania, “*the safeguarding, protection, conservation, and restoration of cultural monuments, their appropriate scenery and area of protection is a permanent task of the People’s Councils on whose territories these monuments are to be found*”³². Nevertheless, in the case of Bonțida, like elsewhere, there was no official record that the legal beneficiary of the estate was the AMTS. And when the DHM tried to clarify this situation, realising that they could easily avoid being held responsible “the comrades [from the management of AMTS Bonțida, a.n.] clearly refused to sign” the handover report presented to them, despite the obvious evidence that illustrates various aspects of their activity and use of the architectural ensemble

32 LMC 1956.

for years³³. The administrative disorganisation and foggy legal situation also bear part of the blame for the monuments' defacement during communism, allowing the beneficiaries to act recklessly, either by wearing out the historic buildings without any repairs until they became unusable or by carrying out interventions simply without approval, of which the DHM found out in other ways.

Thus, despite being enlisted as a Historic Monument in 1955, the castle becoming at least in theory protected by law, in the absence of legal sanctions, the DHM's interventions were left again without effect.

The inevitable consequence was that on May 2, 1956, "following a storm"³⁴, but most likely also during new attempted thefts, the wall of the riding school with all its statues and door frame of the main entrance collapsed, causing the death of two

people. DHM delegate Ferdinand Fischer found the walls crumbled and stacked in the courtyard by the Bontida People's Council, while the children of the nearby school continued to play freely on the tin roof of the former stable, and the AMTS kept removing the plinth of the tower, along with the masonry and stone steps from the terrace on the western façade³⁵. (Fig. 21)

In June 1958, architect Richard Lieblich found the castle "*in a lamentable state [...], representing a disaster for the history of Transylvanian architecture, a disgrace for the local bodies that 'take care of it', and a load on the conscience of architects and people of culture from this country*"³⁶. In some of the rooms, the accommodated temporary workers pierced the outer walls to evacuate the stove chimneys, completely smoking the Baroque façades, and even used the monument's rooms as toilets³⁷.

33 *Letter from the DHM to the Ministry of Agriculture* (September 22, 1953), INP, Fond DMI, Corespondență I. The same situation happened with other Transylvanian monuments too, like the Fortress in Alba Iulia and the Haller Castle in Coplean whose beneficiaries repeatedly refused to take any responsibility and even denied that they had ever used them after having collapsed. See Rus-Cacovean 2017; Rus-Cacovean 2020.

34 *Letter from the Cluj People's Council to the DHM* (July 4, 1956), INP, Fond DMI, Corespondență I.

35 *Letter from the DHM to the Cluj People's Council* to (August 22, 1956); Ferdinand Fischer, *Pencil and aquarelle sketches* showing the façades of the Castle in Bontida and the collapsed wall of the riding school (July 31, 1956), INP, Fond DMI, Corespondență I.

36 Richard Lieblich, *Report* (June 1958), INP, Fond DMI, Corespondență I.

37 *Ibidem*.

As a desperate measure to save the castle, along with other former noble residences, the DHM attempted to evacuate the AMTS from these. Thus, they addressed the Ministers' Council in a secret document on November 17, 1954, informing it that countless monuments were *"misused, being occupied by various institutions without any official approval, and being exposed to destruction due to their improper use, unprofessionally transformed"*³⁸. To remedy this situation, they claimed the necessity for the architectural monuments exploited contrary to their character or destination and therefore exposed to ruin or degradation to be *"taken without delay from the use and inventory of those who occupy or own them and oblige them to bear the cost of restoration works, depending on the damage they had caused"*³⁹.

The DHM also realised that to prevent its total destruction, it became mandatory not only to evacuate from the Castle in Bontida the ones who did not take care of it and whose activity was incompatible with monument preservation, but also to find a new and more suitable beneficiary and a new destination. Thus, they initiated discussions on a regional level

with various companies and institutions to take over and repair the castle and transform it into a cultural or health unit. From 1956 to 1960, through numerous letters, they tried to persuade either the Herbák János Plant or the Babeş-Bolyai University in Cluj and the Ministry of Education and Culture to take over the castle, suggesting its transformation into a rest home for workers or students. However, all of them flatly refused, stating that they were not interested in using this ensemble⁴⁰.

The only institution to find the monument appealing was the Bucharest Film Studio, which temporarily used it as a setting for the "Court of Command" scenes from *The Forest of the Hanged*, a film directed by Liviu Ciulei and aired in 1964. To comply with the filmmaker's requirements, based on a report and with supervision from one of the DHM's architects and an archaeologist, in December 1963, ten trucks of rubble were stored at the castle, the recent inscriptions and drawings on the walls were cleaned,

38 Letter from the DHM to the Ministers' Council (November 17, 1954), INP, Fond DMI, Corespondență I.

39 *Ibidem*.

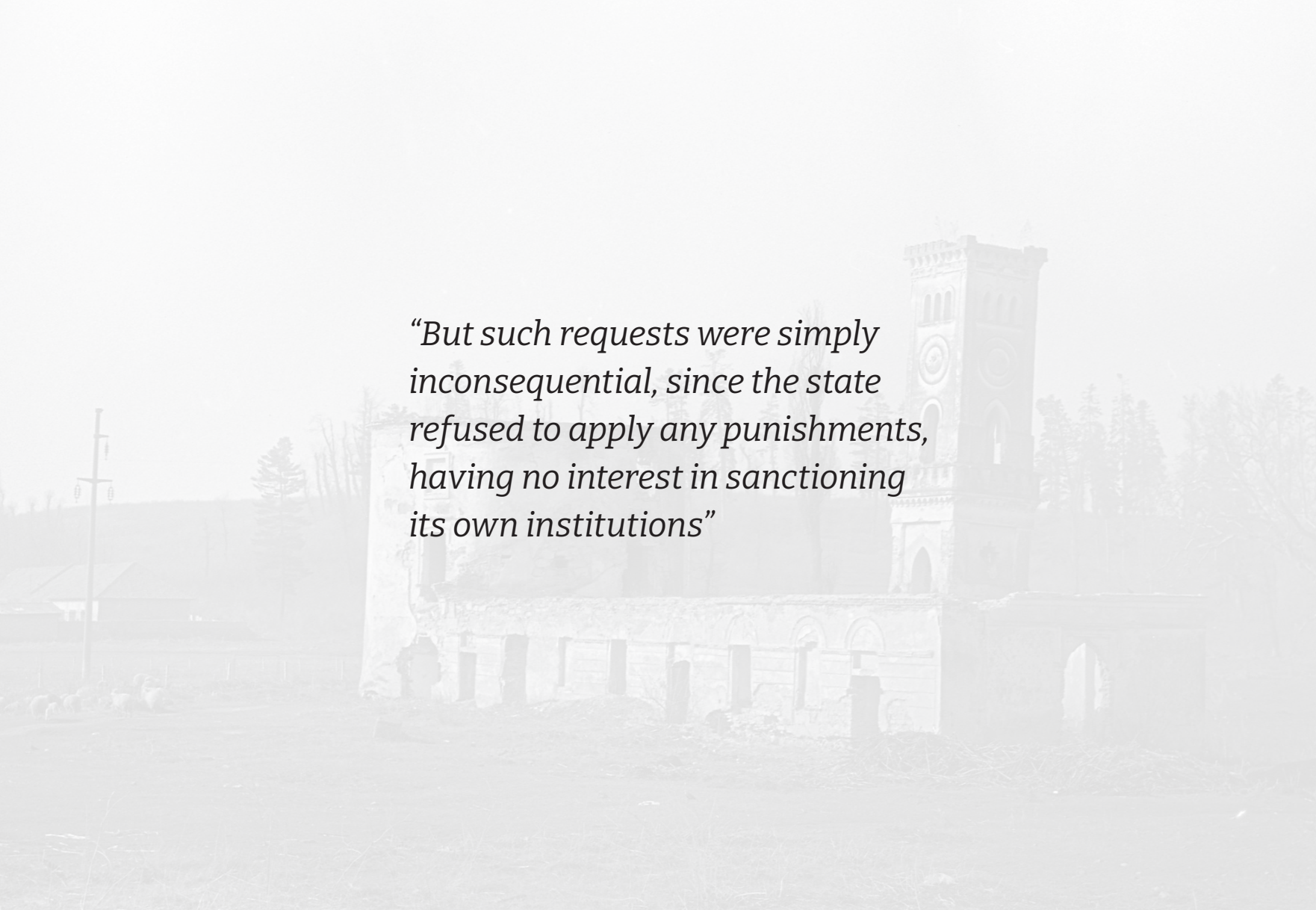
40 Letter from the Cluj People's Council to the DHM (July 4, 1956); Richard Lieblich, *Report* (June 1958); Letter from the DHM to the "Victor Babeş" University in Cluj (May 4, 1959); Letter from the DHM to the Ministry of Education and Culture (November 22, 1960); Letter from the Ministry of Education and Culture to the DHM (January 5, 1961), INP, Fond DMI, Corespondență I.

a temporary metal scaffolding supported a part of the roof structure, and a few wooden doors were replaced inside. Also, they dug ten bombshell pits and twenty metres of trenches in the courtyard and the park⁴¹. In the absence of photographs from this period, the numerous film frames that capture the Castle in Bontida are extremely suggestive of the advanced degradation in which the ensemble was by that point⁴². (Figs. 41-44)

41 *Letter* from the Bucharest Film Studio to the DHM (November 27, 1963); *Letter* from the DHM to the Bucharest Film Studio (December 12, 1963); *Minutes* between the Bucharest Film Studio and the DHM (December 19, 1963), INP, Fond DMI, Corespondență I.

42 *Pădurea spânzuraților* [The Forest of the Hanged], directed by Liviu Ciulei (1964).

*“But such requests were simply
inconsequential, since the state
refused to apply any punishments,
having no interest in sanctioning
its own institutions”*

THE DESIGN THEME FOR A HEALTH HOME

Even though every approached institution refused to take over the castle, the DHM stubbornly insisted, and hoping to persuade someone soon, in 1961 they set to draw up a design theme⁴³. The project received approval on December 11, 1962, with its proposal of reconverting the castle into a rest or health home⁴⁴. Taking into account the restoration works' importance and volume, as well as the considerable needed amount of 6,200,000 lei, the DHM recommended the Cluj People's Council to initiate a project for a decision of the Ministers' Council through which to obtain the necessary state funds, following the examples of the

Hunedoara Castle and the Făgăraș Fortress⁴⁵. But this was never issued.

On March 3, 1966, the DHM Design Team led by chief architect Mariana Anghelescu completed the documentation, intending to preserve all architectural features of the different wings, the reconstruction of the riding school, the restoration of the statues preserved on-site and the return of the ones that had been relocated to other museums (Figs. 37-40), the arrangement of the attic, marking on the ground of the foundations discovered by archaeological excavations, and the protection of the Romantic Park. The project suggested the transformation of the ensemble into a health home that would ensure the monument's preservation, with rooms for the sick, a club

43 Proiect A5/1961.

44 DHM *Approval* (December 11, 1962), INP, Fond DMI, Corespondență I.

45 *Letter* from the DHM to the People's Council in Cluj (1966), INP, Fond DMI, Corespondență I.

and a meeting hall, a small documentary museum, a dining room, a kitchen, storage space, a laundry area, rooms for medical service, offices and housing for the medical and administrative staff, sports grounds and for other outdoor activities. They also included the historic mill of the castle in the design, planning to give it a commercial destination, and proposed a small swimming pool in the park, on the banks of the Someș River⁴⁶. (Figs. 13-15, 18-20, 22-24, 28-31)

But without the decision of the Ministers' Council to fund the intervention, not surprisingly, the Cluj Regional People's Council managed in a few more years to gradually collect only very small amounts of money, which were insufficient for the entire project but were allocated for the most urgent works, while in the meantime, the castle further deteriorated, as it is clearly underlined by an inscription which appeared on the walls of the main wing and the former stables: "KEEP AWAY FROM THE WALL, DANGER OF COLLAPSE!" (Fig. 36) Its former chapel continued to be inhabited by the homeless, the AMTS water pump was installed in the kitchen, the stables and the gate were partially occupied by temporary workers, while the Bonțida People's Council organised public

celebrations in the immediate vicinity of the ruins, encouraging the deliberate destruction of walls and sculptures⁴⁷. Thus, in the spring of 1968, due to the demolition of the ground floor and basement walls by the villagers, who continued to use the ensemble as a quarry for materials, the masonry of the northern tower partially collapsed as well⁴⁸. (Figs. 3-5, 7-8, 11-12, 16-17, 26-27, 35)

Moreover, finding out that the restoration of the castle was "about to begin", in order to "clear it out", on July 31, 1968, the Agricultural Directorate of Cluj County submitted to the DHM their own documentation, requesting their approval for the construction of a new AMTS headquarters and a canteen. As proof that they did not understand their responsibilities, they suggested the erection of this new building according to a standardised design either right in the middle of the courtyard or between the Miklós building and the former kitchen of the ensemble. The proposal was of course rejected by the DHM, which recommended the AMTS's complete evacuation from the premises and its accommodation on a lot outside the castle's protection area. They also advised the AMTS's sanctioning on the grounds that they did not

46 Proiect 5/1966.

47 *Minutes* (October 3, 1968), INP, Fond DMI, Corespondență I.

48 *Ibidem*.

comply with their legal obligations as beneficiaries of a historical monument, together with the Executive Committee of the Bonțida People's Council, which passively witnessed the degradation of the buildings and the park, allowing the extraction of materials and the deforestation of the historical garden⁴⁹. But such requests were simply inconsequential, since the state refused to apply any punishments, having no interest in sanctioning its own institutions.

It was only in the autumn of 1969, twenty years after the monument was confiscated, that the first works on the castle began with the clearing of rubble, based on a design for urgent repairs and transformation into a sanatorium, a destination chosen by the Cluj Regional Council. This was drawn up by the local Directorate for Systematisation, Architecture and Construction Design in Cluj (DSACD)⁵⁰, since in 1967, the DHM had announced to be already overwhelmed with other large-scale projects underway. The design put forward once again the unconditional evacuation of the families living inside the castle, the hiring of a guard to cease the locals' theft of materials, and

the stopping of chaotical shrub planting that further deteriorated the historical garden. As for the monument itself, the design included the removal of vegetation grown on the ruins, the clearing of rubble above the vaults to unload the intact ones and allow them to dry, the removal of earth deposits around the building to ensure the drainage of rainwater, the repair of cracked walls, a temporary roof structure above the wing where this had collapsed, and the restoration of its remaining parts. The proposal also included the strengthening of walls at the riding school, the reconstruction of the stables' tin roof covering, the mill's protection, the consolidation of statues, and the works' implementation by the Communal and Housing Management Enterprise in Gherla⁵¹. Finally, the documentation was completed in May 1969, which suggested the placement of a reinforced concrete slab and a roof structure above the entire main wing, tile roof coverings, the restoration of chimneys, consolidations, and reconstructions of the demolished walls, the underpinning of foundations, and fencing the park with reinforced concrete poles and barbed wire⁵².

49 Cluj Technical Directorate Approval (October 12, 1968); DHM Approval (October 22, 1968), INP, Fond DMI, Co-respondență I.

50 In Romanian *Direcția de Sistemătizare, Arhitectură și Proiectarea Construcțiilor* (DSAPC), a.n.

51 In Romanian *Întreprinderea de Gospodărire Comunală și Locativă Gherla* (IGCL), a.n.

52 Proiect 213/1969.

In 1970, a new project drawn up by the Design Institute for Systematisation and Constructions in Cluj included the consolidation of the stables and the entrance gate⁵³. However, on November 14, 1970, the Decision of the Ministers' Council no. 1587 was issued⁵⁴, referring to some measures to rationalise the use of wood, which generated various discussions regarding the stable's roof structure designed by this documentation. The problem was surmounted only after the DHM showed that by preserving its original form and reusing as much as possible from the existing wood, the economic rationalisation was better achieved than with a simpler, but taller roof⁵⁵.

The next year followed another design for the consolidation of vaults, floors, and foundations of the main wing⁵⁶, the placement of a lightning rod⁵⁷, as well as an expert's report for the consolidation of the kitchen building and its side leaning tower. Also, the

53 Proiect 335/1970.

54 HCM 1587/1970.

55 DHM *Approval* (February 21, 1971); *Letter* from the Cluj People's Council to the DHM (March 15, 1971); *Letter* from the DHM to the Cluj People's Council (March 15, 1971), INP, Fond DMI, Corespondență II.

56 Proiect 440/1971; DHM *Approval* (May 5, 1972), INP, Fond DMI, Corespondență II.

57 *Justification report* (August 1971), INP, Fond DMI, Corespondență II.

Executive Committee of the Cluj People's Council set again the future destination of the castle as a sanatorium for treating neurosis.

But while work was being carried out at the main wing, on July 13, 1971, a DHM delegation also found that the walls and roofs of the other parts of the castle were still crumbling, such as the vault under the main gate, six vaults and pillars from the stables, while another part of the roof with chimneys from the stables had already collapsed in 1969 and 1970. And because there was still no proper new beneficiary for the castle, the fencing was not complete, neither the AMTS nor the other inhabitants of the ensemble had yet been evacuated⁵⁸.

The works continued in 1972, but on November 13, the Decision of the Ministers' Council no. 1339 regarding the Necessary Measures for the Implementation of Savings in Every Socialist Unit was published⁵⁹. The decision was later reinforced by Law no. 8 of November 22, 1972, on the planned economic and social development of Romania⁶⁰, and by the 1974 Decision of the Ministers' Council no. 1397⁶¹,

58 *Letter* from the DHM to the Cluj People's Council (August 18, 1971), INP, Fond DMI, Corespondență II.

59 HCM 1399/1972.

60 Legea 8/1972.

61 HCM 1397/1974.

which remained in force until as late as 1997. According to these, all ministries, people's councils, state enterprises, and institutions were to work hard and implement the steps envisaged in the Program of Measures for Saving the Expenditures of Socialist Units, which imposed the rapid increase in labour productivity, held as a decisive factor for the victory of the new order and for the country's economic and social development. The reduction of expenditures in production was to be achieved by eliminating waste and squandering, and by establishing a strict regime of savings in every activity. In the building sector, all companies, trusts, and organisations had the obligation to judiciously manage materials on construction sites, reduce specific consumption of cement and reinforced concrete, diminish the costs of site management and other expenses, as well as achieve savings over the initial estimates, and increase profits.

Based on this, the Investment Directorate along the Cluj Regional People's Council interdicted the continuation of works at the castle and requested their cessation, except for those strictly necessary for the conservation of the interventions that had already been made, like the closing of windows and doors, and a rainwater drainage system, provided that they were "economical, and as far as possible, permanent in the event of a resumption of the

restoration works". All this had to be done within the limit of the 150,000 lei that had already been approved for 1973⁶².

Under these conditions, the few works implemented the following winter prove the haste to close the restoration site. On January 18, 1973, after analysing the works carried out until then, the DHM criticised them and recommended the restoration of the exterior plastering on the eastern side of the entrance and stables that had already degraded, insisting on resolving as soon as possible the stables' roof by mounting the stone gargoyles. They also recommended the numbering and storage in the existing rooms of the valuable stone elements (statues, frames, and slabs) scattered all over the enclosure⁶³.

Although the interruption of works was conditioned by their resumption in 1974⁶⁴, the site never reopened. In July 1976, the DHM sadly noted that despite their insistences, there was still no beneficiary interested in taking over the monument, even though they suggested broadening the range of

62 CPC-DTI 1973.

63 *Letter from the DHM to the Cluj People's Council* (January 31, 1973), INP, Fond DMI, Corespondență II.

64 *Letter from the DHM to the Cluj People's Council* (February 28, 1973), INP, Fond DMI, Corespondență II.

possible future functions, such as a tourist inn with a wine cellar in the basement, a rest home, a historical or hunting museum, a sanatorium, an institute for ergotherapy or an orphanage. The only offer came from the infamous School for Chronic Neuropsychiatric Children in Siret⁶⁵, which intended “to take over and arrange”⁶⁶ the castle, but which the Cluj People’s Council refused⁶⁷, probably because of

this institution’s poor reputation. In the meantime, and regardless of the works made with great effort and expense, in 1974, the castle was abandoned once again and reoccupied by the homeless. The ruining process had also resumed, while another five statues were thrown from their pedestals in October 1973⁶⁸.

65 Despa 2023; Despa & Benea 2023.

66 *Letter* from the DHM to the Ministry of Health (July 9, 1976), INP, Fond DMI, Corespondență II.

67 *Letter* from the Cluj People’s Council to the DHM (October 18, 1976), INP, Fond DMI, Corespondență II.

68 *Letter* from the Cluj People’s Council to the Cluj County Committee for Socialist Culture and Education and the DHM (November 7, 1973); *Letter* from the DHM to the Cluj County Committee for Socialist Culture and Education and the Cluj People’s Council (November 22, 1973), INP, Fond DMI, Corespondență II.

A DEMOLITION REQUEST FOR “THE WAREHOUSE”

In 1974 the DHM was reorganised as the Directorate of National Cultural Heritage (DNCH), and again in 1978 as the Economic Directorate of National Cultural Heritage (EDNCH), preserving this name until 1989, but losing its design attributions and specialists, together with its restoration funds, to keep solely its role in approving the few proposals made by other institutions, like the Churches' technical services, the only ones still enjoying some autonomy from the state. Thus, after these institutional changes and restrictions of the body with the highest authority in the field of monument protection in Romania, the complete cuts of funding and the lack of reaction means caused chaos and confusion, but most of all further damage to the numerous sites interrupted before the completion of works.

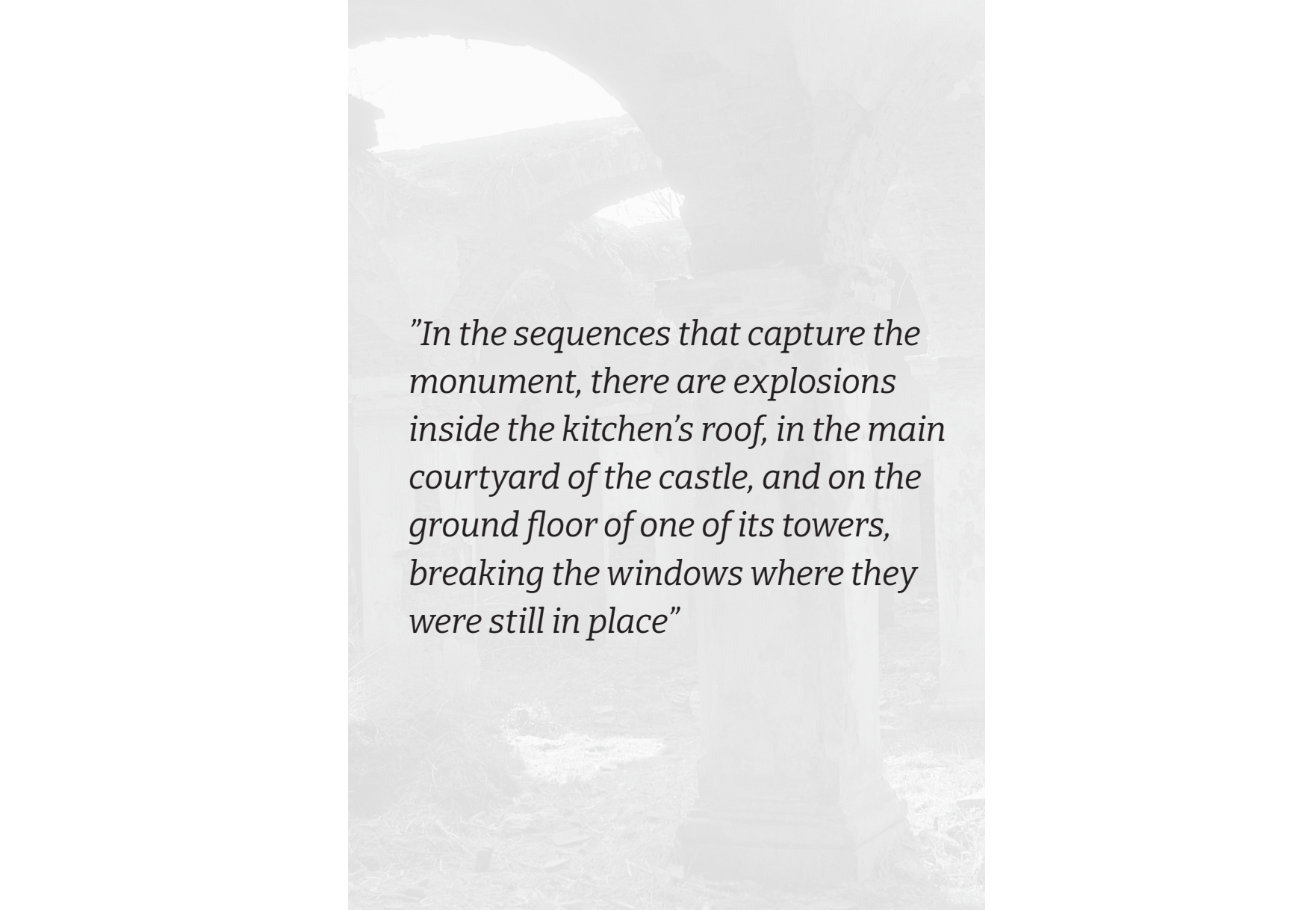
Showing a real cynicism, or maybe just extreme ignorance, on July 24, 1977, the Bonțida People's Council sent a request for the demolition of “the warehouse”, which in fact was a historical, Baroque outbuilding of the castle that had been used as such

for 240 years, and between 1949 and 1961 as storage for scrap metal by the AMTS (Fig. 45). The request was motivated by the building's advanced state of wear and its old age, considering “the investment as fully depreciated” according to the 1968 Law no. 62, which regulated the service life for agricultural constructions at fifty years, while the current building was 252 years old (!). They also suggested the use of the material resulting from the outbuilding's demolition for the construction of a new school in 1978, while the works would be carried out through “the patriotic work of the villagers of Bonțida”⁶⁹.

On September 18, 1977, the DNCH rejected the request, reminding them once again of their obligations to preserve, restore, and protect the historical monuments they had in use⁷⁰.

69 *Letter from the Bonțida People's Council to the Cluj People's Council (July 24, 1977); Letter from the Cluj People's Council to the DHM (August 24, 1977), INP, Fond DMI, Corespondență II.*

70 *Letter from the DHM to the Cluj People's Council (September 10, 1977), INP, Fond DMI, Corespondență II.*

A grayscale photograph of a castle interior. A large, arched opening in the background allows bright light to enter, creating a strong contrast with the darker interior. Several stone pillars support the structure, and the floor appears to be covered in debris or rubble. The overall atmosphere is one of historical grandeur and decay.

"In the sequences that capture the monument, there are explosions inside the kitchen's roof, in the main courtyard of the castle, and on the ground floor of one of its towers, breaking the windows where they were still in place"

“RADIO-ROMANIA” KEEPS BROADCASTING

However, in the absence of other means to intervene and sanction the responsible, twelve years after the interruption of the restoration works, the AMTS and the CAP installed a mushroom farm in the stables, a chicken farm in the Miklós building, a beer bottling station in the former chapel, and a rabbit farm in the former kitchen⁷¹. On May 10, 1984, the Museum of Transylvanian History and the Office for National Cultural Heritage in Cluj announced to the EDNCH that the park was extremely degraded, roofs and vaults collapsed everywhere at the castle, and south of it, an inadequately integrated school was under construction without the knowledge or approval of the responsible bodies⁷².

In all these years, the only user interested in the castle, apart from the AMTS or the illegally accommodated families, was the director and screenwriter

71 Letter from the Museum of Transylvanian History and the Office for National Cultural Heritage in Cluj to the DHM (May 10, 1984), INP, Fond DMI, Corespondență II.

72 *Ibidem*.

Dinu Tănase, who in 1985 placed the set of the film “Radio-Romania” *Keeps Broadcasting* in the buildings and courtyards of the ensemble in Bonțida. This time, however, no protocol was drawn with the EDNCH to supervise and regulate the interventions, all the wings of the castle being severely affected by the battle scenes. In the sequences that capture the monument, there are explosions inside the kitchen’s roof, in the main courtyard of the castle, and on the ground floor of one of its towers, breaking the windows where they were still in place. Bullets were also fired at the walls and machine guns were mounted in the roof’s dormer windows, at the recoil of which one may see the tiles falling freely⁷³. And, in the absence of any supervision by the EDNCH, none of these damages were remedied after the dismantling of the film set. (Figs. 46-48)

73 *Emisia continuă* [“Radio Romania” *Keeps Broadcasting*], directed by Dinu Tănase (1984).

CONCLUSION

The fate of the Bánffy Castle in Bonțida is representative of hundreds of other monuments in Romania, the photographs from the early '90s being extremely suggestive: the ruin was abandoned even by those who ground it down for decades. (Figs. 49-65) Only fragments of the walls crowned by a rusty reinforced concrete slab were preserved, traces of the DHM's desperate attempts to save the castle in the 1960s and 1970s, and without those who destroyed it as an act of neglect and systematic aggression for several decades ever being held accountable: the AMTS, the People's Council, the CAP, and the villagers.

The castle found a suitable owner and beneficiary only in 2003 when the Transylvania Trust Foundation took it over from the Bonțida Local Council and later, after its retrocession, from Countess Katalin Bánffy, daughter of Miklós Bánffy⁷⁴. The foundation began a painstaking restoration and reconstruction endeavour, which is still ongoing at present, involving students and volunteers in the process as an attempt to sensitise public opinion and at least the generations to come toward the fate of historical monuments.

74 Hegedüs, Eke & Makay 2017, 93.

SURSE / FORRÁSOK / SOURCES

Documente de arhivă / Archív iratok / Archival documents:

- INP, Fond CMI, Corespondență (1948-1951), dosar nr. 373, Fond Comisiunea Monumentelor Istorice (CMI) referitor la Castelul Bánffy din Bonțida, Arhiva Institutului Național al Patrimoniului, București. [*Levelezés*, (1948-1951), 373. sz. dosszié, Műemlékvédelmi Bizottság (MB) Fond, a bonchidai Bánffy-kastélyt illetően, Nemzeti Örökségvédelmi Intézet Levéltára, Bukarest. / *Correspondence*, (1948-1951), file no. 373, The Commission of Historical Monuments (CHM) Fund, referring to the Bánffy Castle in Bonțida, Archives of the National Heritage Institute, Bucharest.]
-
- INP, Fond DMI, Corespondență I (1953-1976), Fond Direcția Monumentelor Istorice (DMI), referitor la Castelul Bánffy din Bonțida, județul Cluj, Arhiva Institutului Național al Patrimoniului, București. [*Levelezés*, I. köt. (1953-1976), Műemlékvédelmi Igazgatóság (MI) Fond, a Kolozs megyei bonchidai Bánffy-kastélyt illetően, Nemzeti Örökségvédelmi Intézet Levéltára, Bukarest. / *Correspondence*, vol. I (1953-1976), The Directorate of Historical Monuments (DHM) Fund, referring to the Bánffy Castle in Bonțida, Cluj County, Archives of the National Heritage Institute, Bucharest.]
-
- INP, Fond DMI, Corespondență II (1970-1984), Fond Direcția Monumentelor Istorice (DMI), referitor la Castelul Bánffy din Bonțida, județul Cluj, Arhiva Institutului Național al Patrimoniului, București. [*Levelezés*, II. köt. (1970-1984), Műemlékvédelmi Igazgatóság (MI) Fond, a Kolozs megyei bonchidai Bánffy-kastélyt illetően, Nemzeti Örökségvédelmi Intézet Levéltára, Bukarest. / *Correspondence*, vol. II (1970-1984), The Directorate of Historical Monuments (DHM) Fund, referring to the Bánffy Castle in Bonțida, Cluj County, Archives of the National Heritage Institute, Bucharest.]
-
- Proiect A 5/1961, Tema de proiectare „Restaurarea castelului Bonțida”, Fond DMI, dosar nr. 1146, Arhiva Institutului Național al Patrimoniului, București. [A 5/1961 sz. terv, Tervezési feladatleírás „A bonchidai kastély helyreállítása”, MI Fond, 1146. sz. dosszié, Nemzeti Örökségvédelmi Intézet Levéltára, Bukarest. / *Project A 5/1961, Design theme “Restoration of the Castle in Bonțida”*, DHM Fund, file no. 1146, Archives of the National Heritage Institute, Bucharest.]
-
- Proiect 5/1966, „Restaurarea castelului Bonțida” (3 martie 1966), Fond DMI, dosar nr. 1146, Arhiva Institutului Național al Patrimoniului, București. [5/1966 sz. terv, „A bonchidai kastély helyreállítása” (1966. március 3.), MI Fond, 1146. sz. dosszié, Nemzeti Örökségvédelmi Intézet Levéltára, Bukarest. / *Project 5/1966, “Restoration of the Castle in Bonțida”* (March 3, 1966), DHM Fund, file no. 1146, Archives of the National Heritage Institute, Bucharest.]
-

Proiect 213/1969	<i>Proiect 213/1969, Conservarea castelului Bánffy din Bonțida</i> (mai 1969), Fond DMI, dosar nr. 1147, Arhiva Institutului Național al Patrimoniului, București. [213/1969 sz. terv, <i>A bonchidai Bánffy-kastély állagmegőrzése</i> (1969. május), MI Fond, 1147. sz. dosszié, Nemzeti Örökségvédelmi Intézet Levéltára, Bukarest. / <i>Project 213/1969, Conservation of the Bánffy Castle in Bonțida</i> (May 1969), DHM Fund, file no. 1147, Archives of the National Heritage Institute, Bucharest.]
Proiect 335/1970	<i>Proiect 335/1970, Protejare și consolidare a corpului manejului și a intrării Castelului Bánffy din Bonțida</i> (noiembrie 1970), Fond DMI, dosar <i>Corespondență</i> , vol. II (1970-1984), Arhiva Institutului Național al Patrimoniului, București. [335/1970 sz. terv, <i>A bonchidai Bánffy-kastély lovardájának és bejáratának védelme és megerősítése</i> (1970. november), MI Fond, <i>Levelezés</i> , II. köt. (1970-1984) dosszié, Nemzeti Örökségvédelmi Intézet Levéltára, Bukarest. / <i>Project 335/1970, Protection and consolidation of the riding school and gate of the Bánffy Castle in Bonțida</i> (November 1970), DHM Fund, file <i>Corespondență</i> , vol. II (1970-1984), Archives of the National Heritage Institute, Bucharest.]
Proiect 440/1971	<i>Project 440/1971, Consolidări și amenajări la pavilionul principal al castelului Bonțida</i> (noiembrie 1971), Fond DMI, dosar <i>Corespondență</i> , vol. II (1970-1984), Arhiva Institutului Național al Patrimoniului, București. [440/1971 sz. terv, <i>Megerősítések és berendezések a bonchidai kastély főépületénél</i> (1971. november), MI Fond, <i>Levelezés</i> , II. köt. (1970-1984) dosszié, Nemzeti Örökségvédelmi Intézet Levéltára, Bukarest. / <i>Project 440/1971, Consolidations and arrangements at the main wing of the Castle in Bonțida</i> (November 1971), DHM Fund, file <i>Corespondență</i> , vol. II (1970-1984), Archives of the National Heritage Institute, Bucharest.]
Relevéu 1964	<i>Relevéu fotogrametric</i> (1964), Fond DMI, dosar nr. 1144 bis, Arhiva Institutului Național al Patrimoniului, București. [Fotogrammetrikus felmérés, MI Fond, 1144 bis sz. dosszié, Nemzeti Örökségvédelmi Intézet Levéltára, Bukarest. / <i>Photogrammetric survey</i> , DHM Fund, file no. 1144 bis, Archives of the National Heritage Institute, Bucharest.]
CPC-DTI 1973	Consiliul Popular Cluj – Direcția Tehnică de Investiții, <i>Tema de proiectare privind lucrările de conservare pentru Castelul Bánffy din Bonțida</i> (2 februarie 1973), Fond DMI, dosar <i>Corespondență</i> , vol. II (1970-1984), Arhiva Institutului Național al Patrimoniului, București. [Kolozsvári Néptanács – Beruházások Műszaki Igazgatósága, <i>Tervezési feladat a bonchidai Bánffy-kastély állagmegóvási munkálataira vonatkozóan</i> (1973. február 2.), MI Fond, <i>Levelezés</i> , II. köt. (1970-1984) dosszié, Nemzeti Örökségvédelmi Intézet Levéltára, Bukarest. / Cluj People's Council – Technical Directorate for Investments, <i>Design theme for the conservation works on the Bánffy Castle in Bonțida</i> (February 2, 1973), DHM Fund, file <i>Corespondență</i> , vol. II (1970-1984), Archives of the National Heritage Institute, Bucharest.]

Publicații periodice / Időszaki kiadványok / Periodic publications:

- HCM 1587/1970 „Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 1587 cu privire la unele măsuri de raționalizare a consumului de material lemnos” (noiembrie 1970), *Buletinul Oficial*, 132 (24 noiembrie 1970). [„A Minisztertanács 1587. sz. Határozata a faanyagfogyasztás racionalizálására vonatkozó bizonyos intézkedésekről” (1970. november), *Hivatalos Közlöny*, 132. (1970. november 24.). / “Decision of the Council of Ministers No. 1587 on some measures to rationalise the consumption of timber” (November 1970), *Official Bulletin*, 132 (November 24, 1970).]
-
- HCM 1399/1972 „Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 1399 cu privire la măsurile luate pentru intensificarea regimului de economii în utilizarea fondurilor la unitățile socialiste de stat” (13 noiembrie 1972), *Buletinul Oficial* (noiembrie 1972). [„A Minisztertanács 1399. sz. Határozata az állami szocialista egységek pénzeszközeinek felhasználása során a megtakarítás fokozása érdekében hozott intézkedésekről” (1972. november 13.), *Hivatalos Közlöny* (1972. november). / “Decision of the Council of Ministers No. 1399 on the measures taken to intensify the system of savings in the use of funds in the state socialist units” (November 13, 1972), *Official Bulletin* (November 1972).]
-
- HCM 1397/1974 „Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 1397 cu privire la unele măsuri pentru aplicarea Hotărârii Marii Adunări Naționale privind realizarea de economii la cheltuielile unităților socialiste” (2 noiembrie 1974), *Buletinul Oficial*, 139 (9 noiembrie 1974). [„A Minisztertanács 1397. sz. határozata a Nagy Nemzetgyűlésnek a szocialista egységek kiadásain való megtakarításokról szóló határozata végrehajtásának egyes intézkedéseiről” (1974. november 2.), *Hivatalos Közlöny*, 139. (1974. november 9.). / “Decision of the Council of Ministers No. 1397 on some measures for the implementation of the Decision of the Great National Assembly on the realisation of savings in the expenditures of socialist units” (November 2, 1974), *Official Bulletin*, 139 (November 9, 1974).]
-
- Decret 92/1950 „Decret nr. 92 din 19 aprilie 1950 pentru naționalizarea unor imobile”, *Buletinul Oficial*, 36 (20 aprilie 1950). [„Az 1950. április 19-i 92. sz. Rendelet egyes ingatlanok államosításáról”, *Hivatalos Közlöny*, 36. (1950. április 20.). / “Decree No. 92 of 19 April 1950 for the nationalisation of certain immovables”, *Official Bulletin*, 36 (April 20, 1950).]
-
- Legea 8/1972 „Legea nr. 8 cu privire la dezvoltarea economico-socială planificată a României” (22 noiembrie 1972), *Buletinul Oficial*, 132 (25 noiembrie 1972). [„8. sz. törvény Románia tervgazdasági és társadalmi fejlődéséről” (1972. november 22.), *Hivatalos Közlöny*, 132. (1972. november 25.). / “Law no. 8 on the planned economic and social development of Romania” (November 22, 1972), *Official Bulletin*, 132 (November 25, 1972).]
-
- Biró 1935 Biró, József, „A bonczhidai Bánffy-kastély” [Castelul Bánffy de la Bonțida / The Bánffy Castle in Bonțida], în *Erdélyi Tudományos Füzetek* (75/1935), EME, Cluj.

Biró 2007	Biró, József, „Erdélyi kastélyok” [Castele transilvănene / Transylvanian Castles], în <i>Erdélyi Művészet</i> (1 (26)/ 2007), Litera-Veres Könyvkiadó, Odorheiu Secuiesc.
Despa 2023	Despa, Oana, „Lagărele lui Ceaușescu” [Ceașescu lăgerei / Ceaușescu's Camps], <i>Europa Liberă România</i> (29 noiembrie 2023), https://romania.europalibera.org/a/lagarele-lui-ceausescu-mii-de-copii-au-murit-bolnavi-si-nemancati-in-camine-comuniste-munti-de-dovezi-zero-condamnari-orfelinate/32703026.html , accesat la 7 iulie 2024.
Despa & Benea 2023	Despa, Oana; Benea, Ionuț, „Lagărele lui Ceaușescu ep. 2. Căzul Siret” [Ceașescu lăgerei, 2. rész. Szeretvăsár esete / Ceaușescu's Camps, episode 2. The Case of Siret], <i>Europa Liberă România</i> (7 decembrie 2023), https://romania.europalibera.org/a/lagarele-lui-ceausescu-caminul-siret/32719421.html , accesat la 7 iulie 2024.
Hegedüs, Eke & Makay 2017	Hegedüs, Csilla; Eke, Zsuzsanna; Makay, Dorotya, „Restaurarea și revitalizarea Castelului Bánffy din Bonțida, jud. Cluj” [A bonchidai (Kolozs megye) Bánffy-kastély helyreállítása és revitalizációja / The Restoration and Revitalisation of Bánffy Castle in Bonțida, Cluj County], în <i>Revista Monumentelor Istorice</i> (1/2017): 92-103.
Ion 2009	Ion, Narcis Dorin, „Destinul unor reședințe aristocratice în primul deceniu al regimului comunist (1945-1955)” [Egyes nemesi rezidenciák sorsa a kommunista rendszer első évtizedében (1945–1955) / The Fate of Aristocratic Residences in the First Decade of the Communist Regime (1945-1955)], în <i>Monumentul</i> , X (Iași, 2009): 269-295.
Kovács 2005	Kovács, András, „Bonchida – Bánffy-kastély” [Bonțida – Castelul Bánffy / Bonțida – The Bánffy Castle], în <i>Erdélyi Műemlékek</i> (10/2005), Kriterion, Cluj.
Kovács 1995	Kovács, András, „Castelul din Bonțida. Etape de construcție în stilul renașterii” [A bonchidai kastély. Reneszánsz kori építkezési szakaszok / The Castle in Bonțida. Building Stages in the Renaissance Style], în <i>Ars Transsilvaniae</i> (5/1995): 123-146.
Mărculescu 1971	Mărculescu, Olga, „Reflectarea monumentelor istorice și de artă în filmul românesc” [A művészeti és történelmi műemlékek ábrázolása a román filmben / The Portrayal of Artistic and Historical Monuments in Romanian Films], în <i>Buletinul Monumentelor Istorice</i> (2/1971): 40-48.
Rus-Cacovean 2017	Rus-Cacovean, Ioana, „<SOCIALISM. HAPPINESS>. The <NEW WAY> of the Haller Castle in Coplean after 1950” [„Socialism. Fericire”. „Noua Cale” a Castelului Haller după 1950 / „Szocializmus. Boldogság”. A kapjoni Haller-kastély „Új Útja” 1950 után], în <i>Annales Universitatis Apulensis. Series Historica</i> , Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia (1/2017): 125-150.

-
- Rus-Cacovean 2020 Rus-Cacovean, Ioana, „Sistematizare urbană în zona cetății din Alba Iulia în anii 1965-1988. Proiecte realizate și propuneri abandonate” [Urbanisztikai rendszerezés a gyulafehérvári vár területén 1965–1988 között. Megvalósult tervek és elvetett javaslatok / Urban Planning in the Fortress Area of Alba Iulia in 1965–1988. Implemented Projects and Abandoned Proposals], în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia (1/2020): 163-192.
-
- Rus-Cacovean 2021 Rus-Cacovean, Ioana, “<A disaster for the history of Transylvanian architecture, a disgrace for the local bodies that ‘take care of it’ and a load on the conscience of architects and people of culture from this country>. The Fate of the Bánffy Castle in Bonțida during the Communist Regime in Romania” [„Un dezastru pentru istoria arhitecturii transilvănene și o rușine pentru organele locale care <îl au în grijă> și o pată pe conștiința arhitecților și oamenilor de cultură din această țară”. Soarta castelului Bánffy din Bonțida în timpul regimului comunist din România / „Katasztrófa az erdélyi építészettörténetre nézve, szégyen a »róla gondoskodó« helyi szervek számára és folt az ország építészeinek és kultúrembereinek lelkiismeretén”. A bonchidai Bánffy-kastély sorsa a romániai kommunista rendszer idején], în *Brukenthal. Acta Musei* (XVI. 4/2021): 813-831.
-
- Sabău 1977 Sabău, Nicolae, „Teme iconografice în sculptura figurativă laică din Transilvania în perioada barocă” [Ikonográfiai témák az erdélyi világi figuratív szobrászatban a barokk korban / Iconographic Themes in the Secular Figurative Sculpture of Transylvania During the Baroque Period], în *Monumente Istorice și de Artă. Revista muzeelor și monumentelor* (1/1977).
-
- Sabău 1982 Sabău, Nicolae, „Prolegomena la iconografia sculpturii baroce din Transilvania” [Prolegomena az erdélyi barokk szobrászat ikonográfiájához / Prolegomenon to the Iconography of the Baroque Sculpture in Transylvania], în *Studii de istoria artei* (1982), Editura Dacia, Cluj.
-
- Socaciu 2007 Socaciu, Emanuel-Mihail, „Despre naționalizarea comunistă a imobilelor și clauzele constituționale ale exproprierilor” [A tulajdon kommunista államosításáról és a kisajátítás alkotmányos klauzuláiról / On the Communist Nationalisation of Buildings and Constitutional Clauses of Expropriations], în *Sfera politicii. Raportul Tismăneanu: ecouri* (126-127/ 2007).
-

Volume / Kötetek / Books:

- LMC 1956 Academia Republicii Populare Române – Comisia Științifică a Muzeelor, Monumentelor Istorice și Artistice, *Lista Monumentelor de Cultură de pe Teritoriul R.P.R.* [A Román Népköztársaság területén található kulturális műemlékek listája / The list of Monuments of Culture on the Territory of the P.R.R.] (1956), Editura Academiei Republicii Populare Române, București.
-
- B. Nagy 1970 B. Nagy Margit, *Reneszánsz és barokk Erdélyben* [Renașterea și barocul în Transilvania / Renaissance and Baroque in Transylvania] (1970), Kriterion, București.
-
- B. Nagy 1973 B. Nagy Margit, *Várak, kastélyok, udvarházak. Ahogy a régiek látták* [Cetăți, castele, conace. Așa cum le vedeau cei din trecut / Castles, Country Houses, Manor Houses. As the Ancients Saw Them] (1973), Kriterion, București.
-
- Bicsok & Orbán 2012 Bicsok, Zoltán; Orbán, Zsolt, „Isten segedelmével udvaromat megépítettem...”. *Történelmi családok kastélyai Erdélyben* [„Cu ajutorul lui Dumnezeu, mi-am construit conacul...”. Castelele familiilor istorice din Transilvania / “With God’s help, I built my manor house...”. The Castles of Transylvanian Historic Families] (2012), Gutenberg, Miercurea Ciuc.
-
- Dávid 2001 Dávid Gy., Gyula, *A bonchidai Bánffy-kastély* [Castelul Bánffy de la Bonțida / Bánffy Castle in Bonțida] (2001), Polis, Cluj.
-
- Ionescu-Gură 2005 Ionescu-Gură, Nicoleta, *Stalinizarea României. Republica Populară Română: 1948-1950. Transformări instituționale* [România stalinizată. A Román Népköztársaság: 1948-1950. Intézményi átalakulások / Romania’s Stalinisation. The Romanian People’s Republic: 1948-1950. Institutional transformations] (2005) ALL, București.
-
- Rus-Cacovean & Eke 2023 Rus-Cacovean, Ioana; Eke, Zsuzsanna, *Castele și cetăți de pe valea Someșului. Szamos-menti kastélyok és várak. Manor Houses and Castles on the Someș Valley* (2023) Transilvania Trust, Cluj-Napoca.
-
- Sabău 1992 Sabău, Nicolae, *Sculptura barocă în România* [Barokk szobrászat Romániában / Baroque Sculpture in Romania] (1992), Meridiane, București.
-
- Sabău 2002 Sabău Nicolae, *Metamorfoze ale barocului transilvan. Sculptura* [Az erdélyi barokk metamorfózisai. Szobrászat / Metamorphoses of the Transylvanian Baroque. Sculpture] (2002), vol. I., Dacia, Cluj.

Filme istorice / Történelmi filmek / Historical films:

Emisia continuă în regia lui Dinu Tănase, 1984. [*Az adás folytatódik*, Dinu Tănase rendezésében, 1984. / *“Radio Romania” Keeps Broadcasting*, directed by Tănase Dinu, 1984.]

Pădurea spânzuraților în regia lui Liviu Ciulei, 1964. [*Akasztottak erdeje*, Liviu Ciulei rendezésében, 1964. / *The Forest of the Hanged*, directed by Ciulei Liviu, 1964.]

Rezumat

Confiscarea în 1950 de către stat a castelelor și conacelor din Transilvania și transformarea lor în ferme, Co-operative Agricole de Producție (CAP) sau Stațiuni de Mașini Agricole și Tractoare (SMAT) a avut consecințe severe asupra stării lor de conservare, inventarul mobil fiind furat sau distrus în mod sistematic, împreună cu patrimoniul arhitectural care a fost în cel mai bun caz neglijat timp de decenii, dar cel mai adesea transformat fără avize și abuzat, până când devenea de neutilizat. Subtitlul prezentului studiului a fost inspirat de un raport întocmit în 1958, ce ilustrează starea castelului la acea vreme, în timp ce lucrarea urmărește să prezinte destinul domeniului Bánffy din Bonțida în timpul regimului comunist din România. Istoria recentă a ansamblului poate fi reconstituită pe baza vastei corespondențe dintre Consiliile Regionale din Cluj și Gherla și Direcția Monumentelor Istorice (DMI) între 1940 și 1986, ce reclama lucrări urgente de reparații și restaurare. Dar care din păcate au fost mereu amânate din varii motive, ca lipsa fondurilor, lipsa unei funcțiuni adecvate pentru castel și în cele din urmă abandonate definitiv din cauza măsurilor drastice de economisire impuse de stat începând cu 1972 și a faimoasei reorganizări a DMI, care a dus la pierderea finanțării și mai ales a autorității sale.

Kivonat

Az erdélyi kastélyok és udvarházak 1950-ben bekövetkezett kisajátítása és állami gazdaságokká, Mezőgazdasági Termelőszövetkezetekké (TSZ) vagy Mezőgazdasági Gép- és Traktorállomásokká (GTÁ) alakítása súlyos következményekkel járt állagvédelmükre nézve: ingóságukat eltulajdonították vagy módszeresen megsemmisítették, az évtizedekig jó esetben elhanyagolt, viszont gyakrabban engedély nélkül átalakított és használhatatlan állapotokig lelakott építészeti örökségükkel együtt. Jelen tanulmány a bonchidai Bánffy-birtok sorsát követi végig a romániai kommunista rendszer idején. Alcímét egy 1958-as jelentésből merítette, amely kiválóan szemlélteti a kastély akkori állapotát. Az épületegyüttes közelmúltja jól rekonstruálható a kolozsvári és szamosújvári Területi Tanácsok és a Műemlékvédelmi Igazgatóság (MI) között 1940-től 1986-ig folytatott

levelezés alapján. A levelezés nagyrészt a kastély sürgős javítási és helyreállítási munkálatairól szól, amelyeket sajnos különféle ürügyekkel egyre halasztottak, mint például a pénz vagy a kastély megfelelő funkciójának hiánya. Végül az 1972-től kezdődő drasztikus állami megszorítások és az MI közismert átszervezése miatt, amely a finanszírozás megvonásához és különösen az intézmény tekintélyvesztéséhez vezetett, a kastély végképp sorsára maradt.

Abstract

The State confiscation of Transylvanian castles and manor houses in 1950 and their transformation into state farms, Cooperatives of Agricultural Production (CAP), or Agricultural Machinery and Tractor Stations (AMTS) had severe consequences on their conservation, their heritage stolen or systematically destroyed, together with their architecture at best neglected for several decades, but more often than that transformed without any approval and abused until they became unusable. The subtitle of this study was inspired by a report drawn in 1958 that illustrates the Bánffy Castle's situation at that time, while the text aims to present the fate of the estate in Bonțida during the Communist totalitarian regime of the 20th century. The recent history of the ensemble may be reconstructed based on the vast correspondence held by the Cluj and Gherla People's Councils with the Directorate of Historical Monuments (DHM) from 1940 to 1986, claiming urgent reparation and conservation works. But these interventions were unfortunately always delayed for various reasons, such as the lack of funding and absence of a proper function for the edifice, and eventually dropped right in the middle of their implementation, because of the drastic savings imposed by the state beginning with 1972 and the famous reorganisation of the DHM in 1977, which led to its loss of financial support and most of all, authority.

A detailed architectural sketch of a building facade, rendered in white lines on a dark background. The building features a central gabled section with a tiled roof and two chimneys. The facade is divided into two main levels. The upper level has several windows, some with shutters, and a central entrance with a pediment. The lower level has a series of windows and a central entrance with a pediment. Three red rectangular boxes are overlaid on the sketch, containing the text 'FIGURI', 'ÁBRÁK', and 'FIGURES' respectively. On the right side of the sketch, there are four elevation markers: +1336, +886, +509, and +0.90, each with a small triangle pointing downwards. At the bottom right, there is a marker -160 with a small triangle pointing upwards.

FIGURI

ÁBRÁK

FIGURES

Fig. 1. *Releveul și planul ansamblului în 1969, cu semnalarea noilor proprietari și utilizatori (SMAT și CAP), Arhiva INP, Fond DMI, dosar nr. 1147.*

1. ábra: Az épületegyüttes 1969-es felmérése és alaprajza, az új tulajdonosok és felhasználók (GTÁ és TSZ) megjelölésével, NÖI Levéltár, MI Fond, 1147. sz. dosszié.

Fig. 1. Survey and plan of the ensemble in 1969, signalling the new owners and beneficiaries (AMTS and CAP), NHI Archives, DHM Fund, file no. 1147.

Fig. 2. *Poarta principală a castelului și șanțul învecinat în august 1953, schiță în creion și acuarelă de arh. Ferdinand Fischer, Arhiva INP, Fond DMI, dosar Corespondență, vol. I (1953-1976).*

2. ábra: *A kastély főbejárata és a szomszédos árok 1953 augusztusában, Ferdinand Fischer építész ceruza- és akvarellvázlata, NÖI Levéltár, MI Fond, Corespondență vol. I (1953-1976) dosszié.*

Fig. 2. *The main gate of the castle and its surrounding ditch in August 1953, pencil and aquarelle sketch by architect Ferdinand Fischer, NHI Archives, DHM Fund, file Corespondență, vol. I (1953-1976).*

Fig. 3. *Fațada vestică a porții principale în 1964, Arhiva INP, Fond DMI, dosar nr. 1144 bis.*

3. ábra: *A főkapu nyugati homlokzata, 1964, NÖI Levéltár, MI Fond, 1144 bis sz. dosszié.*

Fig. 3. *The main gate's western façade in 1964, NHI Archives, DHM Fund, file no. 1144 bis.*

Fig. 4. Fațada estică a porții principale în 1964, Arhiva INP, Fond DMI, dosar nr. 1144 bis.

4. ábra: A főkapu keleti homlokzata, 1964, NÖI Levéltár, MI Fond, 1144 bis sz. dosszié.

Fig. 4. The main gate's eastern façade in 1964, NHI Archives, DHM Fund, file no. 1144 bis.

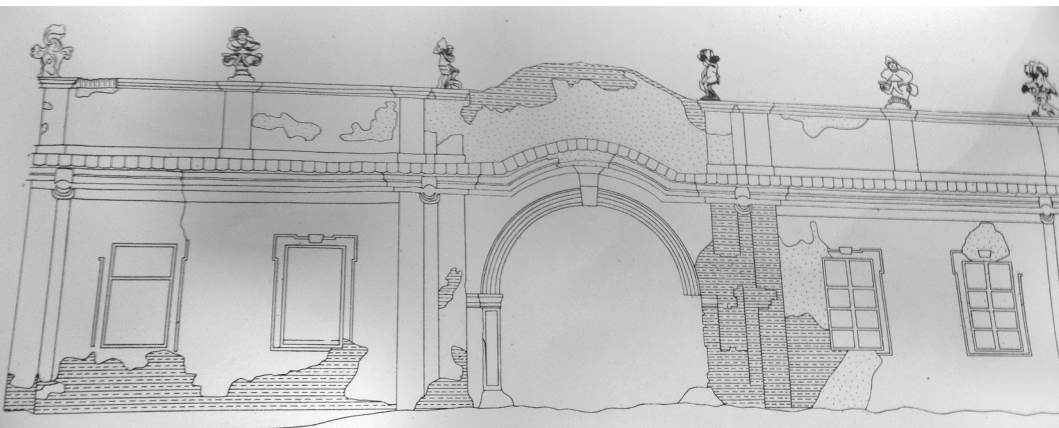

Fig. 5. Relevé fotogrammetric al fațadei de vest a porții principale în 1964, Arhiva INP, Fond DMI, dosar nr. 1144 bis.

5. ábra: A főkapu nyugati homlokzatának fotogrammetriai felmérése, 1964, NÖI Levéltár, MI Fond, 1144 bis sz. dosszié.

Fig. 5. Photogrammetric survey of the main gate's western façade in 1964, NHI Archives, DHM Fund, file no. 1144 bis.

Fig. 6. Fațada sudică a aripii principale și curtea în 1964, Arhiva INP, Fond DMI, dosar nr. 1144 bis.

6. ábra: A főépület déli homlokzata és az udvar, 1964, NÖI Levéltár, MI Fond, 1144 bis sz. dosszié.

Fig. 6. The main wing's southern façade and the courtyard in 1964, NHI Archives, DHM Fund, file no. 1144 bis.

Fig. 7. Fațada sudică a aripii principale în 1964, Arhiva INP, Fond DMI, dosar nr. 1144 bis.

7. ábra: A főépület déli homlokzata, 1964, NÖI Levéltár, MI Fond, 1144 bis sz. dosszié.

Fig. 7. The main wing's southern façade in 1964, NHI Archives, DHM Fund, file no. 1144 bis.

Fig. 8. *Detaliu al fațadei de sud a aripii principale în 1964, Arhiva INP, Fond DMI, dosar nr. 1144 bis.*

8. ábra: *A főépület déli homlokzatának részlete, 1964, NÖI Levéltár, MI Fond, 1144 bis sz. dosszié.*

Fig. 8. *Detail of the main wing's southern façade in 1964, NHI Archives, DHM Fund, file no. 1144 bis.*

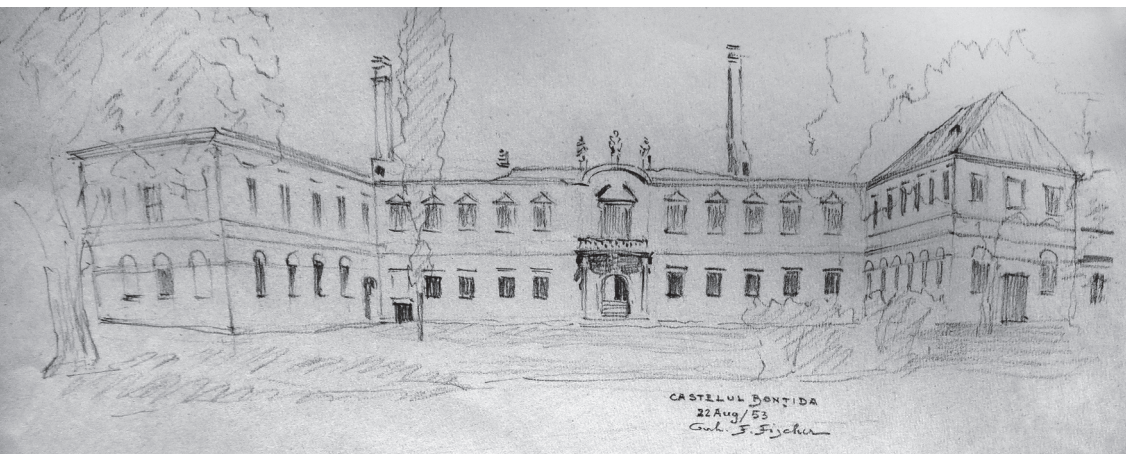

Fig. 9. *Aripa principală a castelului și curtea în august 1953, schiță în creion de arh. Ferdinand Fischer, Arhiva INP, Fond DMI, dosar Corespondență, vol. I (1953-1976).*

9. ábra: *A kastély főépülete és udvara 1953 augusztusában, Ferdinand Fischer építész ceruzavázzlata, NÖI Levéltár, MI Fond, Corespondență vol. I (1953-1976) dosszié.*

Fig. 9. *The main wing of the castle and the courtyard in August 1953, pencil sketch by architect Ferdinand Fischer, NHI Archives, DHM Fund, file Corespondență, vol. I (1953-1976).*

Fig. 10. Detaliu al fațadei de nord a aripii principale în iulie 1956, schiță în creion de arh. Ferdinand Fischer, Arhiva INP, Fond DMI, dosar Corespondență, vol. I (1953-1976).

10. ábra: A főépület északi homlokzatának részlete 1956 júliusában, Ferdinand Fischer építész ceruzavázlata, NÖI Levéltár, MI Fond, Corespondență vol. I (1953-1976) dosszié.

Fig. 10. Detail of the main wing's northern façade in July 1956, pencil sketch by architect Ferdinand Fischer, NHI Archives, DHM Fund, file Corespondență, vol. I (1953-1976).

Fig. 11. Relevé fotogrammetric al fațadei sudice a aripii principale în 1964, Arhiva INP, Fond DMI, dosar nr. 1144 bis.

11. ábra: A főépület déli homlokzatának fotogrammetriai felmérése, 1964, NÖI Levéltár, MI Fond, 1144 bis sz. dosszié.

Fig. 11. Photogrammetric survey of the main wing's southern façade in 1964, NHI Archives, DHM Fund, file no. 1144 bis.

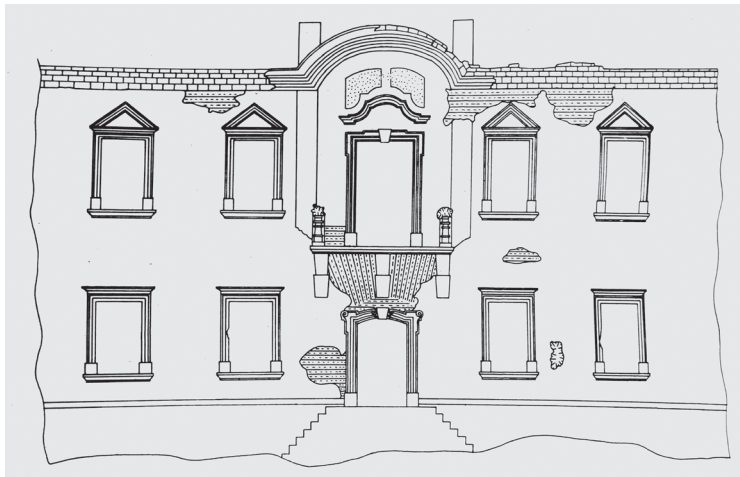

Fig. 12. *Relevéu fotogrammetric al fațadei nordice a aripii principale în 1964, Arhiva INP, Fond DMI, dosar nr. 1144 bis.*

12. ábra: *A főépület északi homlokzatának fotogrammetriai felmérése, 1964, NÖI Levéltár, MI Fond, 1144 bis sz. dosszié.*

Fig. 12. *Photogrammetric survey of the main wing's northern façade in 1964, NHI Archives, DHM Fund, file no. 1144 bis.*

Fig. 13. *Relevéul fațadei sudice a aripii principale în 1966, Arhiva INP, Fond DMI, dosar nr. 1146.*

13. ábra: *A főépület déli homlokzatának felmérése, 1966, NÖI Levéltár, MI Fond, 1146. sz. dosszié.*

Fig. 13. *Survey of the main wing's southern façade in 1966, NHI Archives, DHM Fund, file no. 1146.*

Fig. 14. *Releveul fațadei de nord a aripii principale în 1966, Arhiva INP, Fond DMI, dosar nr. 1146.*

14. ábra: *Az épületegyüttes felmérése, északi nézet, 1966, NÖI Levéltár, MI Fond, 1146. sz. dosszié.*

Fig. 14. *Survey of the main wing's northern façade in 1966, NHI Archives, DHM Fund, file no. 1146.*

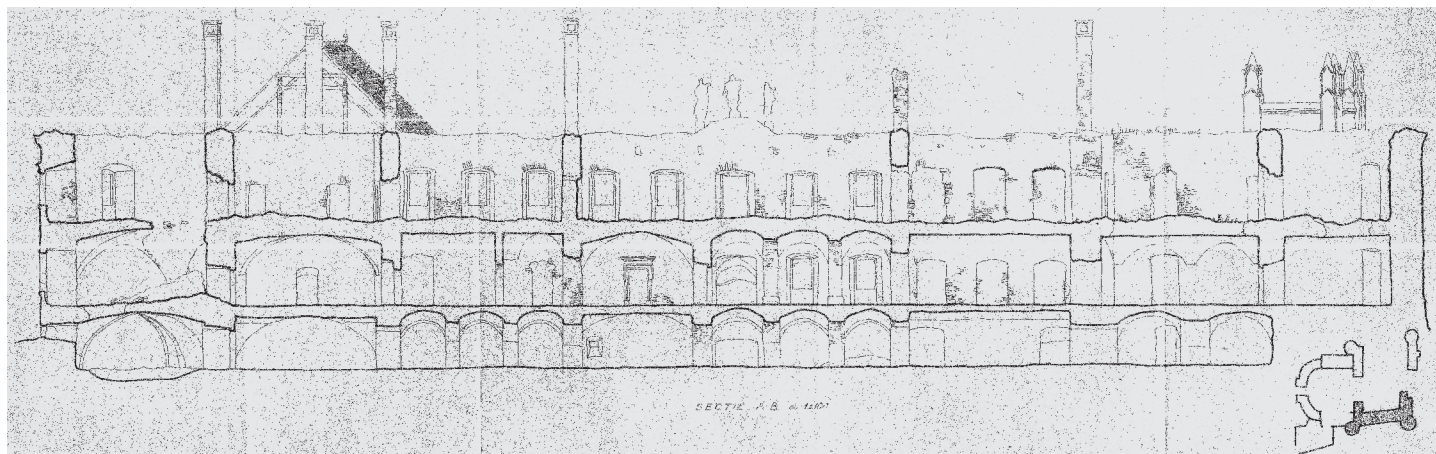

Fig. 15. *Relevu secțiune prin aripa principală în 1966, Arhiva INP, Fond DMI, dosar nr. 1146.*

15. ábra: *A főépület keresztmetszeti felmérése, 1966, NÖI Levéltár, MI Fond, 1146. sz. dosszié.*

Fig. 15. *Survey section through the main wing in 1966, NHI Archives, DHM Fund, file no. 1146.*

Fig. 16. Turnul de nord-vest și fațadele adiacente acestuia în 1964, Arhiva INP, Fond DMI, dosar nr. 1144 bis.

16. ábra: Az északnyugati torony és a hozzá kapcsolódó szárnyak homlokzatai, 1964, NÖI Levéltár, MI Fond, 1144 bis sz. dosszié.

Fig. 16. The north-western tower and its adjoining façades in 1964, NHI Archives, DHM Fund, file no. 1144 bis.

Fig. 17. Turnul de nord-est în 1964, Arhiva INP, Fond DMI, dosar nr. 1144 bis.

17. ábra: Az északkeleti torony, 1964, NÖI Levéltár, MI Fond, 1144 bis sz. dosszié.

Fig. 17. The north-eastern tower in 1964, NHI Archives, DHM Fund, file no. 1144 bis.

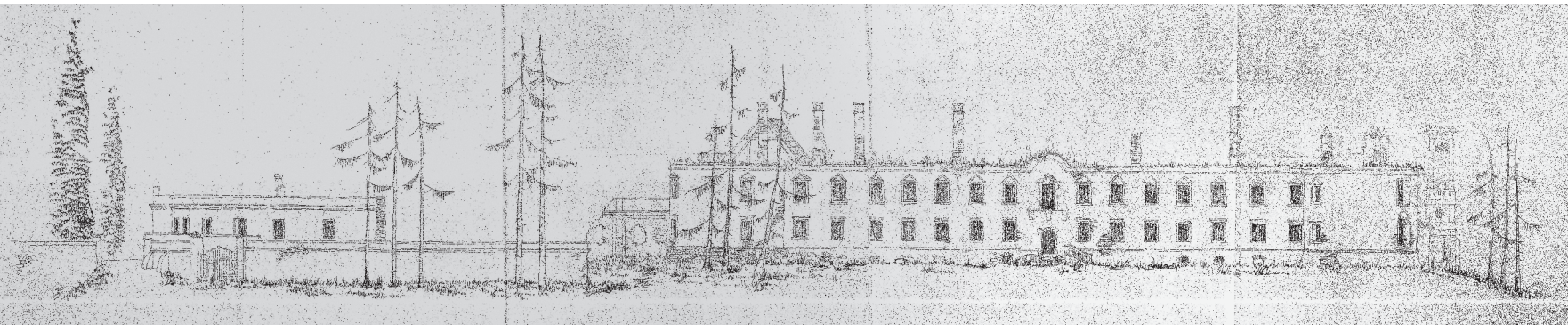

Fig. 18. Releveul ansamblului văzut
dinspre nord în 1966, Arhiva INP,
Fond DMI, dosar nr. 1146.

18. ábra: Az épületegyüttes északi
homlokzatának felmérése, 1966, NÖI
Levéltár, MI Fond, 1146. sz. dosszié.

Fig. 18. Survey of the ensemble
seen from the north in 1966, NHI
Archives, DHM Fund, file no. 1146.

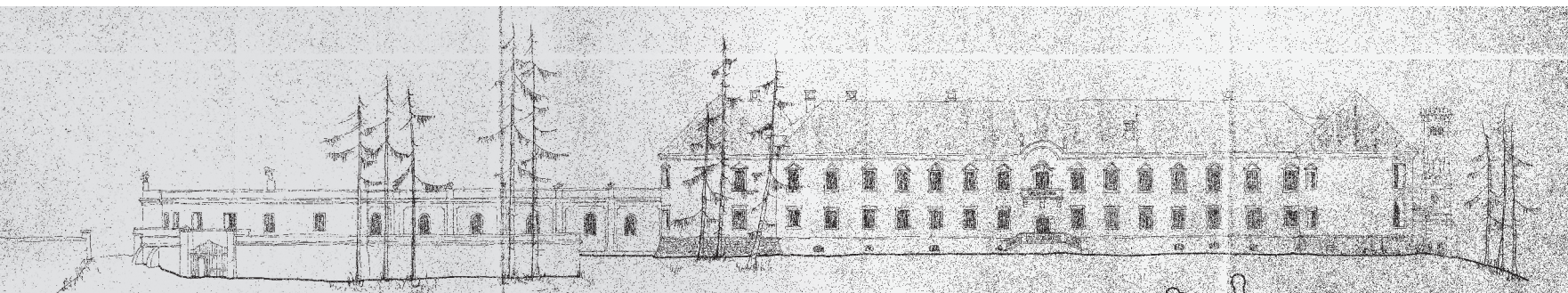

Fig. 19. Propunere de restaurare și
reconstrucție a aripii principale și
a maneajului văzute dinspre nord în
1966, Arhiva INP, Fond DMI, dosar
nr. 1146.

19. ábra: Javaslat a főépület és
a lovarda helyreállítására és
rekonstrukciójára, északi nézet,
1966, NÖI Levéltár, MI Fond, 1146. sz.
dosszié.

Fig. 19. Restoration and
reconstruction proposal for the main
wing and the riding school seen from
the north in 1966, NHI Archives,
DHM Fund, file no. 1146.

Fig. 20. *Releveul ansamblului văzut dinspre sud în 1966, Arhiva INP, Fond DMI, dosar nr. 1146.*

20. ábra: *Az épületegyüttes felmérése, déli nézet, 1966, NÖI Levéltár, MI Fond, 1146. sz. dosszié.*

Fig. 20. *Survey of the ensemble seen from the south in 1966, NHI Archives, DHM Fund, file no. 1146.*

Fig. 22. *Propunere de restaurare și reconstrucție a aripii principale și a maneului văzute dinspre sud în 1966, Arhiva INP, Fond DMI, dosar nr. 1146.*

22. ábra: *Javaslat a főépület és a lovarda helyreállítására és rekonstrukciójára, déli nézet, 1966, NÖI Levéltár, MI Fond, 1146. sz. dosszié.*

Fig. 22. *Restoration and reconstruction proposal for the main wing and the riding school seen from the south in 1966, NHI Archives, DHM Fund, file no. 1146.*

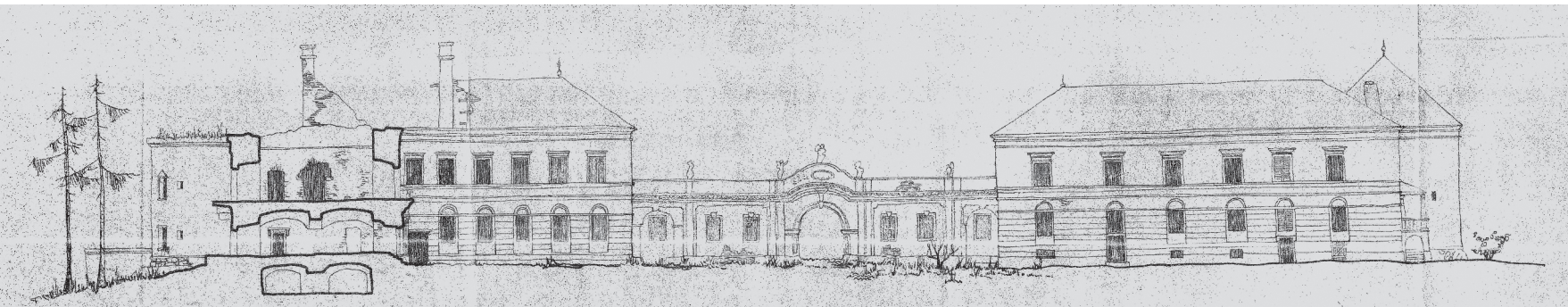

Fig. 23. Releveul porții, a aripii principale și a clădirii Miklós văzute dinspre vest în 1966, Arhiva INP, Fond DMI, dosar nr. 1146.

23. ábra: A kapu, a főépület és a Miklós-épület felmérése, nyugati nézet, 1966, NÖI Levéltár, MI Fond, 1146. sz. dosszié.

Fig. 23. Survey of the gate, the main and Miklós wings seen from the west in 1966, NHI Archives, DHM Fund, file no. 1146.

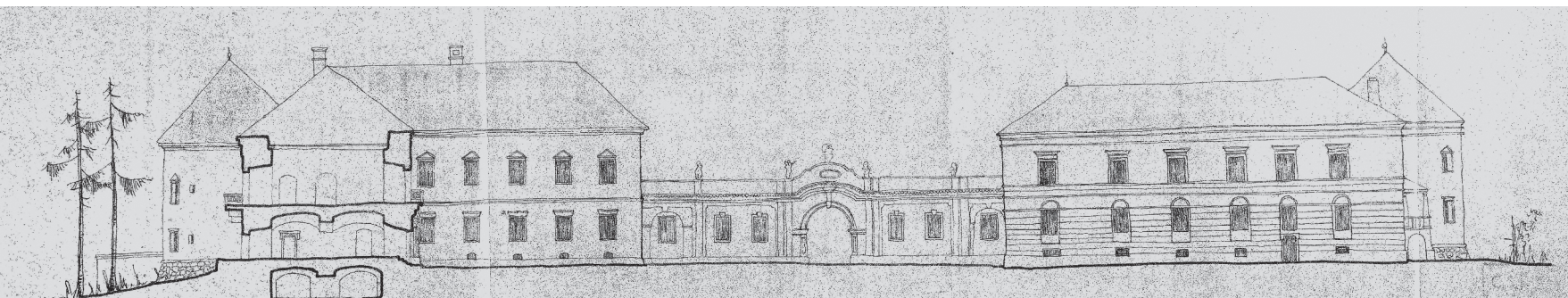

Fig. 24. Propunere de restaurare și reconstrucție a porții, a aripii principale și a clădirii Miklós văzute dinspre vest în 1966, Arhiva INP, Fond DMI, dosar nr. 1146.

24. ábra: Javaslat a kapu, a főépület és a Miklós-épület helyreállítására és rekonstrukciójára, nyugati nézet, 1966, NÖI Levéltár, MI Fond, 1146. sz. dosszié.

Fig. 24. Restoration and reconstruction proposal for the gate, the main and Miklós wings seen from the west in 1966, NHI Archives, DHM Fund, file no. 1146.

Fig. 21. *Peretele parțial prăbușit al manejului în august 1956, schiță în creion, tuș și acuarelă de arh. Ferdinand Fischer, Arhiva INP, Fond DMI, dosar Corespondență, vol. I (1953-1976).*

21. ábra: *A lovarda részben beomlott fala 1956 augusztusában, Ferdinand Fischer építész ceruza-, tus- és akvarellvázlata, NÖI Levéltár, MI Fond, Corespondență vol. I (1953-1976) dosszié.*

Fig. 21. *The partially collapsed wall of the riding school in August 1956, pencil, ink, and aquarelle sketch by architect Ferdinand Fischer, NHI Archives, DHM Fund, file Corespondență, vol. I (1953-1976).*

Fig. 25. *Fațada neogotică a aripii principale în august 1953, schiță în creion și acuarelă de arh. Ferdinand Fischer, Arhiva INP, Fond DMI, dosar Corespondență, vol. I (1953-1976).*

25. ábra: *A főépület neogótikus homlokzata 1953 augusztusában, Ferdinand Fischer építész ceruza-és akvarellvázlata, NÖI Levéltár, MI Fond, Corespondență vol. I (1953-1976) dosszié.*

Fig. 25. *The neo-Gothic façade of the main wing in August 1953, pencil and aquarelle sketch by architect Ferdinand Fischer, NHI Archives, DHM Fund, file Corespondență, vol. I (1953-1976).*

Fig. 26. *Fațada neogotică a aripii principale în 1964, Arhiva INP, Fond DMI, dosar nr. 1144 bis.*

26. ábra: *A főépület neogótikus homlokzata, 1964, NÖI Levéltár, MI Fond, 1144 bis sz. dosszié.*

Fig. 26. *The neo-Gothic façade of the main wing in 1964, NHI Archives, DHM Fund, file no. 1144 bis.*

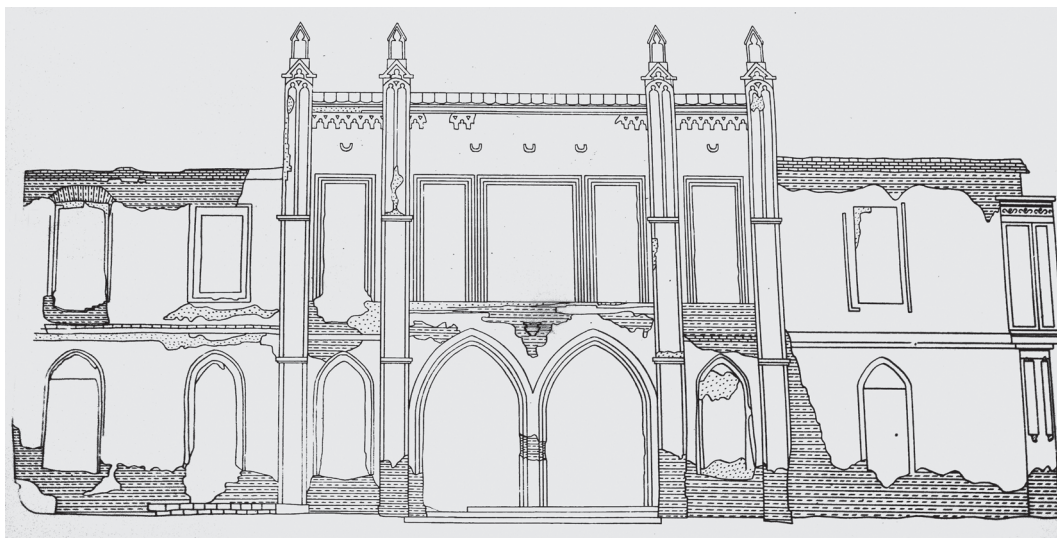

Fig. 27. *Relevéu fotogrammetric al fațadei neogotice a aripii principale în 1964, Arhiva INP, Fond DMI, dosar nr. 1144 bis.*

27. ábra: *A főépület neogótikus homlokzatának fotogrammetriai felmérése, 1964, NÖI Levéltár, MI Fond, 1144 bis sz. dosszié.*

Fig. 27. *Photogrammetric survey of the main wing's neo-Gothic façade in 1964, NHI Archives, DHM Fund, file no. 1144 bis.*

Fig. 28. *Releveul fațadei neogotice și a turnului de nord-vest în 1966, Arhiva INP, Fond DMI, dosar nr. 1146.*

28. ábra: *A neogótikus homlokzat és az északnyugati torony felmérése, 1966, NÖI Levéltár, MI Fond, 1146. sz. dosszié.*

Fig. 28. *Survey of the neo-Gothic façade and its adjoining north-western tower in 1966, NHI Archives, DHM Fund, file no. 1146.*

Fig. 29. *Relevéu secțiune prin aripa neogotică și turnul de nord-vest în 1966, Arhiva INP, Fond DMI, dosar nr. 1146.*

29. ábra: *Keresztmetszeti felmérés a neogótikus szárnyon és az északnyugati tornyon keresztül, 1966, NÖI Levéltár, MI Fond, 1146. sz. dosszié.*

Fig. 29. *Survey section through the neo-Gothic wing and its adjoining north-western tower in 1966, NHI Archives, DHM Fund, file no. 1146.*

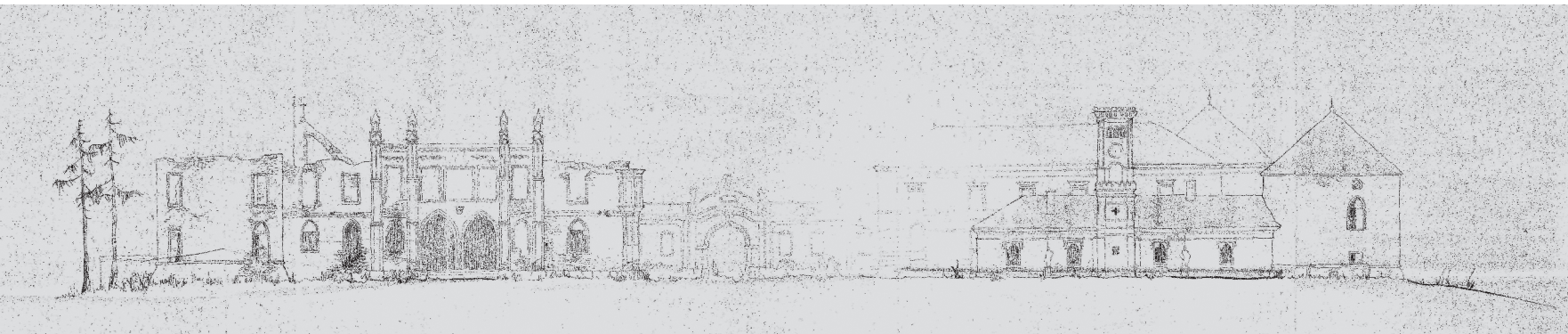

Fig. 30. *Releveul ansamblului văzut dinspre vest în 1966, Arhiva INP, Fond DMI, dosar nr. 1146.*

30. ábra: *Az épületegyüttes felmérése, nyugati nézet, 1966, NÖI Levéltár, MI Fond, 1146. sz. dosszié.*

Fig. 30. *Survey of the ensemble seen from the west in 1966, NHI Archives, DHM Fund, file no. 1146.*

Fig. 31. *Propunere de restaurare și reconstrucție a aripii neogotice și a fostei bucătării văzute dinspre vest în 1966, Arhiva INP, Fond DMI, dosar nr. 1146.*

31. ábra: *javaslat a neogótikus szárny és az egykori konyha helyreállítására és rekonstrukciójára, nyugati nézet, 1966, NÖI Levéltár, MI Fond, 1146. sz. dosszié.*

Fig. 31. *Restoration and reconstruction proposal for the neo-Gothic wing and the former kitchen seen from the west in 1966, NHI Archives, DHM Fund, file no. 1146.*

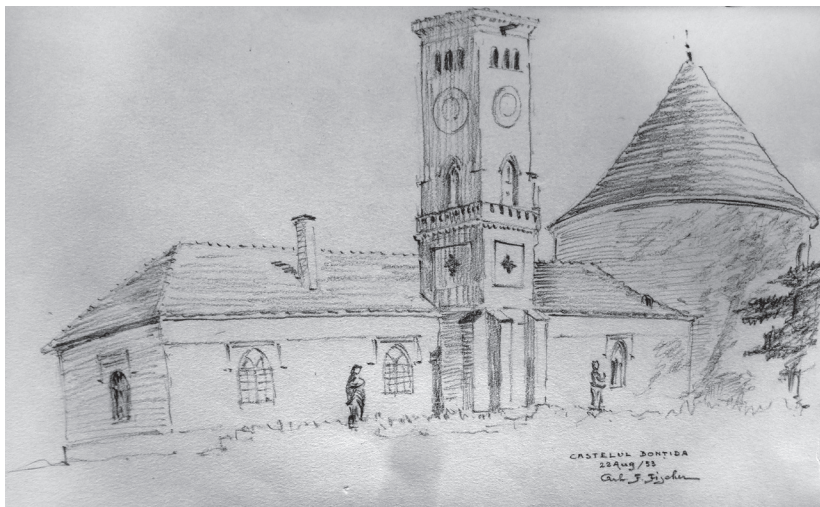

Fig. 32. Bucătăria și turnul neogotic al acesteia văzute dinspre vest în august 1953, schiță în creion de arh. Ferdinand Fischer, Arhiva INP, Fond DMI, dosar *Correspondență*, vol. I (1953-1976).

32. ábra: A konyha és neogótikus tornyának nézete nyugatról, 1953 augusztusában, Ferdinand Fischer építész ceruzavázlata, NÖI Levéltár, MI Fond, *Correspondență* vol. I (1953-1976) dosszié.

Fig. 32. The kitchen and its adjoining neo-Gothic tower seen from the west in August 1953, pencil sketch by architect Ferdinand Fischer, NHI Archives, DHM Fund, file *Correspondență*, vol. I (1953-1976).

Fig. 33. Bucătăria și turnul de sud-vest în iulie 1956, schiță în creion de arh. Ferdinand Fischer, Arhiva INP, Fond DMI, dosar *Correspondență*, vol. I (1953-1976).

33. ábra: A konyha és a délnyugati torony 1956 júliusában, Ferdinand Fischer építész ceruzavázlata, NÖI Levéltár, MI Fond, *Correspondență* vol. I (1953-1976) dosszié.

Fig. 33. The kitchen and its adjoining south-western tower in July 1956, pencil sketch by architect Ferdinand Fischer, NHI Archives, DHM Fund, file *Correspondență*, vol. I (1953-1976).

Fig. 34. Bucătăria văzută dinspre vest cu două statui încă în picioare în 1964, Arhiva INP, Fond DMI, dosar nr. 1144 bis.

34. ábra: A konyha nyugatról nézve, két darab, 1964-ben még álló szoborral, NÖI Levéltár, MI Fond, 1144 bis sz. dosszié.

Fig. 34. The kitchen with two statues still standing seen from the west in 1964, NHI Archives, DHM Fund, file no. 1144 bis.

Fig. 35. Fațada nordică a fostului grajd în iulie 1956, schiță în creion de arh. Ferdinand Fischer, Arhiva INP, Fond DMI, dosar Corespondență, vol. I (1953-1976).

35. ábra: Az egykori istálló északi homlokzata 1956 júliusában, Ferdinand Fischer építész ceruzavázzlata, NÖI Levéltár, MI Fond, Corespondență vol. I (1953-1976) dosszié.

Fig. 35. The northern façade of the former stables in July 1956, pencil sketch by architect Ferdinand Fischer, NHI Archives, DHM Fund, file Corespondență, vol. I (1953-1976).

Fig. 36. Fațada nordică a fostului grajd în 1964, Fond DMI, dosar nr. 1144 bis.

36. ábra: Az egykori istálló északi homlokzata, 1964, NÖI Levéltár, MI Fond, 1144 bis sz. dosszié.

Fig. 36. The northern façade of the former stables in 1964, NHI Archives, DHM Fund, file no. 1144 bis.

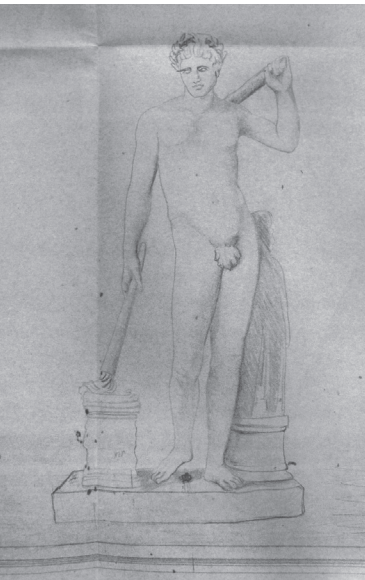

Fig. 37. *Propunere de consolidare a statuilor rămase, varianta I, 1966, Arhiva INP, Fond DMI, dosar nr. 1146.*

37. ábra: *Javaslat a megmaradt szobrok megerősítésére, I. változat, 1966, NÖI Levéltár, MI Fond, 1146. sz. dosszié.*

Fig. 37. *Proposal for the remaining statues' consolidation, variant I, 1966, NHI Archives, DHM Fund, file no. 1146.*

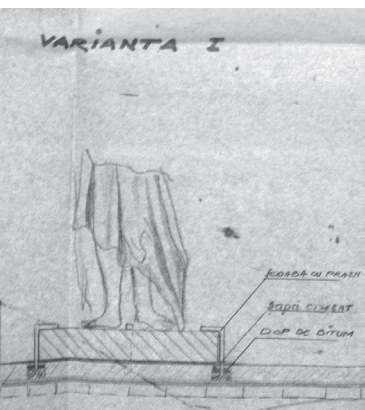

Fig. 38. *Detaliu al propunerii de consolidare a statuilor rămase, varianta I, 1966, Arhiva INP, Fond DMI, dosar nr. 1146.*

38. ábra: *Részlet a megmaradt szobrok megerősítésére vonatkozó javaslatból, I. változat, 1966, NÖI Levéltár, MI Fond, 1146. sz. dosszié.*

Fig. 38. *Detail of the proposal for the remaining statues' consolidation, variant I, 1966, NHI Archives, DHM Fund, file no. 1146.*

Fig. 39. *Propunere de consolidare a statuilor rămase, varianta II, 1966, Arhiva INP, Fond DMI, dosar nr. 1146.*

39. ábra: *Javaslat a megmaradt szobrok megerősítésére, II. változat, 1966, NÖI Levéltár, MI Fond, 1146. sz. dosszié.*

Fig. 39. *Proposal for the remaining statues' consolidation, variant II, 1966, NHI Archives, DHM Fund, file no. 1146.*

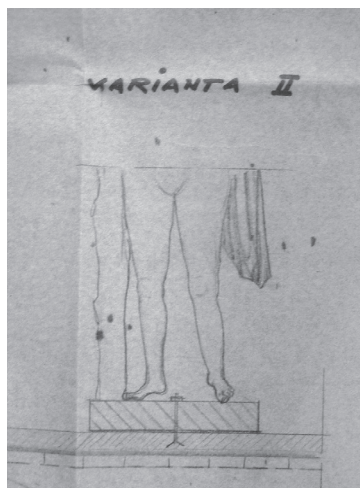

Fig. 40. *Detaliu al propunerii de consolidare a statuilor rămase, varianta II, 1966, Arhiva INP, Fond DMI, dosar nr. 1146.*

40. ábra: *Részlet a megmaradt szobrok megerősítésére vonatkozó javaslatból, II. változat, 1966, NÖI Levéltár, MI Fond, 1146. sz. dosszié.*

Fig. 40. *Detail of the proposal for the remaining statues' consolidation, variant II, 1966, NHI Archives, DHM Fund, file no. 1146.*

Fig. 41. *Captură de ecran din Pădurea spânzuraților, 1963, înfățișându-l pe regizorul și actorul Liviu Ciulei alături de fațada sudică ruinată a aripii principale a castelului.*

41. ábra: *Képernyőfotó az Akasztottak erdeje című játékfilmből, 1963, amelyen a rendező és színész Liviu Ciulei látható a kastély főépülete központi szárnyának romos déli homlokzata előtt.*

Fig. 41. *Screen capture from The Forest of the Hanged, 1963, showing director and actor Liviu Ciulei against the ruined southern façade of the castle's main wing.*

Fig. 42. *Captură de ecran din Pădurea spânzuraților, 1963, înfățișându-l pe actorul principal Victor Rebengiuc în curtea castelului cu fațada de sud a aripii principale în fundal.*

42. ábra: *Képernyőfotó az Akasztottak erdeje című játékfilmből, 1963, amelyen a főszereplő Victor Rebengiuc látható a kastély udvarán, háttérben a főépület központi szárnyának déli homlokzatával.*

Fig. 42. *Screen capture from The Forest of the Hanged, 1963, showing leading actor Victor Rebengiuc against the southern façade of the castle's main wing and its courtyard.*

Fig. 43. *Captură de ecran din Pădurea spânzuraților, 1963, înfățișându-l pe actorul principal Victor Rebengiuc în curtea castelului cu fațada de vest a porții principale în fundal.*

43. ábra: *Képernyőfotó az Akasztottak erdeje című játékfilmből, 1963, amelyen a főszereplő Victor Rebengiuc látható a kastély udvarán, háttérben a kapuépület nyugati homlokzatával.*

Fig. 43. *Screen capture from The Forest of the Hanged, 1963, showing leading actor Victor Rebengiuc against the western façade of the castle's main gate and its courtyard.*

Fig. 44. *Captură de ecran din Pădurea spânzuraților, 1963, înfățișând doi actori cu peretele parțial prăbușit al manejului în fundal.*

44. ábra: *Képernyőfotó az Akasztottak erdeje című játékfilmből, 1963, amelyen két színész látható, háttérben a lovarda részben leomlott falával.*

Fig. 44. *Screen capture from The Forest of the Hanged, 1963, showing two actors against the partially collapsed wall of the riding school.*

Fig. 45. Anexa istorică a castelului
propusă pentru demolare în 1977,
Arhiva INP, Fond DMI, dosar
Corespondență, vol. II (1970-1984).

45. ábra: A kastély egyik, lebontásra
javasolt melléképülete, 1977, NÖI
Levéltár, MI Fond, *Corespondență*
vol. II (1970-1984) dosszié.

Fig. 45. The castle's outbuilding
proposed for demolition in 1977,
NHI Archives, DHM Fund, file
Corespondență, vol. II (1970-1984).

Fig. 46. *Captură de ecran din Emisia continuă, 1985, înfățișând fațada de sud a aripii principale și curtea castelului.*

46. ábra: *Képernyőfotó Az adás folytatódik című játékfilmből, 1985, amely a főépület központi szárnyának déli homlokzatát és az udvart mutatja.*

Fig. 46. *Screen capture from "Radio Romania" Keeps Broadcasting, 1985, showing the southern façade of the main wing and its courtyard.*

Fig. 47. *Captură de ecran din Emisia continuă, 1985, înfățișând ansamblul dinspre sud.*

47. ábra: *Képernyőfotó Az adás folytatódik című játékfilmből, 1985, amely az épületegyüttest mutatja dél felől.*

Fig. 47. *Screen capture from "Radio Romania" Keeps Broadcasting, 1985, showing the ensemble from the south.*

Fig. 48. *Captură de ecran din Emisia continuă, 1985, înfățișând gloanțele trase în ziduri și mitralierele montate în ancadramentele ferestrelor.*

48. ábra: *Képernyőfotó Az adás folytatódik című játékfilmből, 1985, a falakon golyónyomokkal és az ablakkeretekbe helyezett géppuskákkal.*

Fig. 48. *Screen capture from "Radio Romania" Keeps Broadcasting, 1985, showing the bullets being fired at the walls and machine guns mounted on the window stone frames.*

Fig. 49. Fațada vestică a porții principale și curtea castelului în anii 1990, Kalló Angéla.

49. ábra: A főkapu nyugati homlokzata és a kastélyudvar az 1990-es években, Kalló Angéla.

Fig. 49. The main gate's western façade and the castle's courtyard in the 1990s, Kalló Angéla.

Fig. 50. Anexele sudice ale porții și curtea castelului în anii 1990, Kalló Angéla.

50. ábra: A kapuhoz csatlakozó épületszárny és a kastélyudvar az 1990-es években, Kalló Angéla.

Fig. 50. The gate's southern annexes and the castle's courtyard in the 1990s, Kalló Angéla.

Fig. 51. Fațada nordică a grajdului în anii 1990, Kalló Angéla.

51. ábra:
Az istálló északi homlokzata az 1990-es években, Kalló Angéla.

Fig. 51. The stables' northern façade in the 1990s, Kalló Angéla.

Fig. 52. Fațada nordică a grajdului și o parte a aripii Miklós în anii 1990, Kalló Angéla.

52. ábra:
Az istálló északi homlokzata és a Miklós-épület egy része az 1990-es években, Kalló Angéla.

Fig. 52. The stables' northern façade and part of the Miklós wing in the 1990s, Kalló Angéla.

Fig. 54. Fațada sudică a aripii principale și curtea castelului în anii 1990, Kalló Angéla.

54. ábra: A főépület központi szárnyának déli homlokzata és a kastélyudvar az 1990-es években, Kalló Angéla.

Fig. 54. The main wing's southern façade and the castle's courtyard in the 1990s, Kalló Angéla.

Fig. 53. Interiorul fostelor grajduri în anii 1990, Kalló Angéla.

53. ábra: Az egykori istálló belseje az 1990-es években, Kalló Angéla.

Fig. 53. Inside the former stables in the 1990s, Kalló Angéla.

Fig. 55. Fațada sudică a aripii principale și curtea castelului în anii 1990, Kalló Angéla.

55. ábra: A főépület központi szárnyának déli homlokzata és a kastélyudvar az 1990-es években, Kalló Angéla.

Fig. 55. The main wing's southern façade and the castle's courtyard in the 1990s, Kalló Angéla.

Fig. 56. Aripa neogotică în anii 1990, Kalló Angéla.

56. ábra: Neogótikus szárny az 1990-es években, Kalló Angéla.

Fig. 56. The neo-Gothic wing in the 1990s, Kalló Angéla.

Fig. 57. Detaliu al aripii principale și al turnului de nord-est în anii 1990, Kalló Angéla.

57. ábra: A főépület és az északkeleti torony részlete az 1990-es években, Kalló Angéla.

Fig. 57. Detail of the main wing and its adjoining north-eastern tower in the 1990s, Kalló Angéla.

Fig. 58. Detaliu al grajdului și al turnului de sud-est în anii 1990, Kalló Angéla.

58. ábra: Az istálló és a délkeleti torony részlete az 1990-es években, Kalló Angéla.

Fig. 58. Detail of the stables and the adjoining south-eastern tower in the 1990s, Kalló Angéla.

Fig. 59. Detaliu al turnului de nord-vest în anii 1990, Kalló Angéla.

59. ábra: Az északnyugati torony részlete az 1990-es években, Kalló Angéla.

Fig. 59. Detail of the north-western tower in the 1990s, Kalló Angéla.

Fig. 60. Ziduri și bolți prăbușite în interiorul aripii principale a castelului în anii 1990, Kalló Angéla.

60. ábra: Összedőlt falak és boltozatok a kastély központi szárnyában az 1990-es években, Kalló Angéla.

Fig. 60. Crumbling walls and vaults inside the castle's main wing in the 1990s, Kalló Angéla.

Fig. 61. Detaliu a două ancadramente de ușă la aripa principală a castelului în anii 1990, Kalló Angéla.

61. ábra: A kastély központi szárnyában található két ajtókeret az 1990-es években, Kalló Angéla.

Fig. 61. Detail of two door frames at the castle's main wing in the 1990s, Kalló Angéla.

Fig. 62. O parte a aripii Miklós și peretele parțial prăbușit al manejului în anii 1990, Kalló Angéla.

62. ábra: A Miklós-épület egy része és a lovarda részben leomlott fala az 1990-es években, Kalló Angéla.

Fig. 62. Part of the Miklós wing and the partially collapsed wall of the riding school in the 1990s, Kalló Angéla.

Fig. 63. *Fosta bucătărie fără acoperiș și cele două turnuri ale sale în anii 1990*, Kalló Angéla.

63. ábra: *Az egykori, tető nélküli konyha és két tornya az 1990-es években*, Kalló Angéla.

Fig. 63. *The roofless former kitchen and its two towers in the 1990s*, Kalló Angéla.

Fig. 64. *Vedere a curții păscută de oi în anii 1990*, Kalló Angéla.

64. ábra: *Juhok legeltetése az udvarban az 1990-es években*, Kalló Angéla.

Fig. 64. *View of the courtyard with grazing sheep in the 1990s*, Kalló Angéla.

Fig. 65. Vedere aeriană a ansamblului ruinat și a parcului arat parțial în cea de-a doua jumătate a anilor 1990, arh. Virgil Pop.

65. ábra: Légi felvétel a romos együttesről és a részben felszántott parkról az 1990-es évek második felében, Virgil Pop építész.

Fig. 65. Aerial view of the ruined ensemble and partially ploughed park in the second half of the 1990s, architect Virgil Pop.

